

T.C
ÇAĞ İNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DİVAN ŐİRİNDE GECE (XV. - XVI. YÜZYIL)

TEZİ YAZAN
Gölsüm Funda BOZTOPRAKLI

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARSUS/MERSİN
EYLÜL 2017

TEZ İMZA SÜRKÜLERİ

T.C
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ' NE

201511019 numaralı öğrencimiz olan **Gülsüm Funda BOZTOPRAKLI** tarafından hazırlanan “**Divan Şiirinde Gece (XV. – XVI. Yüzyıl)**” başlıklı bu tez çalışması jürilerimiz tarafından **oy birliği** ile **Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Üniv. İçi- Tez Danışmanı - Jüri Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

Üniv. İçi - Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sevin ARSLAN

Üniv. Dışı - Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hanife Dilek BATISLAM
(Çukurova Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

20 / 09 / 2017

Doç. Dr. Murat KOÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Öğrencinin

Adı – Soyadı: Gülsüm Funda BOZTOPRAKLI

Numarası: 201511019

Ana Bilim / Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Tezli Yüksek Lisans (x) Doktora ()

Tezin Adı: Divan Şiirinde Gece (Xv. - Xvi. Yüzyıl)

Bu araştırmanın başlangıcından sonuçlanmasına kadar ki bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde hazırlanarak sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

20-09-2017

Gülsüm Funda BOZTOPRAKLI

TEŐEKKÖR

Yüksek lisans tez çalışmam süresince bana danışmanlık ederek gösterdiği büyük emeği, sabrı ve desteğinden dolayı saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Belde AKA'ya, hayatımın her anında beni yalnız bırakmayan, daima mutluluğum için çaba sarf eden aileme sonsuz teşekkür ederim.

20-09-2017

Gölsüm Funda BOZTOPRAKLI

ÖZET

XV. YÜZYIL VE XVI. YÜZYIL DİVANLARINDA GECE

Gülsüm Funda BOZTOPRAKLI

Yüksek Lisans Tezi/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

Eylül 2017, 120 sayfa

Gece, Divan şiirinde önemli bir yeri olan zaman dilimidir. Pek çok şair, gece ve geceye karşılık gelen kelimelere şiirlerinde sıklıkla yer vermiştir.

Bu tez çalışmasında XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılda gece motifinin ele alınış şekli incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ilk olarak tez ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Gecenin Türk mitolojinde ve Türk kültüründeki yeri, din ile ilgisi vurgulanmıştır. Ayrıca gece ile ilgili benzetmeler ele alınıp geceye karşılık gelen kelimeler üzerinde durulmuştur. Gece kelimesiyle kurulan tamlamalar saptanarak, söz sanatlarıyla birlikte açıklanmıştır.

Bir zaman dilimi olarak gecenin kozmik unsurlarla ilgisi ortaya konarak, gece-aşk ilişkisi, geceyle ilişkilendirilen meslek ve tipler ele alınıp âdet ve inanışlara yer verilmiştir.

Son olarak gece redifinin kullanıldığı gazellerden bahsedilerek genel bir değerlendirme yapılmış ve bazı çıkarımlar elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan Şiiri, XV. yüzyıl ve XVI. yüzyıl, Gece, Zaman.

ABSTRACT**XV. CENTURY AND XVI. CENTURY NIGHT IN THE DIVANS****Gülsüm Funda BOZTOPRAKLI****Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Supervisor: Assis. Yrd. Doç. Dr. Belde AKA****September, 2017, 120 pages**

Night, which is an important place in Divan poetry. Many poets frequently place their words in the poems corresponding to night and night.

In this thesis study XV. Century and XVI. it was tried to examine the way the night motif was handled in the century.

In the study firstly general information about the thesis was given. The place of the night in Turkish mythology and Turkish culture and the interest in religion. Also the analogies related to the night were taken into consideration and the words corresponding to the night were emphasized. The definitions set up at night were identified and explained together with the art of speech.

A period of time as a matter of interest in the cosmic elements of the night was expressed in relation to the profession and the types of love associated with the night was taken into consideration and traditions and beliefs were included.

Finally a general evaluation was made by referring to the nightly redifinents used and some conclusions were obtained.

Key Words: Divan Poetry. XV. Century and XVI. Century, Night, Time

İÇİNDEKİLER

KAPAK	i
TEZ İMZA SÜRKÜLERİ	ii
ETİK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler.....	1
1.2. Konu.....	1
1.3. Amaç.....	1
1.4. Kapsam.....	1
1.5. Yöntem.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

2. GECENİN TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ	3
2.1. Türk Mitolojisinde Gece.....	3
2.2. Türk Kültüründe Gece.....	5
2.3. İslamiyet'te ve Tasavvufta Gece.....	8

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GECE VE GECEYLE İLGİLİ BENZETMELER	12
3.1. Bir Zaman Dilimi Olarak Gece.....	12
3.2. Divan Şiirinde Gece ve Gecenin Eş Anlamlıları.....	12
3.2.1. Gece.....	12
3.2.2. Leyl.....	17
3.2.3. Şeb.....	20

3.2.4. Şâm	24
3.2.5. Mesâ.....	26
3.2.6. Dün/ Tün	26
3.2.7. Akşam	27
3.3. Gecenin Kozmik Unsurlarla İlgisi	28
3.3.1. Gökyüzü.....	28
3.3.2. Ay.....	32
3.3.3. Yıldızlar	34
3.4. Gece - Aşk İlgisi	37
3.4.1. Gece / Sevgili İlgisi.....	37
3.4.1.1. Saç.....	38
3.4.1.2. Yüz/ Yanak	40
3.4.1.3. Kaş	42
3.4.1.4. Hat.....	42
3.4.1.5. Sevgilinin Mahallesi/ Kapısı.....	43
3.4.2. Gece / Âşık İlgisi	45
3.4.2.1. Âh.....	46
3.4.2.2. Dua.....	49
3.4.2.3. Beddua	51
3.4.2.4. Yalnızlık.....	51
3.4.2.5. İnleme	53
3.4.2.6. Uykusuzluk	56
3.4.2.7. Divânelik.....	58
3.5. Gecenin Dinle İlgisi	58
3.5.1. Berât Gecesi	59
3.5.2. Kadir Gecesi	59
3.5.3. Mi'râç Gecesi.....	61
3.5.4. Ramazan Geceleri	61
3.5.5. Gece İbadeti	62
3.5.6. Akşam Namazı.....	63
3.5.7. Cennet	63
3.5.8. Cehennem	64
3.6. Geceyle İlgili Meslek ve Tipler	65
3.6.1. Gece Bekçisi	65

3.6.2. Sâkî	66
3.6.3. Sarhoş.....	67
3.6.4. Şahne (Muhâfız)	67
3.6.5. Ecel Cellâdı/Ecel.....	68
3.6.6. Mecnûn	69
3.6.7. Leylâ	70
3.6.8. İsâ.....	71
3.6.9. Yusûf.....	72
3.6.10. Züleyhâ	73
3.6.11. Hırsızlar	73
3.6.12. Rakîb.....	73
3.7. Geceyle İlgili Diğer Unsurlar	75
3.7.1. Kandil/Mum.....	75
3.7.2. Pervâne.....	78
3.7.3. Âb-ı Hayat (Çeşme-i Hayvân, Âb-ı Hayvân)	80
3.7.4. Köpek.....	81
3.7.5. Bülbül.....	82
3.7.6. Meclis.....	83
3.7.7. Jâle	84
3.7.8. Düş/ Rüyâ	84
3.7.9. Nûr	85
3.7.10. Misafir.....	85
3.7.11. Karga.....	86
3.8. Geceyle İlgili Âdet ve İnanışlar	86
3.8.1. Gece Sokağa Çıkma.....	86
3.8.2. Akşama Karşı Uyumak.....	87
3.8.3. Mehtapta Gül Yaprağı Kurutmak	87
3.8.4. Geceleri Hastalık Artar	87
3.8.5. Karanlık Gecede Şeytanın Ateşle Oynaması.....	88
3.8.6. Gece Yola Çıkmak.....	88
3.8.7. Rüyâ Yorumlamak.....	88
3.8.8. Yıldızın Düşük Olması	89
3.8.9. Her İnsanın Gökyüzünde Yıldızının Olması	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ	91
5. KAYNAKÇA	95
6. EKLER	99
6.1. EK 1. Gece Redifli Gazeller	99
7. ÖZGEÇMİŞ	109

KISALTMALAR LİSTESİ

C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
g.	: Gazel
hzl.	: Hazırlayan
k.	: Kaside
mad.	: Madde
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
v.b.	: Ve benzeri

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler

1.2. Konu

“Divan Şiirinde Gece (XV.- XVI. Yüzyıl)” adını taşıyan bu tezde, bir zaman dilimi olarak gecenin Divan şiirinde nasıl yer aldığı incelenmiştir. Divan şiirinde gece ve geceye karşılık gelen kelimeler, bu kelimelerle kurulan tamlamalar, gecenin hangi benzetmelere konu edildiği, kullanım sıklığı vb. de bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

1.3. Amaç

Tez kapsamında yapılan literatür taramalarında yazılan bazı makaleler dışında kapsamlı bir tez çalışması yapılmadığı saptanmıştır. Bu nedenle tezde 15. ve 16.yüzyıllardan seçilmiş divanlarda yer alan gece ve geceyle ilgili benzetmelerin incelenmesiyle Divan şiirinde gecenin nasıl yer aldığı saptanması amaçlanmaktadır.

1.4. Kapsam

Tezde XV. ve XVI. yüzyıllardan seçilmiş 20 divan taranmıştır. Çalışmanın merkezinde bu divanlardan seçilmiş örnek şiir ve beyitler vardır. Taranan divanlar aşağıda sıralanmıştır:

XV. Yüzyıl:

Necatî Divanı, Şeyhî Divanı, Ahmet Paşa Divanı, Mihrî Hatun Divanı, Avnî Divanı, Cem Sultan Divanı, Mesihî Divanı, Hamdullah Hamdi Divanı,

XVI. Yüzyıl:

Âşık Çelebi Divanı, Bakî Divanı, Fuzulî Divanı, Hayalî Divanı, Emrî Divanı, Usulî Divanı, Behiştî Divanı, Nev'î Divanı, Süheylî Divanı, Vusulî Divanı, Zâtî Divanı, Muhibbî Divanı incelenmiştir.

Divanlarda gece ve geceye karşılık gelen kelimelerin redif olarak kullanıldığı şiirler ve şairleri şöyledir:

XV. Yüzyıl: Ahmet Paşa'nın gece redifli üç gazeli, Avnî'nin gece redifli bir gazeli, Cem Sultan'ın gece redifli iki gazeli, Mihrî Hatun'un gece redifli dört gazeli, Necatî'nin gece redifli üç gazeli, Şeyhî'nin gece redifli iki gazeli bulunmaktadır.

XVI. Yüzyıl: Fuzûlî'nin gece redifli bir gazeli bulunmaktadır.

1.5. Yöntem

Bu tez metin merkezli bir çalışma olup bu çalışmada XV. ve XVI. yüzyıla ait 20 divan taranmıştır. Bu divanlarda geçen gece ve gecenin eş anlamlıları belirlenerek, seçilen beyitler yoluyla bu kavramın incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme sonucunda gece, karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve gündüz kelimesiyle sıkça anıldığı tesbit edilmiştir. Her iki yüzyılda da en fazla “gece” kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Taranan divanlarda gece ve gecenin eş anlamlıları olan kelimeler söz sanatlarıyla birlikte açıklanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GECENİN TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ

2.1. Türk Mitolojisinde Gece

İnsanlığın geçmişten günümüze kadar geçirdiği birçok evrede önemli bir zaman dilimi olan “gece”, mitolojide geniş yer tutar. Gece, değişik inanışlara konu olmuş ve birçok insanı farklı şekillerde etkilemiştir. Eski inanışlara göre kötü ruhların, insanları korkutan varlıkların gece ortaya çıktığı, insanlara ve hayvanlara zarar verdiği ifade edilmiş ve bu bakımdan gece vakti birçok şeyin yapılması sakıncalı bulunmuştur.

Eski Türk inanışlarına göre “gece” insanlar için daha çok korku unsurlarının yer aldığı bir zaman dilimi anlamına gelir. Bu inanışlara göre karanlıklar Tanrısı olan “Karaş” geceleri hüküm sürer. Kara yılanları olan “Karaş” , insanları bunlarla korkutur. Ayrıca “Karav” adında bir kâbus cinine inanılır ve bu cinin geceleri insanların göğsüne çöktüğü söylenir. Karav, kâbuslara ve psikolojik bozukluklara neden olduğuna inanılan kötücül bir varlıktır. Bunun dışında gece cini olarak bilinen “Bayça” bazen hayalet gibi uçarak bazen de ruhsal bir yaratık şeklinde geceleri ortaya çıkar (Karakurt, 2011, s. 68).

Başka bir Türk inanışında “Adamcıl Kurt” denen bir varlık bulunur ki bunun geceleri kurt derisine giren bir kadın olduğu ifade edilir. Türklerin inançlarında bu varlığa bazen *Kurt Kadın* bazen de *Adamcıl* denir. Kadınlarının kurt olarak ortaya çıkmalarının sebebi ise geceleyin başlarının açık olmasına bağlanır. Gündüz vakitlerinde kendi işleriyle meşgul olan bu kadınların geceleri ortaya çıkıp insanları yediğine inanılır (Sarı, 2016, s. 169).

Eski Türk boylarında çocukların ad alması da gece ile ilişkilendirilmektedir. Türk boylarından Altayların inanışına göre, *Genç Oğlan* adlı hikâyenin kahramanı kayın ağacının altında bir gece kaldıktan sonra ad alır (Beydilli, 2004, s. 28).

Gece, eski Türk inanışlarında oldukça korkutucu yaratıkların ve kötü ruhların ortaya çıktığı bir zaman dilimi olarak bahsedilse de, “Umay” adındaki varlığın geceleri gelip çocukları koruduğu ve onların yüzlerini yıkadığına inanılır. Ayrıca Kültigin Yazıtı’nda “ Bilge Hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kültigin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kültigin er-kahraman adını aldı” ifadesi yer alır (Bayat, 2007, s. 49). Yazıtlardan anlaşıldığı üzere “Umay”ın, gece çocukları koruduğu ifade edilir.

Eski Hun ibadetleri arasında ise gece gökyüzünün en parlak cismi olarak “ay” önemli bir yer tutar. Çin kaynaklarında, Hun hükümdarının sabahları otağından çıkıp “güneş”e, geceleri ise “ay”a secde ettiği bilgisi yer almaktadır. Bir yerden bir yere göçmek için karanlığın çökmesini bekleyen “Edne” adı verilen kötü ruhlu yaratıklar da eski Türklerde büyük bir korku unsurudur. Bu varlıkların harabe yerlerde yaşadığına inanılır ve geceleri çocukların yalnız başlarına bu tür yerlerde bulunmalarına izin verilmezdi (Beydilli, 2004, s. 76).

Ayrıca eski Türk inanışlarında “Cıvı” adıyla anılan, vilayet sahibi olduğuna inanılan ruhlar da vardır. Vilayetler arasında bir anlaşmazlık, çatışma söz konusu olduğunda bu ruhların geceleri birbiriyle savaştığı düşünülür. Bu savaşların olduğu gecelerde Türkler, kendilerini korumak için dışarı çıkmazlardı (Esin, 2001, s. 87-88). Divanü Lûgat-it Türk'te “Çıwı” olarak geçen bu ruhların cinlerden bir bölük olduğu ifade edilir. Cinler kendi vilayetinin halkını kollamak için geceleri çarpışır. Türk askerleri cinlerin attığı oklardan korunmak için gece sokağa çıkmazlar (Kaşgarlı, 2007 c. III, s. 225).

“Ubir” adlı varlığın tabiat ruhlu olduğuna inanılır. Eski Türk boylarında farklı adlarla anılırlar. Türklerin geceleri ortaya çıktığını düşündüğü, “Hohan” ya da “Hortlak” olarak bildiği varlıklar bu gruptandır. Karaçay Balkarları'nda “Ubir”ın geceleri kurt kılığına girip uyuyan insanları ve koyunları yediği ancak atlara dokunmadığı dile getirilir (Gıylmanov, 1999, s. 29).

Türk inanışlarında geceleri su kenarlarının da korku unsuru olarak ayrı bir yeri vardır. “Su iyesi” olarak adlandırılan varlığın uzun saçlarının olduğu gece yarısı su kenarlarına çıkarak saçlarını taradığı söylenir. Gece su kenarına giden insanların, onu korkutmamak için öksürüyor gibi ses çıkardığı kaynakların verdiği bilgiler arasındadır (Bayazitova, 2002, s. 351). Kırgız ve Kazaklarda ise çocuğu olmayan kadınlar akan suyun yanında geceleyip kurban keserlerdi. Başka bir inanışa göre “Albastı” adında şeytanî bir varlıktan bahsedilir. “Albastı” Türk halkının inançlarında geniş yer tutar. Sularda yaşadığına inanılan albastının, geceleri görülen karabasanlarla ilgili olduğu düşünülür (Beydilli, 2004, s. 37).

Başka bir Türk inanışına göre “Kamos” adındaki ruh, gece ortaya çıkar. Evde yalnız uyuyan insanların üzerine çöker, insanların çarpılmalarına ve ölmelerine sebep olur (Araz, 1995, s. 36).

Anadolu'nun pek çok yöresindeki inançlara göre, “alkarısı” ya da “karakura” olarak bilinen varlığın, gece ahırda yatan atlara musallat olduğu, atlara binip bütün gece onları koşturduğu ve kan ter içinde bıraktığı ifade edilir (Kalafat, 1995, s. 113).

Bir zaman dilimi olan gece, eski inanışlara bakıldığında insanlar için genellikle korku vakti olarak karşımıza çıkar. Karanlığın tüm varlıkların üzerini siyah bir örtü gibi kapatmasıyla insanlar, farklı güçlerin ortaya çıktığına inanmışlar ve türlü kötülüklerin sebebi olarak bu güçleri göstermişlerdir.

2.2. Türk Kültüründe Gece

Yaşayış ve düşünüş tarzı olarak kültür, bir toplumu diğer toplumlardan ayıran en önemli olgulardan biridir.

Zaman dilimi olarak gece, Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Geçmişten günümüze kadar yapılan eğlenceler, kutlamalar, bayramlar, ibadetler geceyle birlikte ayrı anlamlar kazanmaktadır ve bu zaman diliminin nasıl değerlendirildiği konusunda fikir vermektedir.

Sürekli hareket halinde olan yeryüzü, yirmi dört saatlik zaman dilimini gece ve gündüzün birbirini takip etmesiyle tamamlamaktadır. Gece, gündüzün arkasından gelerek gündüzü kapatır. Atabetü'l Hakâyık'ta bu durum şöyle yer alır:

“Yarattı ol ugan, tününg kündüzüng,

“Udup biri bikre, yorır öng songa,

“Tünetür tününgni, kününg kiterip,

“Tününg kiterip, baz yarutur tanga!”

“Tanrı geceni, gündüzünü yarattı/ Birbirine uyar, birbirinin ardından giderler/
Günüğü giderip geceni getirir/ Geceni giderip tekrar gündüz eder!” (Yükneki, 2006, s. 42).

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't Türk adlı eserinde ise gece ve gündüz şu şekilde tarif edilir:

“Ajun tüni kündüzi yelkin keçer

Kimni kalı satgasa küçin kewer”

Zamanın sürekli değişim ve hareket içinde oluşunu Kaşgarlı Mahmud şu cümlelerle anlatır: “Zamanın günleri ve geceleri misafir olarak geçer; o, bir kimsenin üzerine uğrasa basıp geçse onu zayıflatır.”(Kaşgarlı Mahmut, 2007, c. III, s. 288).

Avrupalılar, yirmi dört saatlik zaman dilimini gündüz ve gece olarak söylerler. Türkler ise tam tersi bir ifade kullanarak gece ve gündüz olarak nitelendirir. Eski Türklerle göre gece önce gelir ve gündüz de onu aydınlatır. İrânlılarda da bu kavram gece ve gündüz (*Şebverûz*) olarak yer alır. Eski bir Türk şiirinde dile getirildiği gibi, *Gök çıkırığı* yani *felek* durmadan dönmektedir: “*Yıldızlar sıra sıra dizilip gitmektedir. Gece ise peşinden koşarak onu örtüp dururdu. Bu şiire göre gündüz kaçmakta ve gece de onu kovalamaktadır. Yakaladıkça da onu kendi siyah tülüne sarıp örtmekten geri kalmamaktadır.* Eski Türkçede tün ve gün yani gece ve gündüz ifadeleri, ayrılmaz iki kavram gibi değerlendirilir. “Tün kün” şeklinde birlikte kullanılmıştır. Gece, gündüzün karşısı olarak nitelendirilir. Eski Türkçe bir deyimde bu durum şöyle yer alır: “*Tün, künün karşısı ol*”. On iki hayvanlı Türk takviminde veya diğer sembollerde de, beyaz ve siyah iki hayvan bir mihver etrafında dönerken gösterilmiştir (Ögel, 1978, s. 448)

Eski Türklerde gündüz, güneyin; gece de kuzeyin sembolü olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Türkler tam güney noktasına “gün ortası”, kuzey yönüne de “gece ortası” yani “tün ortası” demişlerdir. Kuzey, karanlığın sembolü olarak nitelendirilmiştir. Zamanı kavrama bakımından atlı çoban olarak bilinen Türklerin yaşamlarında, güneşin gökteki hareketi ve yerdeki gölgelerin durumu oldukça önemlidir. İrân’da ve Ön Asya’da ise, güneşin gökyüzündeki konumu ve varlıkların gölgeleri, genellikle ibadet zamanlarını bildirme bakımından önem kazanmıştır. Türkler İslamiyet’e girdikten sonra bu ibadet saatini “akşam namazı” olarak değiştirmişlerdir. Harzemşahlılar zamanında da buna “Akşam namazı çakı” denildiği kaynaklarda yer alır (Ögel, 1978, s. 458).

Gece düzenlenen eğlencelerin Türk kültürü açısından ayrı bir yeri vardır. Özellikle Osmanlı toplumu için Ramazan ayı önemli bir zaman dilimidir. Ramazan hilalinin görülmesi için farklı bölgelere görevliler gönderilir. Bu görevliler, “yevm-i şek” denilen Şaban ayının son günlerinde gece nöbetleriyle Ramazan hilalini gözetler. Hilalin görünmesiyle camilere asılan mahyalar ve davullarla dolaşan tellallar, halka Ramazan ayının başladığını duyurur. Sarayda iftar sofraları kurulur, davetler düzenlenir. İftardan sonra teravîh namazları kılınır ve çeşitli eğlenceler gerçekleşir. Ramazan geceleri boyunca devam eden etkinliklerde panayırlar kurulur, Karagöz oyunları düzenlenir, toplar atılır. Ayrıca sahur vakitlerinin de önemli bir yeri vardır. Gece dolaşan Ramazan davulcuları okudukları manilerle halkı uykularından uyandırır, sahur vaktini haber verir (Kara, 2006, s. 20; 22). Ramazan ayı, hilalin ikinci kez görünmesiyle son bulur, ikinci hilal bayramın habercisi olarak bilinir (Tolasa, 2001, s. 61).

Karanlığın çökmesi pek çok olumsuz olayı da beraberinde getirir. Gecenin ilerleyen saatlerinde sokaklarda dolaşan sarhoşların naraları duyulur. Köpekler, çıkardıkları seslerle uyuyan insanları rahatsız eder, gürültü ve şamatada bulunur. Bazı geceler halk, yangın ve su baskını gibi birtakım tehlikeler dolayısıyla uyuyamazlar (Tolasa, 2001, s. 433).

Türk kültüründe gece söz konusu edildiğinde Hıdırellez törenleri de dikkate alınmalıdır. 5 Mayıs'ın 6 Mayıs'a bağlandığı gece, köyün gençleri bir evin avlusuna toplanır. Kızlar ve erkekler bir gülün altında kendine yer bulur. Bir cere getirilir ve bu cerenin içine herkes kendine ait ya da dilediği bir şeyle ilgili eşyalar atar. Bu şey çiçek, yüzük, küpe, kolye v.s. olabilir. Cerenin ağzı kırmızı bir şalla bağlandıktan sonra dağılır. Ertesi gün sabah güneş doğmadan tekrar toplanılır (Artun, 1990, s. 1; 23). Bunun dışında günümüzde de bazı yörelerde bu gelenek gece yarısı dileği olan insanların gül ağacının altına dileğini çizmesi ve deniz kenarlarında geceleri fener yakarak sandallarla açılması şeklinde devam eder.

Türklerde gece düzenlenen eğlencelerden biri de koyunun doğumunda yapılan saya/saya bayramıdır (Türk, 2002, s. 249). Saya bayramında çeşitli eğlence ve gösteriler tertip edilir.

Cemel Ritüeli (deve ritüeli), dinî nitelik taşıyan tarihî bir oyun olması sebebiyle önemlidir. Oyuna günün istenilen vaktinde değil de gece yarısının gelmesiyle başlanır. Bunun sebebinin aydınlığın karanlıktan doğması olduğu düşünülür. Oyunun Tekirdağ başta olmak üzere birçok Balkan ülkesinde değişik versiyonları bulunmaktadır (Beydilli, 2004, s. 124).

Evlilik merasimlerinde gerçekleşen kına gecelerinin de Türk kültüründe ayrı bir yeri vardır. Kına gecesi evlenen kız için evinden, baba ocağından ayrılık gecesidir. Bu gecede acıklı türküler söylenir, kınalar yakılır, misafirlere çerezler dağıtılır. Gecenin ilerleyen saatlerinde eğlenceler başlar.

Türklerde kandil geceleri de önemli yer tutar. Bu kutsal gecelerde insanlar duaya ve ibadete yönelmektedir. Günahların affı için Allah'a açılan ellerin boş çevrilmeyeceğine inanılır. Bu gecelerde yapılan tatlılar komşulara, çocuklara dağıtılır.

Eski Türklere göre gece iş yapmak pek hayırlı değildir. Bu sebeple gece yapılabilecek işler gündüze bırakılır. Gecenin bir musibet zamanı olduğuna inanılır. Karanlığın çökmesiyle âlemin siyah bir örtüyle kapanması yapılacak işleri engeller. Varlıklar geceyle sanki silinmiş gibi olur. Bu yüzden birçok iş gündüz yapılır.

Sonuç olarak Türk kültüründe gecenin, insanları bir araya toplayan önemli bir zaman dilimi olduğu söylenebilir.

Bir zaman dilimi olarak “gece ve akşama” atasözü ve deyimlerde de rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Gece silahlı, gündüz külahlı.”

“Elifin hecesi var, gündüzün gecesi var.”

“Akşama karşı gitme, tana karşı yatma.”

“ Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir.”

“Dünya ölümlü, gün akşamı.”

“Işığı akşamdan önce yakan sabaha çirasında yağ bulamaz.”

“Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar.”

“Sabahın kızılığı akşamı kış eder, akşamın kızılığı sabahı güz eder” (Aksoy, 1991, s. 39, 120, 61, 188, 116, 183, 188).

2.3. İslamiyet’te ve Tasavvufta Gece

Allah güneşi, ayı ve yıldızları kendi arşının nurundan var etmiştir. Güneşi diğer yıldızlardan daha büyük ve nurlu kılmış daha sonra da ayı yaratmıştır. Allah, gece ve gündüzün birbirinden farklı olabilmesi, zamanın ayırt edilebilmesi için ayın yüzünü Cebrail’in kanadıyla silmiş, nurunun sönük olmasını sağlamıştır. Her günbatımında gece için bir melek tayin ederek geceyi ufka asmasını söylemiştir. Böylece gece, gökyüzünü kuşatıp karanlığı meydana getirir (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2012, s. 47).

Kur’an-ı Kerim’de “gece” kelimesi; yeryüzünün yaratılışı, Hz. Peygamberin dünyaya gelişi, bazı kavimlerin sapkınlıkları sebebiyle helak oluşu, kulun Allah ile en yakın olduğu zaman dilimi, Kur’an-ı Kerim’in gece indirilmesi gibi birçok durumu ifade etmesi bakımından 114 defa geçmektedir. Bunlardan birkaçı ayetlerde şu şekilde yer alır: Kâinatın yaratılması ile ilgili âyette, “Şüphesiz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve arşa kurulan geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah’tır (Araf, 7/54). Kur’an-ı Kerim’in gece indiği Dûhan sûresinde, “Apaçık Kitab’a andolsun ki biz onu mübârek bir gecede indirdik.” (Dûhan, 44/2-3) ifadesine yer verilir. Kur’an-ı Kerim’in gece okunmasının faydası ile alakalı Müzemmil sûresinde, “Gerçek şu ki gece faaliyete giren benlik hem uygunluk yönünden daha güçlü hem söz ve okuyuş yönünden daha sağlamdır.” ayeti yer alır (Müzemmil, 73/6). Kur’an-ı Kerim’de zikri geçen birçok

milletin, zulme sapıp isyan eden kavimlerin helâkı yine gece vaktinde olmuştur (A'raf 7/4, Hûd 11/81, Enbiya 21/42, Felâk 113/3). İnsanın kaderinin yazıldığı geceler ise şöyle yer alır: “Her hikmetli iş tarafımızdan bir emirle o gecede ayrılır.” (Dûhan,44/4-5).

İftar vakitleri de orucu tamamlama anlamında önemli bir zaman dilimidir. “Gece bu taraftan geldiği, gündüz şu taraftan gittiği ve güneşin battığı zaman, oruçlu kimse iftar eder.” “ Orucu geceye kadar tamamlayın.” (Bakara, 2/187) ayetinde akşam ezanı vakti olan iftar vakti ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de gece, Allah'ın varlığını ispat eden delillerden sayılmıştır. Allah'ın geceyi; uyumak, dinlenmek, maddî ve manevî anlamda huzur bulmak ve rahatlamak, gündüzü ise çalışmak ve ibadet için yarattığı söylenmiştir. “Allah O'dur ki geceyi, içinde istirahat etmeniz için (serin ve karanlık); gündüzü de işinizi görmeniz için aydınlık yaptı (En'am, 6/96). Ayrıca Müslümanlar için kutsal sayılan Kadir, Berat, Mi'raç ve Regaip gibi bazı geceler de vardır. Ramazan ayında yer alan bütün geceler ile haftanın cuma ve pazartesi geceleri de mübarek sayılmıştır. İslam dininin geceyi değerlendirme biçimi din ve tasavvuf edebiyatı ürünlerine de yansımış, mutasavvıflar insanları gece ibadetlerine ve tefekküre yönlendirmeye gayret etmişlerdir (Kutlu, 1979, s. 307-308).

Kandil gecelerinin Müslümanlar için ayrı bir yeri vardır. Böyle zamanlar günahların affı ve Allah ile yakınlaşmak için bir fırsat olarak düşünülür. Bu geceler kamerî takvime göre belirlenir. Kadir gecesine dair Kur'an-ı Kerim'de ayrıca bir sûre bulunmaktadır. Allah, Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğunu, yüce kitap Kur'an-ı Kerim'i bu gecede indirdiğini bildirmiştir. “Muhakkak ki biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik.” (Kadir, 97/1). Osmanlı toplumundan bugüne Kadir gecesine özel ibadet ve dualarla zengin bir gelenek oluşturmuştur. Ramazan ayında başlayan hatimlerin Kadir gecesinde tamamlanmasına ve hatim dualarının bu gecede yapılmasına özen gösterilmiştir. Kadir gecesinden nasibini almak isteyenlerin yatsı namazını cemaatle kılmalarının yeterli olduğuna dair rivayetler, padişahların bu gecede yatsı ve teravih namazlarıyla tesbih namazını da camilerde halkla beraber kılmaları “Kadir namazı” geleneğini ortaya koymuştur (Uzun, 2009, C. 24, s. 126).

Berat, “kişinin bir yükümlülükten kurtulması veya yükümlülüğünün bulunmaması” anlamına gelir. Şaban ayının on beşinci gecesinde Müslümanların Allah'ın affı ve bağışlaması ile günah yükünden kurtulacağı ümit edilerek bu geceye Berat denilmiştir. Berat gecesine Müslümanlarca kutsal sayılmış ve diğer gecelerden daha

fazla ibadet edilerek geçirilmesi âdet haline gelmiştir. Bazı âlimlerin kıblenin yönünün Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmesinin Berat gecesinde gerçekleştiğini kabul etmeleri, bu geceye ayrı bir önem kazandırmıştır (Ünal, 1992, s. 475).

Mevlid kandili ise, Hz. Peygamber'in doğumu münasebetiyle kutlanır. Recep ayında kutlanan iki gece ise, Regaip ve Miraç geceleridir. Recep ayının ilk cuma gecesini Regaip gecesidir. Miraç ise, Recep ayının yirmi yedinci gecesini olup Hz. Muhammed'in göğe yükseldiği gece olarak bilinir (Bozkurt, 2009, C. 24, s. 301).

Kur'an-ı Kerim'de Fecr sûresinde “*Ve leyâlin aşrin*” ifadesi yer alır. Kur'an'da *On gece* üzerine yemin edilmiştir. Bu yeminle bazı şeylere dikkat çekilmek istenmiştir. Bahsi geçen “*on gece*”; bayram geceleri, Zilhicce ayının ilk on gecesini ve Muharrem ayı olarak ifade edilir.

Gece, kul ile Allah'ın yakınlaştığı en önemli zaman dilimidir. Hz. Peygamber, Allahın kula en yakın olduğu saat gecenin son üçte biridir, buyurmuştur. Bu vakitlerde insanın dünya ile ilişkisini kesmesi, dünya işlerinden uzaklaşması ruhun rahatlamasına ve yaratana yakınlaşmasına, yaratıcının rahmetiyle buluşmasına vesile olur: “Onlar ki gecelerini secde ederek, ayakta durarak geçirirler.” (Furkan 25/64). Gece yapılan ibadetler arasında bir de teheccüd namazı vardır ki, kabir karanlığını aydınlatacağı bildirilmiştir ve mü'min olmanın en büyük işareti olduğu ifade edilmiştir. Teheccüd kelimesinin geçtiği İsrâ sûresinin 79. ayetinde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “Gecenin bir kısmında, sana mahsus bir nafile namaz (teheccüd) kılmak üzere uyan böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır.” (İsrâ 17/79). “Onlar gece namaz kılmak için yataklarından kalkar. Korku ve ümit içinde Rablerine dua ederler.” (Secde 32/16).

Kâinat, sevgi üzerine yaratılmıştır. Bu sevgilerden en önemlisi de Allah'ın kula, kulun da Allah'a olan sevgisidir. Gece ibadeti, Allah sevgisini kazandıran en önemli ibadetlerdendir. Bu bakımdan tasavvuf ehli Allah sevgisini kazanma düşüncesiyle gece ibadetlerine oldukça önem vermiştir. Tasavvufta en önemli amellerden biri de gece yapılan ibadetlerdir. Geceyi az uyumak, sıkça Allah'ı zikretmek, Kur'an okumak, dua etmek, namaz kılmak gibi ibadetlerle değerlendirmek önemlidir. Tasavvuf ehli için gece ibadetleri, bedeni ve ruhu terbiye etme, sabır, Allah'tan günahları affetmesi için yalvarma zamanı olarak da ifade edilir.

İslam dininde bir günün yarısı olan gece, önemli bir zaman dilimidir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de leyl (gece) adında bir sûre de bulunmaktadır.

Gecenin tasavvufta önemli bir zaman dilimi olduğunu ifade eden Mevlana, “Geceleri yürü çünkü gece sırlar yolunu gösterir. Zira gece yabancı gözlerden gizlenmiştir. Gönül aşka, gözler uykuya dalınca sabaha kadar sevgilimizin güzelliği ile karşı karşıya geliriz” diyerek Allah ile buluşma vaktinin güzelliğine, bu güzelliğin geceyle ortaya çıkacağına vurgu yapmıştır.” (Mevlana, Rubailer I, s. 61). Bununla birlikte “Geceleyin ruhlar makamlarına çıkar, gayelerine ulaşırlar. Gecenin kadrini bilip anlayan kişi gündüz gibi aydın bir gönül elde eder. Mustafa gibi, karanlık gecede nûr aramaya koyul.” ifadesiyle insanın yapması gereken asıl şeylerin gecede olduğuna dikkat çekmiştir (Mevlana, Divan-ı Kebir, C. I, s. 66) .

Mevlana, Allah aşkından dolayı kendi ölümü için sevgiliye kavuşma gecesi yani düğün gecesi demiştir. Mevlevilikte Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin öldüğü gece olarak bilinen “Şeb-i Arûs” (düğün gecesi), günümüzde de her yıl 17 Aralık gecesi çeşitli etkinliklerle kutlanır.

Gece, tasavvuf ehlinin kalbinin ve ruhunun çeşitli mertebelere yükselmelerini sağlayan önemli faaliyetlerine işaret etmektedir. Dünyayı karartarak duygu alanını ve dolayısıyla kalbe giden kuvveti artırdığı için sûfiler tabii bir halvet olarak değerlendirdikleri geceye ve gecelerin ihyasına ayrı bir değer yüklemişlerdir (Yüce, 2007, s. 2).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GECE VE GECEYLE İLGİLİ BENZETMELER

3.1. Bir Zaman Dilimi Olarak Gece

İlk insanlar hayatları boyunca bazı olayların tekrarlandığını fark edip zamanı ölçebileceklerini görmüşlerdir. Bu olayların en belirgin olanı ise aydınlık ve karanlığın birbirini ardına gelmesidir. Gece ve gündüz adı verilen bu aydınlık ile karanlık dönemler Dünya'nın kendi eksenini etrafında dönmesiyle oluşur (Temel Britannica, 2003, C. 4, s. 231).

Gece, kaynaklarda güneşin batmasıyla doğması arasında geçen süre olarak yer alır. Güneşin ufku altına girmesiyle gece başlar. Gecenin süresi de aynı gündüz süresi gibi yer kürenin pek çok yerinde değişiklik gösterir. Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi dünyanın dönmesiyle, gece-gündüz eşitsizliği de eksen eğikliğiyle açıklanır. Kutuplarda gece 6 ay kadar devam eder. Ekvatorda ise yıl boyunca gece gündüz eşitliği görülür. Kutup daireleri ve ekvator arasında gece ve gündüz sürelerindeki eşitsizlik yıl boyunca değişir. Ancak güneş ışınlarının alacakaranlık gibi olaylara yol açan yayılması nedeniyle gece daha kısa olur. Gecenin vaktinin, güneşin ufku altına 18 derece indikten sonra başladığı kabul edilirse karanlık süre düşünüldüğünden daha kısa olur (Meydan Larousse, 1992, C. 7, s. 438-439).

Dünya'nın kendi eksenini etrafında dönüşü sırasında Güneş ışınlarının düşmediği yerler karanlıkta kalır. Dünya'nın önce bir kutbunun sonra diğer kutbunun Güneş'e doğru eğilmesi gece ve gündüz uzunluklarının mevsimlere göre değişiklik göstermesine sebep olur. Ekvatorda gece-gündüz uzunlukları eşittir. Kuzey Kutbu Güneş'e doğru eğik durumdayken Güney Kutbu, tersi durum söz konusu olduğunda ise Kuzey Kutbu karanlıkta kalır (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1983, C. 3, s. 1339-1340).

3.2. Divan Şiirinde Gece ve Gecenin Eş Anlamlıları

3.2.1. Gece

Bir zaman dilimi olan gece kelimesi için sözlüklerde “gün battıktan gün ağarıncaya kadar geçen süre; bu süre içindeki karanlık, eğlence, anma vb. amaçlarla geceleri düzenlenen toplantı; sıkıntılı, zor dönem, gece vakti, geceleyin; keçe: gece; günün karanlık olan kısmı” gibi karşılıklar verilmiştir (Akalin, 2009, s.734; Aksoy ve

Dilçin, C. 3, s. 1612; Kaşgarlı, 2007, s. 297; Kızılırmak, 1969; Toparlı, Kanoğlu ve Türkmen, 2011, s. 146; Tuğlacı, 1972, s. 856).

Divan şiirinde, bir zaman dilimi olan gece için, Arapça gece anlamındaki leyl ve leyle, şeb; akşam yerine ise genellikle mesâ, şâm kelimeleri kullanılmıştır. Gece gündüz, rûz u şeb, leyl ü nehâr, şâm u seher gibi birbirine zıt olan kavramlar birlikte zikredilerek zamanın sürekliliğini vurgulamak amacıyla şiirlerde sık sık yer almıştır (Batislam, 2016, s. 344).

Gece vakti, insanlar için pek çok anlam taşır. Oruçlunun iftar için akşamı beklemesi, cennette gece olmaması, gece ile rüyanın başlaması, gece sokakta dolaşmanın tehlikeli oluşu, gecenin hırsız ve şakîlere mahsus olması, misafirliğin gece yapılması, ay ve yıldızların gece ortaya çıkması, güneşin gece kaybolması gece ile ilgili olarak üzerinde en çok durulan unsurlardır. Özellikle divan şiirinde gönlü daima garip olan âşıklar için gece ayrı bir derttir. Âşık, çoğu zaman gece yatacak yer bulamaz, geceleri uyuyamaz, geceler onun için uzayıp gider, bir türlü bitmez, aydınlığa kavuşmaz. Gece karanlığın etrafı kaplamasıyla yol, iz kaybolduğu için âşık bir yere gidemez. O, geceleri aşk ateşiyle sayıklayan ağır bir hastadır. Aslında bezm ve sevgiliyle sohbet gece olur. Ancak bu sohbet sadece oraya davet edilenler içindir. Bezmdede kavuşma olsa bile sonuçta bezm dağılacak ve âşık yeniden üzüntü ve kedere düşecektir. Bu yüzden ayrılık gecesi âşığın en çok acı çektiği gecedir (Kutlu, 1979, s. 308).

İçki, eğlence meclisi ve sohbet daha çok geceleri olur. Sevdalar gece artar, âşık sevgiliyi geceleri düşünüp, dertlenir. Geceleyin yol bulunmayışı, etrafın görülmemesi, yalnız başına sokağa çıkılmaması, bazı dönemlerde sokağa çıkma yasağı konulması vs. gece ile birlikte anılır. Uyku ve yatarak dinlenme de geceye aittir. Köpek sesleri ve sarhoş naraları karanlık çöktüğünde iyiden iyiye artar. Hırsızlar ve yarasalar geceyi sever. Gece ay doğar, fenerle gezilir. Asesler sokakları denetler. Cennette gece olmaz. Kandil ve mum yanar, onların etrafında pervaneler döner. Âşık gece boyu uyku yüzü görmez (Pala, 2015, s. 422).

Gece, âşığın ruh halini yansıtan en önemli zaman dilimlerinden biridir. Âşığın ruhu da gece gibi karanlıktır. Yalnızlığın en belirgin olduğu bu zaman diliminde âşık geceler boyu sevgiliyi düşünür, onun hayaliyle sabahlar. Gece âşık için acı ve ıstırap vaktidir. Sevgiliyi görebilmek için gece onun mahallesinde dolanır durur.

Gece, herkes evine çekilir. Etrafa sakinlik hâkimdir. Bu durumdan istifade eden âşık sevgilinin mahallesinde dolaşır. Kimseler tarafından görünmek istemez:

Gice تنها işigi hâkine yüzler süreyin

Sakinun kimse haber virmesûn agyâre meded (Bâkî s. 125 g. 40/5)

“Gece tenhada eşîğinin toprağına yüzlerimi süreyim. Aman sakın kimse başkalarına haber vermesin.”

Âşık gece gündüz orada dolaşır, orayı tavaf eder. Bu durumu kimsenin görmesini istemez. Bu yüzden gece kimsenin olmadığı vakitler orayı bekler. Muhibbî ise ay ve güneşin sırayla gece gündüz doğup batmalarını hüsn-i talil yoluyla sevgiliye âşık olmalarına bağlar:

Kamer alnuna vü gün yüzüne ‘âşık olalı

Ser-i kûyunda yürür şâm u seher sanki levend (Muhibbî s. 141 g. 356/4)

“Ay, alınna; güneş, yüzüne âşık olduğundan beri semtinin başında levend gibi sabah akşam yürür.”

Levend, Osmanlı devletinde bir deniz eri olarak bilinir (Develioğlu, 1986, s. 259). Şair, beyitte ay ve güneşi sevgiliye âşık bir levante teşbih edip bu yüzden sürekli sevgilinin mahallesinde dolaştığını ifade etmiştir.

Aşağıda Fuzûlî’ye ait beyitte gece aydınlatma aracı olarak kullanılan mum, sevgiliyle ilişkilendirilerek kullanılmıştır:

Düşer od şem’ diline bu sebebden ki kılar

Dil uzatıp geceler ol meh-i tâbân ile bahs (Fuzûlî s. 153 g. 46/6)

“Geceleri o parlak aya benzeyen güzele dil uzatıp bahse giriştiği için mumun diline ateş düşer.”

Bu beyitte muma teşhis sanatıyla insanî bir özellik yüklenerek sevgilinin karşısına çıkıp konuşma cesaretinde bulunduğu ancak bunun sonucunda dilinin yandığı ifade edilmiştir. Böylece mumun yanışı hüsn-i talil yoluyla sevgiliye dil uzatmasına bağlanmıştır (Derdiyok, 2008, s. 40).

Gece, ayrılık vaktidir. Ayrılık gecesi âşık için sonsuzdur:

Günüm kara deyüben gözden ağlarım lâkin

Bu kara geceleri zülfü bî-nihâyet eder (Şeyhî s. 138 g. 42/5)

“Günüm kara diye ağlarım lâkin saçın bu kara geceleri sonsuz eder.”

Sevgiliden ayrı olan âşığın her günü kötüdür. Bu yüzden âşık sürekli ağlar. Ancak onun saçını düşündükçe kara geceler bitmek bilmez. Gecenin uzunluğu âşığa daha da ıstırap verir. Beyitte sevgilinin uzun siyah saçları ile gece arasında hem renk hem şekil açısından ilgi kurulmuştur. Ahmet Paşa da ayrılık gecesinin uzunluğunu sevgilinin saçıyla ilişkilendirir:

Vaslın güneşi doğmasa başıma ne tan kim

Hecrin gecesi oldu çün zülfün gibi mümted (Ahmet Paşa s. 133 g. 29/6)

“Kavuşmanın güneşi başıma doğmasa buna şaşılmaz, çünkü ayrılık gecesi saçın gibi uzun oldu.”

Âşık için güneşin doğmasının bir önemi yoktur. Sevgiliyle kavuşma olmadıktan sonra güneşin doğması, yeni günün başlaması âşığın umrunda değildir. Çünkü ayrılık gecesi çok uzun ve hiç bitmeyecek gibi olmuştur. Bu uzun gece adeta sevgilinin saç gibi siyah ve uzundur. Fuzûlî, uzun gecelerden birinde sevgiliyle buluşmak için talihinin yıldızına seslenir:

Ol mâh visâliyle hoş et bir gece hâlim

Ey ahter-i tâli’ koma boynunda vebâlim (Fuzûlî s. 229 g. 202/1)

“O ay yüzlüye kavuşmayla bir gece halimi hoş et. Ey talih yıldızı, vebâlim boynunda kalmasın.”

Bir gece bile olsa âşık sevgiliyi görmekle mutlu olacaktır. Ancak talihsiz âşık bir türlü sevgiliyi görememektedir. Bu yüzden de onu bir gece dahi olsun görmek için talihinin dönmesini istemektedir.

Âşık için ayrılık gecesi Emrî’ye ait aşağıdaki beyite şöyle yansımıştır:

Rûz-ı mahşer olmaz Emrî şeb-i hicrân kadar

Gice uzun olsa anuñ gündüzi kûtâh olur (Emrî s. 323 mukataat 93/4)

“Emrî, mahşer günü ayrılık gecesi kadar olmaz. Gece uzun olsa onun gündüzü kısa olur.”

Gece ve gündüz kelimeleri arasında zıtlık ilgisi kuran şair, ayrılık gecesinin uzunluğunu mübalağalı bir şekilde dile getirmiştir ve ayrılık gecesi ıstırabını mahşer gününden üstün tutmuştur.

Aşağıdaki beyitte Ahmet Paşa, ayrılık gecesi âşığın perişân durumuna rakiplerin güldüğünü şöyle ifade eder:

Fürkatin gecesi ağladığıma güldü rakîb

Bir gün anı kör edip ben de gülem gibi gelir (Ahmet Paşa s. 145 g. 56/7)

“Ayrılık gecesi ağladığıma rakib güldü, bir gün onu kör edip ben de güleceğim gibi gelir.”

Âşık sevgiliden ayrıldığı gece sürekli ağlar. Onun rakipleri ise onun bu haline güler. Âşık ise bu duruma kızar ve bir gün kendisinin de onlara gülmek istediğini söyler.

Sevgiliden ayrı kalan âşık ayrılık acısıyla gece boyunca âh eder:

Firâkun gicesinde şu kadar âh itdüm

K'oldu dil âyinesi derdüm ile jeng-i ğubâr (Mihrî s. 213 k. 17/20)

“Ayrılığın gecesinde o kadar âh ettim ki derdimden gönül aynası toz, pas oldu.”

Mihrî'ye ait bu beyitte ayrılık gecesinin âşığa yaşattığı durum gözler önüne serilmiştir. Âşığın ayrılık gecesinde ettiği âh ve yaşadığı bu üzüntü mübalağalı bir şekilde ortaya konmuştur.

Necâtî, âşığın âhının sürekli olduğunu şu şekilde dile getirir:

Halk-ı 'âlem 'ışkumu âh-ü figânımdan duyar

Gice şu'lesi gündüz duhânımdan duyar (Necâtî s. 193 g. 97/1)

“Aşkımın ah ve figânını dünya âlem duyar. Gece ışık gündüz dumanımdan duyar.”

Şair, âşığın feryât ve âh çekmelerini, âlemin gece âhının ateşiyle gündüz ise duman şeklinde duymasıyla ifade eder. Âşığın âhını tüm dünyanın duyması ifadesiyle mübalağa sanatına yer verilmiştir.

Hayâlî'ye ait aşağıdaki beyitte ise âşığın mum gibi yandığı dile getirilmiştir:

Gece yanıp yakıldığım görücek şem mecliste

Dedi bencileyin miskîn başında od yanar ancak (Hayâlî s. 173 g. 245/3)

“Mum, mecliste gece yanıp yakıldığımı görünce, benim gibi miskin başında ancak ateş yanar, dedi.”

Âşık gece mum gibi yandığını dile getirmiştir. Kendinin de yanmasını muma teşbih etmiş ve mumun konuşmasına yer verilerek intak sanatı yapılmıştır.

Emrî, gece havanın kararmasıyla birlikte güneşin ortadan kaybolmasını güneşe verilen bir ceza olarak nitelendirir. Eski bir cezalandırma yöntemi olan kuyulara atılma bu durumu en iyi açıklar:

Germ olup kûyuñda kılıç çekdügiyçün âfitâb

Şahne-i devrân anı her gice eyler habs-i çâh (Emrî s. 229 g. 430/4)

“Güneş senin semtinde kızışıp [ışınlarından] kılıç çektiği için dünya bekçisi onu her gece kuyuya hapseder.”

Şair, gece vakti güneşin kaybolmasını hüsn-i ta'lil yoluyla bekçinin onu hapsedmesine bağlamaktadır.

Gece bezm ve eğlenme vaktidir. Sevgili bu eğlencenin başkahramanıdır. Onun bu ortamda yokluğu ise âşığı üzer:

Ne 'aceb ağlar ise bülbül-i cân çünkü gelüp

Gülüp eğlenmedi ol yüzi gülistân bu gice (Avnî s. 30 Divan-ı Sultan Muhammed 68/3).

“Cân bülbülü ağlasa buna şaşılır mı? Çünkü o yüzü gül bahçesi gibi olan sevgili bu gece gülüp eğlenmedi.”

Gece âşığın gönlünün hoş olması sevgilinin meclise gelmesiyle olur. Onun mecliste olmaması âşık için üzüntü ve keder demektir. Bu yüzden de âşık gece boyunca ağlar. Âşığın hali bülbüle teşbihte bulunularak dile getirilmiştir.

Bazen de âşık sevgiliye kavuştuğunu dile getirir ki bu durum ayrılık vakti olarak görülen gece için farklı bir kullanıma örnektir:

Âşık için sevgili her zaman onun sultanıdır:

Dün gice ol mâh-ı mihr-ârâyı mihmân eyledüm

Hüsni dil mülkinin tahtında sultân eyledüm (Cem Sultan s. 202 g. 229/1)

“Dün gece güneşi süsleyen o ayı misafir ettim. Güzelliğini gönül mülkünün tahtına sultan ettim.”

Sonuç olarak gece, taranan şiirlerde genellikle âşığın ıstırabını, yalnızlığını, yanıp yakıldığını ifade eden bir zaman dilimi olarak yer alır.

3.2.2. Leyl

Gece kelimesinin Arapçada karşılığı olan kelime “leyl”dir (Devellioğlu, 1986, s. 633 Toparlı ve diğerleri, 2011, s. 277). Divan şiirinde leyl kelimesinin Leylâ (geceye mensup, gece renkli) kelimesiyle ilgisi vardır. Kur’ân- Kerim’in doksan ikinci sûresinin adıdır. Mehtaplı geceye “leyle-i kâmrâ” denir. Şairler bu ifadeyi genellikle kasidelerde övülecek kişiler için kullanmışlardır (Kutlu: 1979, s. 308; Pala 2015: s. 288; Yaşaroğlu 2003: c.27 s. 155).

Taranan divanlarda leyl kelimesiyle ilgili tamlamalar şu şekildedir:

Leyl-i târik (karanlık gece), leylî zülf (gece saçlı), leyle-i Kadr (Kadir gecesi), leyle-i Berât (Berât gecesi), leyle-i Mi’râc (Miraç gecesi), leyl ü nehâr (gece ve gündüz), leyle-i yeldâ.

Leyl ü nehâr, (gece ve gündüz) kelimeleri birlikte kullanıldığında zaman diliminin sürekliliği vurgulanır:

Zülf ü ruhından ayrılalı gam-güsârumun

Oldı havâle cânuma leyl ü nehâr hüzn (Hamdullah Hamdi s. 57 g. 123/2)

“Dert ortağımın saçından ve yanağından ayrılalı canım gece gündüz hüzne devroldu.”

Sevgiliden ayrı düşen âşık için artık gece ve gündüz hüznün zamanıdır. Beyitte sevgilinin saçı gece, yanağı ise gündüzle ilişkilendirilerek leff ü neşr sanatına yer verilmiştir.

Bahâr sûreti hicrinde hiç uyumazken

Berâber oldu bana leyl ile nehâr dirîg (Şeyhî s. 187 g. 91/3)

“Bahar vakti ayrılığında hiç uyumazken yazık ki bana gece ve gündüz bir oldu.”

Ayrılık zamanı âşık gece ve gündüzü ayırt edemez. Sevgilinin ayrılığında hiç uyumayan âşığın âdeta gecesi gündüzüne karışmıştır.

Sevgili âşığın gözünde mucizevî bir varlıktır. Bu durum beyitlerde şu şekilde açıklanır:

Mu’ciz degül mi gün yüzün üstinde iy perî

Rûşen kılur bir arada leyl ü nehâr (Cem Sultan s. 160 g. 155/4)

“Ey peri [sevgili]! Güneş yüzünün üstünde gece ve gündüzün birlikte görünmesi mucize değil mi?”

Sevgilinin yüzü güneşe, saçları ise renginden dolayı geceye teşbih edilir. Şair, ikisinin birlikte görünmesini mucize olarak ifade etmiştir. Beyitte nidâ ve istifham sanatına yer verilmiştir.

Âşık sevgilinin siyah saçlarında asılı kalmıştır. Bu onu Mecnûn eder. Mecnûn’un sevgilisi Leylâ’nın da saçları gece gibi siyahtır. Leylâ aynı zamanda kelime anlamı olarak da geceye işaret eder. Bu sebeple beyitlerde bu aşk hikâyesine de telmihte bulunulur:

Düşdi sahrâya yeler derd ile mecnûn-ı gönül

Olalıdan berü ol saçları Leylâ delüsi (Mihri s. 307 g. 180/2)

“ O saçları Leylâ’nın delisi olduğundan beri gönül Mecnûn’u dert ile çöllere düşüp dolaşır.”

Sevgilinin saçları gece gibi siyahtır. Âşık sevgilinin saçlarını düşünmekten Mecnûn olmuş, çöllere düşmüştür. Mecnûn kelimesi beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Hayalî, sevgilinin gece gibi siyah olan saçına tutulan âşığın, onun yüzünü görebilmek için nasıl bir duruma düştüğünü şöyle dile getirir:

Ey saçı Leylî nola çihreni arz etsen ana

Nice bir dağa düşe hecrün ile Mecnûnun (Hayalî s. 189 g. 290/2)

“Ey gece gibi siyah saçlı! Ne olur yüzünü ona göstersen. Mecnûn ayrılığın ile nasıl bir dağa düşmüş.”

Sevgilinin gece gibi siyah saçları âşığın aklını başından alır. Âşık ne yaptığını bilmez olur. Mecnûn’un sevdadan dağlara düştüğüne telmihte bulunarak âşık kendi hâlini gözler önüne serer.

Vusulî’de ise durum farklı değildir:

Dil-i mecnûnumuz bir zülf-i leylî

Yine dîvâne kıldı vâylî vâylî (Vusulî s. 200 müfred 4/1)

“Felâket felâket! Deli gönlümüz gece gibi bir siyah saçlıya yine divâne oldu.”

Sevgilinin siyah saçına tutulan âşığın durumu felâkettir.

Âşığın sevgilinin saçını görünce aklının başından gitmesi Süheylî’ye ait aşağıdaki beyitte şu şekilde yer alır:

‘Aklum tagılur leylî-i zülfin göricek âh

Mecnûn ider âhir beni sevdâ-yı mahabbet (Süheylî s. 209 g. 33/2)

“Âh! Gece renginde saçını görünce aklım dağılır. Sonunda [bu] aşk karalığı beni mecnûn eder.”

Sevgilinin saçının gece gibi siyah oluşu onu düşünen âşığın delirmesine yeter. Beyitte saçın rengi itibariyle geceye benzetilmesinin yanında Leylâ ile Mecnûn hikâyesine de telmihte bulunulmuştur. Sevdâ kelimesi, simsiyah anlamına gelir. Kalpte bulunan siyah bir sıvının adıdır. Aşka tutulan kişinin kalbindeki bu siyah sıvı artar. Bu duruma sevdâlanmak da denir. Sevdâ kelimesi divan şiirinde hem renk hem de aşka tutulma anlamında kullanılır (Pala, 2015, s. 401). Ayrıca beyitte geçen mecnûn ifadesi tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Bâkî, âşığın sevgilinin siyah saçına asılı kalmasını şöyle dillendirir:

Bâkî Mecnûnun olup-durur didüm

Ol saçı Leylâ kemendin gösterür (Bâkî s. 210 g. 174/5)

“Bâkî senin mecnûnun olmuştur dedim. O saçının rengi Leylâ gibi olan kemendini gösterir.”

Âşık gece kadar siyah olan saça bağlanmış ve orada kalmıştır. Sevgilinin saçı geceye teşbih edilmiştir. Eskiden delilerin zincire vurulması olayına telmihte bulunulan beyitte sevgilinin uzun ve siyah saçları ile kemend arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Bir ben değülem leyl-i zülfeynüne mecnûn

Zülfün niçe akılları mecnûn ider iy dost (Cem Sultan s. 80 g. 14/2)

“Gece gibi siyah saçına bir ben deli değilim. Ey dost nice akılları saçın deli eder.”

Leylâ'nın saçları gece gibi siyahtır. Sevgilinin saçları da siyahlığı dolayısıyla geceye benzer. Onun saçları âşığın aklını başından alır. Bu bakımdan beyitte Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

Muhibbî ise âşığın sevgilinin saçları uğruna divâne oluşunu aşağıdaki beyitte dile getirir:

Leylî zülfün olalı dîvânesi

Virdiler Mecnûn diyü bana lâkab (Muhibbî s. 52 g. 28/5)

“Gece gibi saçının delisi olalı bana Mecnûn diye lakap verdiler.”

Meşhur aşk hikâyesine telmihte bulunarak, âşığın divânelik hali Mecnûn'a benzetilmiştir.

Talihsiz âşığın mutluluğa ulaşamamasına Cem Sultan beyitinde şöyle yer vermiştir:

İrişmedi fûrkat gicesi subh-ı safâya

Bahtuma karîn oldı leyle-i yeldâ (Cem Sultan s. 49 k. 6/50)

“Ayrılık gicesi sefâ sabahına ulaşmadı. Uzun gece bahtıma mabeynci [arkadaş] oldu.”

Ayrılık gecesinin uzun olması âşık için perişânlık durumudur. Bu uzun gece onun arkadaşıdır. Gece, âşığa yoldaşlık eden arkadaşta teşbih edilmiştir.

Sonuç olarak taranan divanlarda leyl kelimesi genellikle gece ile saç arasında uzunluk ve renk bakımından bir ilgi kurularak ifade edilmiştir. Bu bakımdan beyitlerde özellikle Leylâ ile Mecnûn hikâyesine de göndermeler yapılmıştır.

3.2.3. Şeb

Gece kelimesinin Farsça karşılığı “şeb”dir. Gece, leyl manasına gelir (Devellioğlu, 1986, s. 1145; Muallim Nâcî, 2009, s. 633; Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 712; Redhouse 2016, s. 454; Toparlı ve diğerleri, 2011, s. 454). Gece için farklı tanımlamalar yapılır. Örneğin “karanlık” sıfatı kullanılır. “Şeb-i yeldâ” uzunluğuyla sevgilinin saçını ve âşıkların ıstırabının çokluğunu anlatır. Âşık gece boyu ağlayıp sızlanır. Buna şeb-i hicran da denir. (Pala, 2015, s. 422; Kutlu, 1979, s. 308).

Taranan divanlarda şeb kelimesiyle ilgili yer alan tamlamalar:

Şeb-i yeldâ (en uzun gece), şeb-i arûs (gelin gecesi, Mevlana'nın öldüğü gece), şeb-i hicrân (ayrılık gecesi), şeb-i târîk (karanlık gece), şeb ü rûz (gece ve gündüz), şeb-i gam (gam gecesi), şeb-i zülf (gece/ siyah saç) vb. sayılabilir.

Sevgilinin saçının rengi birçok beyitte siyahlığı dolayısıyla geceyle ilişkilendirilmiştir:

Görelî zülfün şebinde yüzünün envârını

Çarh ser-gerdân olupdur mâh-ı tâbân imrenür (Mihrî s. 240 g. 49/2).

“Saçının gecesinde yüzünün nurunu görelî feleğin başı dönmüş, parlak ay imrenmiştir.”

Bu beyitte sevgilinin saçını siyahlığından dolayı geceye benzetilmiş, bu siyahlığın arasından parlayan yüzü ise feleğin başını döndürmüştür. Feleğin dönmesinin bu güzellik sayesinde olduğu vurgulanarak hüsn-i talil sanatı yapılmıştır. Ayrıca saçın siyahlığı ve yüzün parlaklığı arasında tezat ilgisi kurulmuştur.

Divan şiirinde genellikle ayrılık gecesi kıyâmete teşbih edilir:

Biñ kez ölürlür dirilür fûrkat şebinde ‘âşık

Dilber firâkı Emrî rûz-ı kıyâmet ancak (Emrî s. 138 g. 251/5)

“Âşık ayrılık gecesinde bin kez ölürlür dirilir. Sevgilinin ayrılığı, Emrî'ye ancak kıyâmet günüdür.”

Kıyâmet günü ölümler nasıl ki tekrardan dirilecekse âşık da sevgiliden ayrı geçirdiği gecelerde öyle ölüp dirilmektedir. Fuzûlî'nin aşağıdaki beyitinde bu durum şöyle anlatılır:

Yaktım tenimi vasl günü şem' tek ammâ

Bil kim bu tedârük şeb-i hicrânın içindir (Fuzûlî s. 181 g. 105/4)

“Kavuşma günü tenimi mum gibi yaktım ki bil bu hazırlık ayrılık gecesi içindir.”

Beyitte kavuşmayla birlikte vücudunun yandığını söyleyen âşık, ayrılık gecesi canının daha da yanacağını ifade ederek bu durumu mumun yanışına benzetir.

Divan şiirinde âşığın âhı, genellikle sevgiliye giden yolu gösteren olarak nitelendirilir:

Baş üzre yir itsem yiridür şu'le-i âha

Hicrân şebi yâr ışığıne râh-nümâdur (Avnî s. 9 Divan-ı Sultan Muhammed 18/3)

“Âhımın ışığını baş üstünde yer etsem yeridir. Ayrılık gecesi sevgilinin eşliğinin yolunu gösterir.”

Sevgiliden ayrı geçen her gece âşık için hep âh ile doludur. Fakat âşık kinaye yoluyla bu âhların başının üstünde yeri olduğunu çünkü sevgilinin kapısının yolunu gösterdiklerini dile getirir.

Aşağıdaki beyitte de ayrılık gecesinde yolunu kaybeden âşığa kendi âhının kıvılcımları yol gösterir:

Şeb-i hecrinde yitirsem eger ey mâh yolu

Şu'le-i âteş-i sînemle bulur âh yolu (Hayalî s. 281 g. 553/1)

“Ey ay [gibi sevgili]! Ayrılık gecesinde yolu yitirirsem, göğsümün ateşinin ışığıyla âh yolu bulur.”

Ayrılık gecesi âşığın aklı başından gider. Yolunu âhlarından çıkan kıvılcımlarla bulur.

İran'da Mithra'nın doğum günü olarak bilinen 25 Aralık, Hristiyanlıkta Hz.İsa'nın doğum gecesi olarak kutlanır (Kızıl, 2013, s. 129). İran'da bu tarihe “Şeb-i yeldâ” adı verilir. Divan şiirinde şeb-i yeldâ genellikle sevgilinin saçının uzunluğuyla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra gece âşık için bir ıstırap vaktidir. Yılın en uzun gecesi olarak bilinen bu gecede âşığın ıstırabı da artar. Gece vakti âşık için acı ve ıstırap çektiği zamanlarken şeb-i yeldâda bu durum daha da yoğun bir hâl alır (Uzun, 2015, s. 365). Aslında sevgiliden ayrı geçen her gece âşık için şeb-i yeldâdır:

Yılda bir olur şeb-i yeldâ velî ey subh-ruh

‘Âlem-i hecrüñ inen çokdur şeb-i yeldâları (Behiştî s. 487 g. 525/4)

“Ey sabah yanaklı, yılın en uzun gecesi gerçi yılda bir kez olur. [Ancak] ayrılığının âleminin şeb-i yeldâları çoktur.”

Gerçekte yılın en uzun gecesine bir kez rastlanır. Ancak âşık için acı içinde geçirdiği ayrılık geceleri sabaha erişemez; bu nedenle onun uzun geceleri süreklidir. Beyitte sevgilinin yanağının sabaha teşbih edilmesi, bir türlü sevgiliyi göremeyen âşığın sabaha ulaşamamasının da bir göstergesidir.

Ey müneccim ruh u zülfün göricek dil-berimin

İyd-ı nev-rûza buluşmuş şeb-i yeldâ göresin (Ahmet Paşa s. 228 g. 229/3)

“Ey müneccim sevgilimin yanağı ve saçını görünce bayram yeni günle buluşmuş, uzun geceyi göresin.”

Sevgilinin yanağı nevrûz bayramı, saçı ise şeb-i yeldâdır. Âşık için, sevgilinin yanağı üzerindeki saçı görünce nevrûzla şeb-i yeldâ aynı zamana denk gelmiş gibi olur.

Taranan divanlarda “şeb” kelimesi “rûz ü şeb” tamlamasıyla da sıkça kullanılmıştır:

Reh-i kûy-ı yârda iy dil baña her rûz ü şeb

Şu‘le-i âhum gibi olmaz yalın yüzlü yarag (Süheylî s. 253 g. 155/2)

“Ey gönül sevgilinin köyünün yolunda, bana her gece ve gündüz âhımın ışığı gibi yalın yüzlü olmaz.”

Gece ve gündüz âşığının âhının ışığı sevgilinin bulunduğu yere giderken onu açıkta bırakmaz. Gece ve gündüz kelimesiyle süreklilik ifade edilmiştir.

Bâkî ise, gece ve gündüz kavramlarını şöyle dile getirir:

Olurken rûz-u şeb hem-sâye ol ruhsâr-ı zibâyâ

Nedür zülf-i dil-avizûn perişan olmağa bâis (Bâkî s. 117 g. 27/3)

“Gönül asan saçların gece gündüz o güzel yanağına komşu olurken, [böyle] perişan olmasına sebep nedir?”

Sevgilinin saçları her zaman dağınık ve karışıktır. Âşık sevgilinin yanağına düşen saçlarının nasıl hâlâ bu halde olduğunu istifham yoluyla sorgular.

Âşık, gecenin karanlığı ile kendi derdini karşılaştırır:

Sanma kim sensüz günüm olur siyâh

Belki rûşendür gönlimden tîre-şeb (Muhibbî s. 51 g. 26/2)

“Sanma ki sensiz günüm siyah olur. Belki karanlık gece [bile] gönlümden aydınlıktır.”

Âşığının gönlü o kadar kararmıştır ki karanlık gece bile onun gönlünden aydınlıktır. Âşık halini mübalağalı bir şekilde ifade etmiştir. Aydınlık ve karanlık gece kelimeleriyle tezat ilgisi kurulmuştur.

Âşığının bahtı kapalıdır. Bu durum gecenin siyahlığına teşbih edilir:

Teşbîh idüp ol şebi baht-i siyâhuma

Sandum ki kaldı ol karanu şöyle câvidân (Mesihî s. 18 k. 2/7)

“O geceyi siyah bahtıma benzetip sandım ki o karanlık öyle sonsuz kaldı.”

Âşık, talihsizliğini geceye benzetmiştir. Siyah, gece, karanlık kelimeleriyle tenâsüp sanatı yapılmıştır.

Sonuç olarak taranan divanlarda “şeb” kelimesi farklı terkiplerle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında günün iki parçası olan gece ve gündüzü ifade etmek için “şeb ü rûz”, sevgilinin saçının uzunluğunu ya da gecenin uzun olmasını anlatmak için “şeb-i yeldâ”, ayrılık gecesini ise “şeb-i hicr” terkiplerinin sıkça yer aldığı görülmüştür.

3.2.4. Şâm

Akşam kelimesinin Farsçadaki karşılığı “şâm”dır. Kaynaklarda akşam yemeği vakti olarak da yer alır (Muallim Nâcî: 2009, 632; Redhouse: 2016, 453; Toparlı ve diğerleri, 2011, s. 451). Çoğu zaman Şam şehriyle tevriyeli olarak kullanılır. Bununla birlikte Bağdat, Mısır, Rûm gibi kelimelerle de tenâsüp yapılır. Sevgilinin saçı ile Şâm çoğu zaman beraber ifade edilir. Kelime gece anlamı ilgisiyle “Şâm-ı garîbân” (gariplerin akşamı) tamlamasıyla kullanılır (Pala 2015, s. 420).

Taranan divanlarda şâm kelimesiyle kurulan tamlamalar şöyledir:

Şâm u seher (akşam ve sabah), şâm-ı muğber (dargın akşam), şâm u rûz (gece ve gündüz), subh u şâm (sabah akşam) vb. yer alır.

Aşağıdaki beyitte sürekliliği ifade etmek için kullanılan “şâm u seher” ifadesi şu şekilde yer almıştır:

Hâk-i pâyuña yüzün sürmek için şems ü kamer

Ser-i kûyuna gelür şâm u seher döne döne (Mihri s. 287 g. 141/3).

“Güneş ve ay ayağının toprağına yüzünü sürmek için döne döne sabah ve akşam senin mahallenin başına gelir.”

Sabah akşam sevgilinin ayağının toprağına yüz sürmek ifadesiyle sevgili sultan olarak konumlandırılmıştır. Ayrıca ay ve güneş dünyanın dönmesiyle sürekli olarak yer değiştirirler. Bu durumun sebebi sevgilinin ayağının toprağına yüz sürmek olarak değerlendirilmiş ve hüsn-i talil yapılmıştır.

Birçok beyitte sevgilinin saçının siyahlığı Şâm şehrine benzetilmiştir:

Şâm-ı zülfünle gönül Mısır harâp oldu diyü

Sana iletirdi kebûter haberi döne döne (Necâti s. 360 g. 472/3)

“Saçının renginin siyahlığından gönül şehrinin harâp olduğunun haberini güvercin döne döne sana iletirdi.”

Sevgili âşık için her daim kusursuz güzelliğe sahiptir. Onun siyah saçları âşığın aklını başından almıştır. Bu beyitte güvercin âşıktan sevgiliye haber götürür ve âşığın hâlini sevgiliye iletir. Güvercinin eskiden haber taşımak için kullanılmasına telmihte bulunulan beyitte aynı zamanda Şam ve Mısır kelimeleri tevriyeli yer almaktadır.

Zülf ü ruhuñdan ayru gönül gör neler çeker

Şâm ü seherde kârı hemân âh ü nâledür (Süheylî s. 224 g. 74/4)

“Saçından ve yanağından ayrı gönül gör neler çeker. Akşam ve sabah işi sürekli âh ve inleyiştir.”

Şâm ü seher kelimeleri süreklilik ilgisiyle verilerek âşığın sabah akşam âh etmesi, inlemesi abartılarak ifade edilmiştir.

Şâm-ı zülfünde ruh-ı zîbâna irmek kâsd ider

Anuñ için âfitâbuñ meyli her dem şâmedür (Emrî s. 73 g. 122/3)

“Saçının karanlığında güzel yanağına ulaşmayı amaçlar. Onun için güneşin meyli geceyedir.”

Sevgilinin saç rengi itibariyle geceye benzetilir. Onun saçları gece kadar siyahtır. Gündüz ve gecenin sürekli birbiri ardınca gelmesi, şair tarafından hüsn-i ta'lil yoluyla güneşin sevgilinin akşam gibi olan saçlarına kavuşma isteğine bağlanmıştır.

Süheylî, “şâm ü seher” ifadesine âşığın durumunu belirtmek için şu şekilde yer verir:

Bundan evvel cism-i bî-rûh idi gûyâ kâ'inât

Baht-ı nâ-şâdum gibi tarîk idi şâm ü seher (Süheylî s. 101 k. 26/13)

“Bundan önce sanki kâinat ruhsuz bir cisim gibiydi. Sabah akşam üzgün bahtımın yolu gibiydi.”

Sabah akşam ifadesi âşığın sürekli olarak üzgün olmasını vurgulamak için kullanılmıştır.

Hecr şâmında gam etmiş Fuzûlî kâsd-ı cân

Olmasaydı merhametten dem urup gam-hâr subh (Fuzûlî s. 157 g. 54/7)

“Fuzûlî, eğer sabah merhamet edip bana dert ortağı olmasaydı, ayrılık gecesinde keder cana kastetmişti.”

Ayrılık gecesinde âşık kederden ölüp gidecektir. Sabaha ulaşabilen âşık bu nedenle onu kendisine dert ortağı olarak görür. Ayrılık gecesini âşığın yaşadığı bu durum mübalağalı bir şekilde dile getirilmiştir.

Kılsa vaslın şâmımı subha ber-â-ber yok aceb

Resmdir fasl-i bahâr olmak ber-â-ber rûz ü şeb (Fuzûlî s.146 g.32/1)

“Seninle kavuşmak gecemi gündüze çevirse hayret etmemeli. Bahar mevsiminde gece ile gündüzün eşit olması bir usuldür.”

Gece ve gündüz kelimeleriyle yapılan tezat âşığın ruh halini ortaya koyar. Sevgili bahara benzetilerek onun gelmesiyle âşığın ruhunun aydınlandığı, acıdan kurtulduğu dile getirilir. Ayrılık gecesinin getirdiği üzüntü ve karanlığa boğulan âşık aydınlığa kavuşur. Bahar tüm canlıların yeniden hayat bulduğu mevsimdir. Âşık da sevgilinin gelmesiyle yeniden hayata kavuşur.

3.2.5. Mesâ

Mesâ, kelimesi divan şiirinde genel olarak akşam, akşam vakti olarak kullanılır (Devellioğlu 1986: s. 292; Muallim Nâcî: 2009, s. 409; Redhouse: 2016, s. 268; Toparlı ve diğerleri, 2011, s. 303).

Âşık sevgilinin hayaliyle gece gündüz onu düşünür:

Ârız u zülfü hayâliyle nigârın şeb ü rûz

Gözetem hasret ile subh u mesâlar nice bir (Ahmet Paşa s. 156 g. 78/2)

“Yanağının ve saçının hayaliyle güzel sevgiliyi gece ve gündüz hasret ile sabah ve akşamlar öyle gözetirim.”

Sevgilinin yanağı rengi dolayısıyla sabahla; saçı yine rengi nedeniyle akşamlarla ilişkilendirilerek leff ü neşr sanatına yer verilmiştir. Sevgilinin saçının ve yüzünün hasretiyle gece gündüz yanan âşık sabah akşam onu görmek için uğraşır.

3.2.6. Dün/ Tün

Divan şiirinde gece kavramını karşılayacak birçok kelime kullanılmıştır. Bunlardan birisi de “dün/tün” kelimesidir. “Dün/tün” kelimesi “gece” anlamına gelen kelimelerdendir (Bahaettin, 2004, s. 87; Dilçin 2013, s. 87). Divan-ı Lügat’it Türk’te “gece” kelimesi yerine “tün” kelimesinin kullanıldığı da görülür (Kaşgarlı, 2007, s. 604).

Gece, âşık için sevgiliyi düşündüğü, onun yanına gelmesini hayal ettiği bir zamandır. Ancak sevgili gelmediğinde âşığın feryâdı ve ağlayışı vazgeçilmez olur:

Dün subh yetürdüm felege mevc-i sirişküm

Gark etti felek üzre olan encümi gird-âb (Fuzûlî s. 142 g. 24/ 5)

“Gece sabaha kadar gözyaşımın dalgalarını göğe kadar yükselttim. Gökyüzü üzerindeki yıldızları bu girdâp suya boğdu.”

Bu beyitte aşığın geceki hâli mübalağalı bir şekilde ifade edilerek derdinden bütün gece durmadan ağladığını, gözyaşlarıyla oluşan dalgaların göğe kadar yükselip gökteki yıldızları yok ettiği dile getirilmiştir. Sabahın olmasıyla beraber gökyüzündeki yıldızlar kaybolur. Bu durum hüsn-i ta’lil yoluyla âşığın gözyaşlarına bağlanmıştır.

Sevgilinin ayrılığı âşığın gündüzünü geceye çevirir:

Dün oldı günüm hecr-ile iy şâh-ı cefâkâr

Rahmeyle benüm hâlüme düşmen güler iy dost (Muhibbî s. 61 g. 46/3)

“Ey cefâ eden şâh günüm ayrılık ile gece oldu. Ey dost benim halime merhamet et, düşman halime güler.”

Beyitte dün ve gün kelimeleriyle dost ve düşman kelimeleri arasında iki ayrı tezat sanatı yapılmıştır.

Sevgili yüzünün güzelliğiyle herkesin beğenisini toplar:

Dün togdu mâh-ı nev gibi ol şûh-ı meh-likâ

Şehr içre şimdi şöhre-i devrân olup gezer (Bâkî s. 187 g. 138/3)

“O ay yüzlü şûh, yeni ay gibi gece doğdu. Şimdi şehrin içinde zamanın şöhreti olup gezer.”

Beyite göre sevgili, gece gökyüzünde parlayan yeni ay gibi tüm güzelliğiyle şehirde dolaşır herkesi kendine hayran etmiştir. Gece etrafı aydınlatan ay gibi sevgili de etrafı aydınlatmıştır. Ay geceyi süsleyen bir ışıktır. Sevgilinin yüzü de güzelliğinin görüldüğü kısımdır. Sevgili, gece doğan yeni aya teşbih edilmiştir.

Sevgilinin ayrılığı âşığın gündüzünü geceye çevirirken, vuslatının ışığı gecelerini kadir gecesine dönüştürür:

Dün gece mihmânım ol mâh-ı cihân-efrûz idi

Nûr-ı hüsnünden dünüm kadr günüm nev-rûz idi (Ahmet Paşa s. 268 g. 311/1)

“Dün gece misafirim o dünyanın parlak ayıydı. Güzelliğinin nuru gecemi kadir, günümü yeni gün etti.”

Sevgili aya teşbihte bulunularak ifade edilmiş; “dün ve gün” kelimeleri tezatlı bir şekilde kullanılmıştır.

3.2.7. Akşam

Akşam, gündüzün son bulduğu ve gecenin başladığı ilk saatler olarak ifade edilir (Akalm, 2009, s. 113).

Âşığın gece gündüz gibi bir kavramı yoktur. Âşık için sevgiliyi göremediği her an aslında akşamdır:

Yâr örtmiş yüzini zülf ile ‘uşşâkı görüp

Yazuk ol hastelerün gündüzün ahşâm itmiş (Süheylî s. 245 g. 132/4)

“Sevgili âşıkları görüp saçıyla yüzünü örtmüş. Yazık o hastaların gündüzünü gece etmiş.”

Beyitte leff ü neşr sanatı yoluyla sevgilinin yüzü gündüz ile saçları ise gece ile ilişkilendirilmiştir.

Sevgilinin olmadığı yerde geçen vakit, âşık için bir kayıptır:

Gelmedün gülşene ahşam katı hayf oldı baña

Gel bugün bâri şehâ dünkü ziyânum çıksun (Behiştî s. 414 g. 396/2)

“Akşam gül bahçesine gelmedin. Bana yazık oldu. Ey sevgili bugün gel bâri dünkü ziyânım çıksın.”

Gece, sohbet ve eğlence vaktidir. Fakat sevgili olmadan akşam vakti gül bahçesinin tadı yoktur. Âşık geçmiş günü telafi etmek için onu akşam tekrar gül bahçesine çağırılmaktadır.

Emrî, aşağıdaki beyitinde ay ve güneşin gökyüzünde bulunuş sebebini şöyle anlatır:

Mihr ü mehdür sanma iki türbe-dârumdur benüm

Birisi ahşama dek bekler birisi subha dek (Emrî s. 141 g. 257/3)

“Sanma güneş ve aydır. İkisi de benim türbemi bekleyendir. Birisi akşama kadar birisi sabaha kadar bekler.”

Emrî’ye göre göktekiler sadece ay ve güneş değil türbesini nöbetleşe bekleyen görevlilerdir. Ayın akşam vaktinde, güneşin de gündüz ortaya çıkmasını şair, hüsn-i ta’lil yoluyla kendini bekleyen türbedârlara benzetmiştir. Akşama kadar ifadesiyle zamanın devamlılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.3. Gecenin Kozmik Unsurlarla İlgisi

Gece havanın kararmasıyla gökyüzünde beliren ay ve yıldızlar âşığın karanlık gecesini aydınlatır. Gezegenlerin ve yıldızların ayın etrafını kuşatması âşığı hayal âlemine götürür. Bulutsuz gecede parlayan yıldızların aynı zamanda eski devirlerde insanlara yol gösterici bir pusula olarak nitelendirilmesi âşık için de bir ilham kaynağıdır.

3.3.1. Gökyüzü

Felek; gökyüzü, sema, tâlih, kader, her gezegene özel gök tabakası gibi anlamlara gelir. Batlamyos sistemine göre felekler dokuzdur ve dünya evrenin merkezidir. Felekler soğan zarı gibi iç içe geçerek birbirini çevrelemiştir. Dünya göğünden başlayarak yedi tanesi yedi feleğin gezegenidir. Ay başta olmak üzere Utarit, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zühal, sabit yıldızlar, burçlar ve en üstte de Atlas yer alır (Pala, 2015, s. 149).

Taranan divanlarda gökyüzü genellikle felek, çarh, sipihr gibi adlarla anılır. Yüksekliği, büyüklüğü, sonsuz oluşu, gece karanlık oluşu bakımından ele alınır.

Necâtî, feleğin dönüşünü ve yüksekliğini aşağıdaki beyitinde şu şekilde konu edinmiştir:

Sensin ol şâh-ı felek-mertebe kim leyl ü nehâr

Yüz sürer eşiğine şems ü kamer döne döne (Necâtî s. 358 g. 467/4)

“Sen o felek rütbeli sultansın ki ay ve güneş gece ve gündüz eşiğine döne döne yüz sürer.”

Sevgili âşık için her zaman bir sultan gibi yücedir. Gece ve gündüz, ay ile güneşin birbiri ardına gelip sevgilinin kapısına yüz sürmesi sultana duyulan saygıya bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır.

Zâtî, aşağıdaki beyitte feleğin dönüşünü ay gibi sevgiliye âşık olmasına bağlar:

Ol da bir mâhun meğer kim zâr u sergedânıdur

Her gice yıldız sayar yummaz gözün bîdâr çarh (Zâtî, C. I, s. 196 g. 103/6)

“Felek, o ay yüzlü sevgilinin inleyen ve başı dönmüş âşığı olduğu için her gece uyanıktır, gözünü yummaz, yıldızları sayar.”

Feleğin de sevgiliye âşık olduğu için geceleri uyumadığı ifade edilerek kişileştirme yapılmıştır. Feleğin dönmesi sevgiliye âşık olmasına bağlanarak hüsn-i talil sanatına yer verilmiştir.

Fuzûlî, feleğin dönmesini bir rakkâsa benzetir:

Felek hem ol gece bulmuş safâ ki sofî tek

Karar tutmayıp olmuş bu bezmde rakkâs (Fuzûlî s. 195 g. 137/3)

“Felek de o gece sufî gibi safâ bulmuş ki yerinde durmayıp bu mecliste rakkâs olmuş.”

Şair, feleği yerinde duramayıp dans eden bir kişiye benzetmiştir.

Nev’î ise gece gökyüzünü ayın elbisesi olarak tasavvur eder:

Şevk-i ruhunla bu şeb çâk itdi meh yakasın

Zer düğmesin düşürdü çarhun değil şihâp (Nev’î s. 370 g. 492/2)

“Yanağının arzusuyla bu gece ay yakasını yırttı. Kıvılcım değil feleğin altın düğmesini düşürdü.”

Ay, sevgilinin yüzünü görmek isteğiyle yakasını yırtan bir âşığa benzetilmiştir. Bu sebeple yakasındaki yıldız düğmesi kopup düşer. Bu da yıldız kayması olarak ifade edilir.

Nev’î gökyüzünün şeklini ise aşağıdaki beyitinde kına karıştırılan tasa benzetir:

Hinnâ giçesi şem' tutup câriye-i mâh

Tâs-ı felek içre şafakı kıldı müheyyâ (Nev'î k. 3/11)

“Ay cariyesi, kına gecesi mum tutup gökyüzü tası içinde şafağı hazır etti.”

Beyitte, gökyüzü şekil bakımından kına karıştırılan tasa, ay da kına gecesinde mum tutan bir kadına teşbih edilmiştir.

Yerin dönmesiyle gökyüzünün gece ve gündüz aldığı görüntü Fuzûlî'nin beyitine şöyle yansımıştır:

Germdir şâm ü seher mihrinle çerh-ı lâciverd

Geh sirişk-i âl eder izhâr ü geh ruhsâr-ı zerd (Fuzûlî s. 162 g. 64/1)

“Sabah ve akşam lâcivert [renkli] gökyüzü güneşinle yanar. Bazen kırmızı gözyaşı bazen sarı yüz gösterir.”

Gökyüzü, sabah güneş çıkıp aydınlanmaya başladığı zaman sarı renktedir. Akşam ise güneşin kaybolmaya yaklaştığı vakitte kızıl renge bürünür. Beyitte ayrıca mihr kelimesi “sevgi” anlamıyla tevriyeli düşünüldüğünde, sevgilinin aşkıyla âşığın bazen kanlı gözyaşlarına bazen de sarı bir yüze sahip olduğu anlamı çıkmaktadır.

Mecliste genellikle halka şeklinde oturulur. Sâkî ise sürekli dolaşarak hizmet eder. Bu durum gökyüzünün yuvarlaklığı ve dönmesiyle ilişkilendirilir (Kurnaz, 2012, s. 271). Hayâlî'ye ait aşağıdaki beyit bu durumu örnekler niteliktedir:

Çarh sâkî mihrdir zerrin ayağ-ı meclisim

Dîde-i Cibrildir her şeb çerâğ-ı meclisim (Hayâlî s. 204 g. 333/1)

“Meclisimde gökyüzü sâkî, güneş altın kadehtir. Cibril'in gözü her gece meclisimin çırasıdır.”

Gökyüzü meclisteki sâkîye, güneş altın kadehe, Cibril'in gözü ise geceyi aydınlatan çıraya teşbih edilmiştir.

Gece gökyüzünde yıldızların ve gezegenlerin ayın etrafında yer alması farklı hayal unsurlarını ortaya koyar. Âşığın âhı, feryadı göklere kadar ulaşır. Bu bakımdan şiirlerde sık sık mübalâğa unsuru olmuştur (Tolasa, 2001, s. 401). Emrî, aşağıdaki beyitinde bu durumu şöyle ifade eder:

Çarha âhum sille urdı gözlerinden çıkdı od

Gice encüm arasında sanmañ atıldı şihâb (Emrî s. 35 g. 45/4)

“Âhım gökyüzüne tokat vurdu, gözlerinden ateş çıktı. Gece yıldız kaydı sanmayın.”

Gece gökyüzünde yıldız kayması görülebilir. Âşık kendi âhının gökyüzüne ulaştığını, gökyüzündeki yıldızların da kendi âhının ateşi olduğunu dile getirmiştir. Böylece hüsn-i ta'lil yoluyla kayan yıldızlara kendi âhını sebep göstermiştir.

Şeyhî ise, gökyüzünün aydınlanmasını âşığın âhının alev gibi göğe yükselmesiyle gerçekleştiğini söyler:

Her sehergâh od düşer eflâke âhımdan benim

Her gece âlem dolar dūd-ı siyâhımdan benim (Şeyhî s. 222 g. 126/1)

“Her sabah vakti feleğe benim âhımdan ateş düşer. Her gece dünya benim siyah dumanımla dolar.”

Gökyüzünün aydınlanmasının kendi âhından olduğunu söyleyen şair, gece gökyüzünün kararmasını da yine kendi âhının siyah dumanının etrafı kaplamasına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır. Her gece ifadesiyle âşığın âhının sürekli olduğu vurgulanmıştır.

Âşığın âhının şiddetini Cem Sultan aşağıdaki beyitte şöyle dile getirmiştir:

Her gice şem’-i ruhun yâdına âh eyleyicek

Âhum odı sanemâ kubbe-i eflâke düşer (Cem Sultan s. 117 g. 81/6).

“Her gece yanağının mumu [aydınlığı] uğruna âh ederim. Ey sevgili âhımın ateşi gökyüzünün kubbesine düşer.”

Şair, âhının kuvvetinin gökyüzüne ulaşacak kadar yükseğe çıktığını söyleyerek mübalâğa yapmıştır.

Gökyüzünde yer alan burçlara ise Hayâlî kasidesinde şöyle yer vermiştir:

O gece düşmüş idi çâh-ı hâke delv-i sipih

K’anı çıkarmağa olmuştu mâh-ı nev çengâl (Hayâlî s. 39 k. 9/3)

“O gece gökyüzünün kovası yer kuyusuna düşmüştü. Ki onu çıkarmak için yeni ay çengel olmuştu.”

Kova burcu, gökyüzündeki bir kova olarak şairin hayal dünyasına yansımıştır. Beyitte hilal, yeryüzünün kuyusuna düşen kovayı çıkarmak için kuyu çengeline teşbih edilmiştir.

Felekler dünyayı merkez alarak döner. Feleğin dönüşü, şekli, yüksekliği, gece meydana gelen görüntüsü taranan divanlarda çeşitli hayal unsuru olarak dile getirilmiştir. Âşığın âhının, feryâdının göklere kadar ulaştığı ve geceyi aydınlattığı mübalâgalı bir şekilde ifade edilmiştir. Feleğin dönüşü, farklı olaylara bağlanarak hüsn-i talil sanatı yapılmıştır. Şekli ise genellikle benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Gece

gökyüzünde parlayan ay ve yıldızlar karanlığı aydınlatan ışıklardır ve âşık için farklı hayal dünyalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

3.3.2. Ay

Ay kelimesi sözlükte “gök, dünyanın uydusu olan gök cismi, kamer, meh” olarak yer alır (Türkçe Sözlük, 2009, s. 194). Gece, güneşten aldığı ışıkla etrafı aydınlatan ay, her şeyden önce bir ışık kaynağıdır. Gecelerin güzelliği ay ile ortaya çıkar. Bu güzellik genellikle sevgiliye teşbih edilir. O her gece görünmez, sabit bir yerde durmaz. Uzaktan seyredilir, yükseklerde bulunur. Gecenin karanlığını aydınlığa çevirir (Pala, 2015, s.49). Bu bağlamda ay, gece gökyüzünün vazgeçilmez bir unsurudur.

Ayın aslında karanlık olması, gece ışığını güneşten alıp parlaması Necâtî'nin şiirinde şöyle yer alır:

Her gece ey güneş meh senden yakar çerâğı

Sen şaha çader meh bir sefer çerâğı (Necâtî s. 438 g. 643/1)

“Ey güneş her gece ay senden çirasını yakar. Sen padişaha çadırsın ay da sefer çirasıdır.”

Beyitte güneş, ihtişamı ve büyüklüğü ile padişah çadırına, ay da geceyi aydınlatan çıraya teşbih edilmiştir.

Ayın gece güneşin görevini üstlenmesi Âşık Çelebi'nin aşağıdaki beyitinde şöyle yansır:

Şöyle benzer hizmete tuttu gün ile ay ile

Mihr ü meh gitmez kapundan gice gündüz nazar (Âşık Çelebi s. 125 g. 95/2)

“Gün ile ayı benzer hizmetle görevlendirdin. Güneş ve ay gitmez kapından gece gündüz bir bakar.”

Beyitte güneş ve ay, sevgilinin kapısını bekleyen olarak kişileştirilmiştir.

Hayâlî'nin aşağıdaki kasidesinde ise ay gece vakti tahta çıkan bir sultana benzetilerek kişileştirilmiştir:

Şeb ki meh geçti felek tahtına sultân-şekil

Oldu her kevkeb-i rahşân ana a'yân şekil (Hayâlî s. 37 k. 8/1)

“Ay gece felek tahtına sultan [olarak] geçti. Her parlayan yıldız ona hizmet eden a'yân [divan üyesi] oldu.”

Hayâlî'nin aşağıdaki beyitinde ayın her gece vakti doğuşu sevgilinin eşiğine yüz sürmesine bağlanır:

Ay ile gün gece gündüzün eşiğine yüz sürer

Kûyunu nola berâber der isem eflâk ile (Hayâlî s. 262 g. 497/2)

“Ay ile güneş gece gündüz kapına yüz sürer. Mahallenî göklerle bir tutsam ne olur?”

Dünyanın kendi etrafında dönmesiyle gece ve gündüz oluşur. Gece havanın kararmasıyla ay, gündüz ise güneş ortaya çıkar. Bu durum ay ve güneşin nöbetleşe sevgilinin kapısında beklemesine bağlanarak hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır.

Şeyhî, aşağıdaki beyitinde gecenin karanlığını sevgilinin saçının renginden aldığını söyler:

Meğer saçın gicesinden saçıldı zulmedler

Cemâlün ay ü gününden açıldı cennetler (Şeyhî s. 156 g. 60/1)

“Meğer karanlıklar saçının gecesinden saçıldı. Cennetler yüzünün ay ve güneşinden açıldı.”

Gecenin karanlığı hüsn-i ta'lil yoluyla sevgilinin saçının siyah oluşuna bağlanmıştır. Ancak bu karanlığın sevgilinin ay gibi yüzüyle ortadan kalkıp cennete döneceği ifade edilerek tezatlık oluşturulmuştur.

Ay, ışığıyla geceyi aydınlatır. Sevgili de yüzünün ışıltısıyla etrafına ışık saçır. Necâtî, beyitinde sevgilinin yüzünün parlaklığını şu şekilde anlatır:

Lazım değil ruhunda ki zülf-i siyâh ola

Karanlık olmaz ol gece kim anda mâh ola (Necâtî s. 159 g. 20/1)

“Yanağında siyah saçın gerekli değil; [zira] ayın olduğu gece karanlık olmaz.”

Beyitte gayri mürettep leff ü neşr sanatı yoluyla sevgilinin yanağı ile ay, siyah saçları ile gece arasında ilgi kurulmuştur.

Ayrılık gecesinde âşık sürekli sevgiliyi düşünür. Baktığı her yerde onu hatırlatacak, onun hayalini gözünün önüne getirecek, ona benzeyen bir şeyler bulur. En çok da geceler bu durumun tanığıdır:

Hayâl-i yâr ise yir yir ziyâ virür çeşme

Cihânda nite ki mehtâb olur şeb-i deycûr (Süheylî s. 96 k. 24/10)

“Nasıl ki dünyada karanlık gecede mehtap olursa sevgilinin hayali de zaman zaman gözüme ışık verir.”

Âşığın sevgiliden ayrı geçen gecesi karanlıktır. Ancak onun hayali bir anda o karanlık geceyi aydınlatır. Beyitte sevgilinin hayaliyle aydınlanan ortam ve karanlık geceyi aydınlatan ay arasında benzerlik yönüyle ilişki kurulmuştur.

“Mâh-ı tâbân” ayın dolunay hali için kullanılan bir ifadedir (Pala, 2015, s. 42). Ay en parlak halini dolunay zamanında alır. Bu durumu Necâtî, aşağıdaki beyitinde âşığın âhı ile ilişkilendirmiştir:

Ey karanu gecelerde gezdiğim men eyleyen

Berk-i âh-ı tâb-nâkim mâh-ı tâbândır bana (Necâtî s. 154 g. 8/2)

“Ey karanlık gecede gezmemi yasaklayan, âhımın kıvılcımı bana dolunaydır.”

Ayrılık gecesi âşığın âhı kuvvetlidir. Necâtî, âşığın âhından çıkan kıvılcımları geceyi aydınlatan dolunaya teşbih etmiştir.

Sonuç olarak taranan divanlarda ayın aslında karanlık olması ve gece ışığını güneşten alması, gökyüzündeki görüntüsünün çeşitli benzetmelere sebep olması, sevgilinin yanağının parlaklığının aya, saçının ise geceye teşbih edilmesi gibi pek çok bakımdan şiirlere konu olmuştur.

3.3.3. Yıldızlar

Divan şiirinde kevkeb, necûm, ahter, sitâre, Ülker, Pervîn, Süreyyâ gibi adlarla yer alan yıldızlar; gece gökte bulunuşları, çoklukları, parlak olmaları, gökyüzünde kaymaları, âşığa yoldaş olmaları gibi özellikleriyle pek çok hayal unsuruna konu olmuşlardır. Beyitlerde yıldızların gece gökyüzünü kaplamaları, ayın etrafını kuşatmış gibi görünmeleri ve gecenin son bulup güneşin ortaya çıkmasıyla kaybolmaları çoğu kez dile getirilmiştir (Sefercioğlu, 2001, s. 359).

Gece, görüntü itibariyle âlemi farklı bir havaya bürür. Gündüzün elini eteğini çekip gitmesi üzerine ayın ve yıldızların ortaya çıkmasıyla gökyüzünde ayrı bir ışıltı, bir cümbüş başlar. Bâkî kasidesinde bu durumu şöyle tasvir eder:

Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsmân

Zeyn olmuş idi şu'lelenüp şem'i ahterân (Bâkî s. 3 k. 1/1)

“Gece vakti yıldızların mumu ışıldayıp gök sarayının kubbesi süslenmişti.”

Beyitte, geceyle birlikte gökte parlayan yıldızların ışıltısı gökyüzünü bir saraya dönüştürmüştür. Gece gökyüzünde oluşan bu ışıltı şairde ayrı bir hayal âlemi oluşturmuştur.

Hayâlî kasidesinde gece yıldızların parlaltısını bir mücevhere benzetir:

Nücûmdan güher-i şeb çerâğ ile o gece

Sipihir dâmenin etmiş idi malâmâl (Hayâlî s. 40 k. 9/5)

“Yıldızların gece yanan [parlayan] mücevheri ile o gece gökyüzü eteğini dopdolu etmişti.”

Yıldızların çokluğunu dile getiren Hayâlî, gecenin karanlığında göz alıcılığıyla ışıldayan bu görüntüyü değerli bir mücevhere teşbih etmiştir.

Gece çıkan gökyüzü cisimlerinin insanlar için farklı anlamlar taşıdığı söylenebilir. Gece, havanın kararmasıyla beliren yıldızların insana yol göstermede birer rehber olması eski bir hayat tecrübesidir. Bu durumun taranan şiirlerde de yer aldığı görülür:

Şeb içre reh-nümûn olur reh-revâna necm

Hâlün hayâli hecrde rehber yiter baña (Emrî s. 15 g. 5/3)

“Gece yola çıkanlara yıldızlar yol gösterici olur. Ayrılıkta sevgilinin yanağının hayali bana rehber olur.”

Ayrılık âşığın dünyasını gece gibi karartır, âşık yolu kaybeder. Ancak bu durumda sevgilinin yanağının hayaliyle yolunu bulur. Gece yıldızların ışığının yol göstermesi ile sevgilinin yanağının aydınlığı arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Sevgilinin yanağı gece gökyüzünde parlayan yıldızlar gibidir:

Çü zülfi halkalarından görine ruhsârı

Şeb-i siyâhda güyâ olur ayân Ülker (Bâkî s. 195 g. 150/3)

“Saçının halkalarından yanağı görünse güyâ siyah gecede Ülker yıldızı belli olur.”

Sevgilinin yanağı öyle parlaktır ki onun yüzünü gören karanlık gecede bile Ülker yıldızını görmüş gibi olur. Ülker, kamer menziline olup parlak bir yıldız olarak adlandırılır (Pala, 2015, s. 370).

Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beyitinde ise Ülker yıldızı sevgilinin kapısının süsü olur:

Eşiğin bir âsumândır kim anı zeyn etmeğe

Hûşe-i Pervin asar bu eşk-i galtân her gece (Ahmet Paşa s. 243 g. 257/2)

“Kapın bir gökyüzüdür ki onu süslemeye her gece bu yuvarlanan gözyaşı Ülker yıldızı salkımını asar.”

Ülker yıldızı, bir yıldız kümesi olarak bilinir. Âşığın sevgilinin kapısında her gece döktüğü gözyaşları beyitte bu takım yıldızına, sevgilinin kapısı da gökyüzüne teşbih edilmiştir.

Bâkî'ye ait aşağıdaki beyitte ise yıldızlara insanî özellikler yüklenmiştir:

Nice bilsûnler karanuda anun göz kipduğın iller

Gice hal-i ruhunla bahs için gelmiş meger kevkeb (Bâkî s. 111 g. 17/3)

“Onun karanlıkta göz kırptığını eller ne bilsin. Meğer yıldız gece yanağındaki ben ile konuşmak için gelmiş.”

Gece yıldızların gökyüzünde parıldaması hüsn-i ta'lil yoluyla sevgilinin yanağındaki bene göz kırpmasıyla ifade edilmiş, gece görünen yıldızlar kişileştirilmiştir.

Mesîhî'ye göre yıldızlar aynı zamanda gözcülerdir:

Dergâhını gözetmege her gice subha dek

Olur nücûm sath-ı felek üzre dâde-bân (Mesîhî s. 20 k. 2/24)

“Bulunduğın yeri gözetmek için her gece sabaha kadar yıldızlar göğün sınırında gözcü olur.”

Mesîhî'nin başka bir beyitinde ise gece gökyüzündeki yıldızlar askerlere benzetilir:

Düşmenüñ gözine dünyâyı karañu itmege

Üstine giceyle encümden çeker leşker hilâl (Mesîhî s. 23 k. 3/21)

“Düşmanın gözüne dünyayı karanlık etmek için hilâl üstüne geceyle yıldızdan asker çeker.”

Hilâl kişileştirilerek, gece gökyüzünde parlayan yıldızlar çok olmaları itibariyle askere teşbih edilmiştir.

Emrî ise, yıldızları geceyi aydınlatan kandil olarak ifade eder:

Türbetümde her gice yanar kanâdildür nücûm

Meşhedüm üstüne örter yâ felek altın benek (Emrî s. 142 g. 257/4)

“Türbemde her gece yıldız, yanan kandildir ya da felek şehidin gömüldüğü yer üstüne altın benek örter.”

Emrî, her gece gökyüzünde parlayan yıldızları altına teşbih ederek gecenin karanlığında kandil gibi etrafı aydınlattığını dile getirmiştir.

Âşığın âhının şiddetine aşağıdaki beyitte şöyle yer verilmiştir:

Hicrân şebinde encüm zann itmesün görenler

Sakf-ı sipihre yer yer âhum şerârı düşdi (Behîştî s. 478 g. 509/3)

“Ayrılık gecesinde yıldız zannetmesin görenler, gökyüzünün çatısına âhının çarpması düştü.”

Divan şiirinde genellikle hüsn-i ta'lil yoluyla yıldızların âşığın âhının gökyüzüne çarpmasıyla oluşan kıvılcımlardan meydana geldiği ifade edilir. Âşık sevgiliden ayrı

kalınca gece boyu âh eder. Âşığın bu âhı göğe kadar yükselir. Gökyüzünde gece parlayan yıldız değil âşığın âhının kıvılcımlarıdır. Bu durum mübalâğalı bir şekilde dile getirilmiştir.

3.4. Gece - Aşk İlgisi

3.4.1. Gece / Sevgili İlgisi

Divan edebiyatında en önemli konulardan biri de aşktır. Bu aşkın başkahramanı ise sevgilidir. Divan şiirinde sevgili her zaman âşığın gözünde yüce bir varlıktır. Daima âşığın efendisi, sultanıdır. Her zaman sevilen, kusuru olmayan, değer verilen, idealize edilmiş bir imgedir. Sevgilinin olmadığı yerin âşığa zindandan farkı yoktur. Sevgilinin varlığı âşığın acılarını dindirir. Sevgili âşığa sürekli naz, eziyet ve cefâ çektiren, vefâsızlığıyla âşığı kahreden konumdadır. Sevgilinin en belirgin özelliği zâlim oluşudur. Onun yokluğu âşığa acı ve ıstırap verir. Gönlü taştır. Âşığa hiç yüz vermez. Âşığın acı çekmesi, ağlaması, geceler boyu gözüne uyku girmemesi ona zevk verir. Âşığın feryâdını duymazdan gelir. Bütün bu vasıflar âşık tarafından yadırganmaz. Âşık bu halinden memnundur.

Divan şiirinde sevgili her daim ideal güzelliğe sahiptir. Sevgilinin güzellik unsurlarının sınırı yoktur. Bu durum Behiştî'nin beyitinde şöyle anlatılır:

Bir kamer alınlu gün yüzlüye ben de 'âşıkam

Rûz u şeb anuñ için ser-geşteyem eflâkden (Behiştî s. 429 g. 422/4)

“Bir ay alınlu, güneş yüzlüye ben âşığım. Onun için gece ve gündüz gökler gibi başım dönmekte.”

Sevgilinin güzelliğinden kendinde olmayan âşığın gece ve gündüz başı dönmektedir. Beyitte gece ve gündüz kelimeleri sürekliliği ifade eder.

Sevgilinin bulunduğu yer âşık için her zaman kutsal sayılır. Necatî'ye göre güneşin ve ayın gece gündüz doğup batmasının sebebi de sevgilinin Kâ'be gibi olan kapısıdır:

Kâ'be olmasa kapun ayla gün leyl ü nehâr

Eylemezlerdi tavâf ol güzerî döne döne (Necatî s. 360 g. 472/5)

“Kapın Kâbe gibi(değerli) olmasaydı ay ve güneş sabah ve akşam orayı döne döne tavâf etmezlerdi.”

Sabah ve akşam kelimeleriyle zamanın sürekliliği vurgulanmıştır. Sevgilinin kapısının kutsal mekâna benzetilmesiyle ona verilen değer ne kadar fazla olduğu dile

getirilmiştir. Beyitte sürekli birbiri ardına dönüp gelen ay ve gün kelimeleri kişileştirilmiştir.

Sevgili âşığa her zaman naz yapar:

Koynuma girdi Behiştî gice gönlücek olup

Bûse almaga rızâ virmediği nâzı imiş (Behiştî s. 320 g. 229/5)

“Behiştî, gece gönlü olup koynuma girdi. Öpücük almaya rıza vermemesi naz yapmasındanmış.”

Beyitte irsal-i mesel yoluyla sevgilinin durumunu anlatan şair, âşığın sevgiliye gece kavuştuğunu belirtmiştir.

3.4.1.1. Saç

Saç, divan şiirinde uzunluğu ve renginin siyah oluşu münasebetiyle geceye benzetilir. Âşığın gönlü sevgilinin saçlarında asılı kalmıştır. Âşık bu yüzden geceler boyu onun hayalini kurar ve çektiği sıkıntı ve ıstıraplar onun yüzündendir:

Zülf-i şeb-rengüñ firâkıdur perişân-hâl idüp

Gözlerüme ‘âlemüñ rûşenlığın deycûr iden (Avnî, s. 28, 63/4)

“Hâli perişân edip gözlerime dünyanın aydınlığını karanlık eden gece rengi saçının ayrılığıdır.”

Avnî bu beyitte sevgilinin saçlarını siyah rengi dolayısıyla geceye benzetir. Ondan ayrı kalmak hâlini perişan etmiştir. Böylece âşığın hâli ile sevgilinin perişan saçları arasında ilgi kurulmuştur. Aydınlık ve karanlık kelimeleriyle tezata yer verilmiştir.

Yüzüñle zülfüñi giceyle güne nisbet idüp

Kaşuñla kirpigüñi tîr ile kemâna yazam (Avnî s. 23 Divan-ı Sultan Muhammed 52/2)

“Yüzün ve saçını gece ve gündüze nispet edip, kaşın ve kirpiğin ok ile kemana yazayım.”

Sevgilinin yüzü güneşi, saçları ise siyahlığından dolayı geceyi andırdığı ifade edilmiş. Saçın siyahlığı gecenin siyahlığına teşbih edilmiştir.

Şem‘-i ruhsârı şeb-i zülfinde par par yanmada

Ol mehüj v‘allâhi gâyet hoş imiş ahşâmlığı (Vusûlî s. 183 g. 175/4)

“Yüzünün mumu [aydınlığı] saçının gecesinde [karanlığında] par par yanmakta. O ay gibi olan sevgilinin vallahi akşamlığı gayet hoşmuş.”

Sevgilinin saçının siyahlığı geceye benzetilmiş, yüzünün parlayan ışığı muma teşbih edilmiş ve gece çıkan ay ise sevgiliye benzetilerek istiare yapılmıştır.

Âşık sevgilinin saçlarına asılı kalmak ister. Bu durumu Cem Sultan şöyle anlatır:

Leylî-i zülfünü ger Cem boynına takmazsan âh

Derd-i ışkunla şehâ Mecnûn'dan mecnûn olur (Cem Sultan s.111 g. 77/5)

“Ey şah (sevgili), eğer Cem boynuna gece renginde olan saçını takmazsa aşkının derdiyle Mecnûn'dan daha mecnûn olur.”

Sevginin saçının rengi siyah olması sebebiyle gecenin siyahlığına teşbih edilmiştir. Mecnûn'u divâne eden, Leylâ'nın siyah saçlarıdır. Bu aşk hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Âşık sevgilinin gece gibi siyah saçlarına tutulmuştur.

Divan şiirinde sevgilinin saçının kokusu da önemli bir yer tutar. Geceyle ilgisi açısından şebbu çiçeği, Bâkî'nin aşağıdaki beyitinde sevgilinin saçına teşbih edilerek kullanılmıştır:

Ehl-i diller şiken-i zülfüne şebbû didiler

Âlemi kıldı mu'attar nice şeb bu didiler (Bâkî s. 214 g. 184/1)

“Gönül sahipleri kıvrırcık saçına şebboy dediler. Birçok gece dünyayı kokulandırdı dediler.”

Şebboy, geceleri üst üste açarak, güzel kokusuyla dikkatleri çeken bir çiçektir. Bu bakımdan Klasik Türk şiirinde de sevgilinin saçlarıyla ilişkilendirilmiş, güzel kokusunun gece ortalığa yayıldığı ifade edilmiştir (Bayram, 2007, s. 216). Birinci ve ikinci dizedeki “şeb bu” ifadelerinde cinas yapılmıştır.

Sevgilinin siyah saçlarına tutulan âşığın durumu Behiştî'nin beyitine şöyle yansımıştır:

Behiştî zabt olunmaz çâre yokdur ey saçı Leylî

Tutalum tendeki her mûyî zencîr-i cünûn olmuş (Behiştî s. 317 g. 225/7)

“Ey saçı gece Behiştî zabt olmaz çare yoktur. Delinin zinciri olmuş tendeki her kılı tutalım.”

Saçları gece gibi siyah olan sevgiliye artık âşık öyle bir tutulmuş ki çaresi yoktur. Saçının her kılı/teli tıpkı delilerin bağlandığı zincir olmuştur. Sevgilinin saç rengi dolayısıyla geceye, her bir kılı ise âşığı ona bağlayan zincire teşbih edilmiştir. Beyitte eskiden delilerin zincire vurulma olayına telmih yapılmıştır.

3.4.1.2. Yüz/ Yanak

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri de y zdir. Yüz, güzelliğin zuhur ettiği bölümdür. Sevgilinin güzellik meydanıdır. Yüz genel olarak parlaklığı ile aya, aydınlığıyla da muma teşbih edilir. ÂŞığın en çok görmek istediği unsur y zdir. Yüz genelde sevgilinin saçı ile birlikte kullanılır. Sevgili, saçını yüzüne perde yapar:

Zülf siyeh olmasa yüzünde aceb olmaz

K'ol cennet-i Firdevs durur anda Şeb olmaz (Ahmet Paşa s. 174 g. 115/1)

“Yüzünde siyah sa  olmasa Şaşılmaz. Ki o Firdevs cennetidir, onda gece olmaz.”

Şair, sevgilinin siyah saçlarının yüzüne düŐmemesine ŐaŐırmaz;  nk  nasıl ki cennette gece olmazsa sevgilinin cennet gibi olan yüzünde de karanlık olmaz.

Cennete gece yoktur. Bu durum sevgilinin yüzünün aydınlığına teşbih edilmiştir.

Yüz deyince akla en çok yanak gelir. Yüz, birçok unsurun bir arada bulunduğu bir yer olarak tasvir edilir. Ancak yanağın yeri bellidir ve yüzün en geniş kısmını kaplar. Beyitlerde yanak için dile getirilen Şeyler onun rengi, parlaklığı üzerinedir (Tolasa, 2001, s. 217). ÂŞık için sevgili her zaman ulaŐılmazdır. ÂŞığın sevgili uğruna yapmayacağı Şey yoktur. Onun yanağını/yüzünü görmek için yanmaya bile hazırdır:

Şem-i ruhuna t  giceler subha dek ey dost

Per yakmada pervâneye yoldaşlaruz biz (Mihrî s. 244 g. 56/3)

“Ey dost (sevgili) biz yanağının mumuna ta geceden sabaha kadar kanat yakmada pervâneye yoldaşlarız.”

Sevgilinin yüzü muma,  Őık ise mumun etrafında dönen pervaneye benzetilmiş. Beyitte “Şem   Pervâne” hikâyesine telmih yapılmıştır. ÂŞık bütün gece sabaha kadar sevgilinin yanağının ateşinde pervane misali yanmayı göze alır.

Gece sevgilinin sohbeta gelmesi her yeri n rlendirir, ortama ışık saçar:

Hoş olur sohbet-i mey gecede meh-t b olıcak

N r sa  meclise gel kim demiŐiz m h sana (Necâtî s. 151 g. 2/2)

“Mey sohbeti gecede parlak ay olunca hoş olur. N r sa  meclise gel ki sana ay demiŐiz.”

Karanlık geceyi aydınlatan aydır. Sevgili gece ortamı aydınlatan aya teşbih edilmiştir.

Fuzûlî de sevgilinin yüzünün parlaklığını aya benzetir:

Gün çıkınca sa arım gevher-i eşk encüm tek

Geceler yâdına geldikçe meh-i ruhsârı (Fuzûlî s. 262 g. 269/3)

“Geceleri ay gibi parlak yüzü aklıma geldikçe güneş çıkıncaya kadar yıldız gibi gözyaşı cevherini saçarım.”

Beyitte güneş, gece, ay, yıldız kelimeleriyle tenasüp sanatına yer verilmiştir.

Ahmet Paşa ise sevgilinin yüzünü, ayın en parlak hali olan dolunaya benzetir:

Bedr olduğuyçün cemâlin ayı

Dil gece saçında buldu râhı (Ahmet Paşa s. 273 g. 321/2)

“Yüzünün ayı dolunay olduğu için gönül yolu gece saçında buldu.”

Süheylî'nin aşağıdaki beyitinde de sevgili karanlık geceyi aydınlatan aya teşbih edilir:

Hayâl-i yâr ise yir yir ziyâ virür çeşme

Cihânda nite ki mehtâb olur şeb-i deycûr (Süheylî s. 96 k. 24/10)

“Sevgilinin hayali zaman zaman gözüme ışık verir. Nasıl ki dünyada mehtâp karanlık gecede olur.”

Sevgilinin yüzü ay gibi parlaktır. Âşık onu hayal ettikçe karanlık gecesi aydınlanır. Gece hayallere açılan bir kapıdır. Âşığın hayalinde ise hep sevgilinin yüzü vardır.

İy meh-i nâ-mihr-bân hicrûn şebinde bu Cem'e

Ay yüzün nûrı yiter meh-tâb ana hâcet degül (Cem Sultan s. 187 g. 200/5)

“Ey merhametsiz ay (sevgili), ayrılığının gecesinde bu Cem'e ay yüzünün nûru yeter. Yeni ay ona gerek değil.”

Sevgilinin yüzü aya teşbih edilerek onun yüzünün ay gibi parlak ve aydınlık olduğu dile getirilmiştir. Ayrılık gecesinde perişân olan âşığa sevgilinin yüzünün aydınlığı yeter. Aya gerek yoktur.

Hayâlî'nin aşağıdaki beyitinde ise sevgilinin yüzü geceyi aydınlatan bir nûra teşbih edilmiştir.

Hayâlî tâb-ı ruhsârın görüben

Eder Nûr ayetin her gece ezber (Hayâlî s. 153 g. 187/5)

“Hayâlî, yüzünün aydınlığını görünce her gece nûr âyetini ezberler.”

İncelenen beyitlerde sevgilinin yüzünün ve yanağının daha çok gece karanlığını aydınlatmaları yönüyle söz konusu edildiği görülmüştür. Bu yönüyle gece ve gecenin karanlığı ile sevgilinin yüzü tezat oluşturmaktadır.

3.4.1.3. Kaş

Kaş, siyahlığı ve gece ortaya çıkan hilâle teşbih edilmesi yönüyle beyitlerde yer alır.

Müşâbih olduğün kaşlaruña dün gice

Hilâl-i çarhı görenler getürdiler salevât (Süheylî s. 44 g. 63/4)

“Dün gece feleğin hilâlini görenler kaşlarına benzettiği için salâvat getirdi.”

Emrî’ ye ait aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşlarının güzelliğinden bahsedilmiştir:

Gice encüm çevre almış sanmanız mâh-ı nevi

Görüp ebrû-yı barmakın dişler hilâl (Emrî kt. 284/1)

“Gece yeni doğmuş ayın etrafını yıldızlar sarmış sanmayın. Hilâl sevgilinin kaşlarını görüp parmaklarını dişler.”

Beyitte ay kişileştirilerek, sevgilinin kaşlarına hayran kalan ayın parmağını ısırıldığı söylenmiştir.

3.4.1.4. Hat

Hat kelimesi, Klasik Türk şiirinde gençlerin yüzünde yeni çıkan sakal, bıyık, sarı tüyler, ayva tüyleri olarak yer alır. Beyitlerde genellikle yanak, dudak, ben, saç, çene ile birlikte kullanılır. Âşık ayva tüyelerine karşı gönülden bir sevgi duyar. Hat, “yazı” anlamında da kullanılarak tevriye sanatını ortaya koyar. Hat; sebz, çemen gibi unsurları da içine alması bakımından yeşillik durumunu da akla getirir. Çoğu zaman çene çukuru, yeşillikle çevrilmiş bir kuyuya benzetilir (Pala, 2015, s. 196).

Ayva tüyleri rengi bakımından genellikle akşama teşbih edilir:

Zamân-ı hattın gelse yâr lutfın bî-kerân eyler

Metâ’ın her kişi ahşama karşı râygân eyler (Nev’î s.130 g. 123/1)

“Ayva tüyünün zamanı gelse sevgili lütfunu sonsuz eyler. Her kişi sattığı eşyayı akşama karşı bedava eyler.”

Akşama benzetilen ayva tüyleri rengi itibariyledir. Aynı zamanda pazar yerlerinde satılan şeylerin akşama doğru ucuzlaması ile sevgilinin ayva tüyelerinin gelmesiyle güzelliğinin azalması, lütfunun artması arasında ilgi kurulmuştur (Sefercioğlu, 2001, s. 197).

Zâti de bu durumu aşağıdaki beyitinde şöyle anlatır:

Sen bir iki gün yüz vericek hatt-ı siyaha

Rûşen günüm ey mâh benüm sanma şeb olmaz (Zâti, c.II, s. 24 g. 520/3)

“Ey ay gibi olan sevgili, bir iki gün yüz verince sen siyah ayva tüylüye sanma benim aydınlık günüm gece olmaz.”

Beyitte sevgilinin ayva tüyleri siyahlığı dolayısıyla geceye teşbih edilmiştir.

3.4.1.5. Sevgilinin Mahallesi/ Kapısı

Âşık için sevgilinin mahallesi kutsal bir yerdir. Âşık sevgilinin mahallesinde onu görmek umuduyla gece gündüz dolaşır. Bazen sevgiliyi rakiplerle görür kıskanır, bazen onun mahallesindeki köpekler gece âşığın geldiğini haber verir. Âşık, gece onun taş kapısında uyusa bile kâfidir. Aşağıdaki beyitte Behiştî bu durumu şöyle dile getirmiştir:

İşigün taşı bâlîn olsa bir şeb

Olurdum tâ sabâha deñlü râhat (Behiştî s. 221 g. 55/3)

“Bir gece eşiğinin taşı yastık olsa ta sabaha kadar rahat olurdum.”

Geceleri âşık sürekli sevgilinin mahallesinde dolaşır durur. Ancak onun kapısına yaklaşamaz. Geceleri ona rahat yoktur. Ne zaman sevgilinin taş kapısına varır da orada uyursa o zaman rahata kavuşur.

Âşık, bazen sevgilinin mahallesinde gezerken onu görünce kendinden geçer:

Gice kûyında bî-höd düşmişem ol mâh-veş gelmiş

Şu deñlü yatmışam anda ki üstüme güneş gelmiş (Emrî s. 354 mukataat 237/1)

“Gece mahallesinde kendinden geçmiş bir halde düşmüşüm. O ay gibi güzel gelmiş. Öyle bir hâlde yatmışım ki âdeti orada üstüme güneş gelmiş.”

Âşık gece sevgilinin mahallesinde dolanırken aşk derdinden düşüp bayılmıştır. Gece sevgilinin kapısında uyuyakalan âşığın yanına ay gibi sevgili gelince, âşık onun aydınlığı ile üstüne güneş gelen yerde uyumuş gibi olmuştur. Sevgili, aya teşbih edilmiştir.

Hayâlî’ye ait aşağıdaki beyitte sevgilinin kapısının âşığa açılmayışı şöyle anlatılır:

Dün gece subh olunca eşiğini bekledim

Sovukluk etti bir yana ol bir yana seher (Hayâlî s. 31 k. 4/3)

“Dün gece sabah oluncaya kadar kapımı bekledim bir yandan o bir yandan seher soğukluk etti.”

Âşık gece boyu sevgiliyi görme umuduyla onun mahallesinde, onun kapısını gözler. Beyitte bir yandan sevgilinin soğukluğu bir yandan da sabah vaktinin serinliği

karşısında âşığın hâli söz konusu edilmektedir. Bu soğukluk, sevgilinin âşığa karşı taş kalpli, acımasız olduğunun bir göstergesidir.

Usûlî'nin aşağıdaki beyitinde âşığın sevgilinin mahallesinden ayrılmadığına yer verilmiştir:

Egremez bu deli gönlüm biriyle hânede

Gündüzün kûyunda olur gece bir vîrânede (Usûlî s. 221 g. 125/1)

“Bu deli gönlün biriyle evde eğlemez. Gündüz mahallende gece bir vîrânededir.”

Âşık sevgiliden başkasıyla gönül eğlendirmez. Gündüz sevgiliyi görme ümidiyle onun mahallesindedir. Gece ise yıkık dökük bir yerdedir. Yıkık dökük dediği yer meyhanedir. Eskiden meyhaneler; yıkık dökük, virâne yerlere kurulmuştur (Pala, 2015, s. 314). Gece ve gündüz kelimeleriyle tezatlığa yer verilmiştir.

Gece boyu sevgilinin bulunduğu mahallede dolanan âşık her gece sevgiliyi görememenin verdiği ıstırapla ağlayıp inler. Bu durum Süheylî'nin beyitine şöyle yansımıştır:

Lâyık mı SÜHEYLÎ ki kapuñdan idesin redd

Kûyuñda senüñ her şeb ide âh ü enîn ol (Süheylî s. 269 g. 198/5)

“Süheylî layık mı ki kapından gönderesin o senin mahallende her gece acı ve sızıdan inler.”

Âşık gece gündüz sevgilinin mahallesine gider. Sevgilinin o kadar çok hayranı vardır ki bu duruma şaşırır:

Dün ü gün dilberün kûyuna vardım

Geçilmez mübtelâdan Allah Allah (Mihri s. 299 g. 164/2)

“Gece gündüz sevgilinin mahallesine gittim. Allah Allah! Ona tutkun olanlardan geçilmez.”

Behiştî aşağıdaki beyitinde sevgilinin mahallesi cennete benzetir:

Kûyuñda yer bulursam Firdevs'e ragbetüm yok

Vuslat şebinde subhı almazlar i'tibâre (Behiştî s. 444 g. 448/2)

“Mahallende yer bulursam Firdevs'e gerek yok. Kavuşma gecende sabahı itibâre almazlar.”

Sevgilinin mahallesi her şeyden üstündür. Âşık sevgiliyi görme ümidiyle onun bulunduğu yerlerde gezer. Eğer ki onun mahallesinde yer bulsa orası cennet gibidir. O yüzden Firdevs'i (cenneti) dahi istemez. Sevgiliyle kavuşma gecesinde de sabahın olmasına gerek yoktur. Gece ve sabah kelimeleriyle tezata yer verilmiştir.

Kûyun yolında nice kez ey mihr-i bi-nazir

Şeb-rev diyû tutildi giceyle meh-i Münir (Bâkî s. 156 g. 91/1)

“Ey eşsiz güneş! Senin mahallenin yolunda nice kez geceyle gezen parlak ay gece gezen diye tutuldu.”

Sevgiliyi güneşe benzeten şair, ay tutulmasını hüsn-i ta'lil yoluyla gece sevgilinin mahallesinde gezmesine bağlamıştır.

Necâtî, aşağıdaki beyitinde ay ve güneşi sevgilinin kapısını bekleyen nöbetçiye teşbih eder:

Kulların gibi dolanır eşiğin mihr ile mâh

Beklemek adet durur şâh-ı cihânı her gece (Necâtî s. 357 g. 466/6)

“Güneş ve ay kulların gibi kapını dolanır. Her gece cihan padişahını beklemek âdettendir.”

Sevgilinin kapısı âşık için önemli bir yerdir. Gece ayın gündüz de güneşin ortaya çıkmasını sanki sevgilinin kapısını bekleyen nöbetçiye benzeten şair, beyitte hüsn-ü talil sanatına yer vermiştir.

Fuzûlî, aşağıdaki beyitinde sevgilinin mahallesinde bekleyişini şöyle anlatmıştır:

Etmedi ilden nihan bir gece tavf-ı kûyunu

Kim Fuzûlî’ni sadâ-yi nâle rüsvâ etmedi (Fuzûlî s. 268 g. 280/7)

“Fuzûlî’nin inleyişinin sesi onu rezil etmedi. Bir gece [bile] başkalarından gizli semtini tavaf etmedi/edemedi.”

Gece herkesten gizli sevgilinin mahallesini tavaf eden Fuzûlî’nin inleyişi halka onu rezil etmiştir. Şair, ta’riz sanatıyla inleyişinin kendini utandırmadığını söyleyerek aslında sevgilinin semtinde inleme sesinin herkes tarafından duyulduğunu dile getirmektedir.

3.4.2. Gece / Âşık İlgisi

Divan şiirinde âşığın en önemli özelliği aşk acısı çekmesidir. Üzüntü âşığın gıdasıdır. Geceler âşığın aşkını dillendirdiği, ağlayıp inlediği, yalnızlığı en uç noktasına kadar yaşadığı bir zaman dilimidir. Sevgiliden hep ayrıdır. Onu görmek için fırsat kollar. Ancak onunla bir araya gelemez. Ondandır hep bir bakış, ilgi, lütûf bekler. Âşık kendini sevgili uğruna fedâ edecek kadar çok sever. Sevgiliden gelecek her türlü cefâyâ razıdır. Sevgili âşığa hep eziyet eder, ona yüz vermez. Sevgilinin açtığı yaralar hiç kapanmaz. Bu durum âşığın ona olan sevgisini ve ilgisini artırır. Divan şiirinde âşığın sürekli sevgiliye yalvaran bir durumu söz konusudur. Âşık ne kadar ağlar ve inlerse o

kadar makbuldür. Gerçek âşık bu durumdan şikâyet etmez. Âşık her zaman sevgilinin hayaliyle yaşar. Klasik Türk şiirinde şair her zaman âşıktır. Bu sebeple her şey aşk ile ilgi görür (Pala, 2015, s. 37).

Gece, âşık için gam ve ıstırap vaktidir. Sevgiliyi bekleyen âşık gece boyu inler gözyaşı döker. Ancak bu durumdan sevgili habersizdir. Bu bakımdan gece, âşığın trajik halini ifade eder:

Maha çektim şeb-i hicrân alem-i şu'le-i âh

Âh kim olmadı ol mâh haber-dâr henüz (Fuzûlî s. 189 g. 122/4)

“Ayrılık gecesi aya âh alevinin bayrağını çektim. Âh ki o ay gibi sevgilinin benden henüz haberi olmadı.”

Ayrılık gecesinde âşığın âhının göğe kadar yükselmesi mübalâğalı bir şekilde ifade edilmiş, sevgili aya benzetilmiştir.

Avnî ayrılık ateşini aşağıdaki beyitinde şöyle anlatır:

Vuslatı şem‘ini çün yakmadı ol yâr gelüp

Fürkati nârına ‘Avnî yûri señ yan bu gice (Avnî s. 30 Divan-ı Sultan Muhammed 68/6)

“O sevgili gelip kavuşmanın mumunu yakmadı. Avnî yan bu gece ayrılığın ateşine sen yürü.”

Sevgiliye kavuşamayan âşık geceler boyu onun hasretiyle yanar. Bu ateş onu ayrılık kadar acıtmaz.

3.4.2.1. Âh

Divan şiirinde hüznün, ıstırap, azap gibi kalbî durumlara işret eden bir edat olarak kullanılır (Kurnaz 2009: 42). Âh, âşığın aşktan hasta olma durumudur. Hastalık gece daha da artar. Âşığın da âhı gece sabaha kadar sürer. Taranan divanlarda âşığın âhı, gece gökyüzüne yükselen siyah dumana benzetilir. Bazen de sevgilinin mahallesinin yolunu aydınlatan bir ışık olarak şiirlerde ifade edilir.

Biz şeb-i gamda âha mensûbuz

Ya’ni dûd-i siyâha mensûbuz (Hayalî s. 160 g. 207).

“Biz keder gecesinde âha bağlıyız. Yani siyah dumana bağlıyız.”

Gam gecesi âşık sürekli âh eder onun âhı siyah bir duman gibi etrafı kaplar. Beyitte âşığın âhı siyah dumana teşbih edilmiştir.

Tîre-dilsin ey şeb-i gam dûd-ı âhumsın meger

Baňa gün göstermedüñ dūd-ı siyâhumsın meger (Emrî s. 328 mukataat 119/1)

“Ey keder gecesi kara gönülsün, meğer âhımın dumanısın. Bana gün göstermedin, meğer siyah dumanımsın.”

Şair gam gecesini kara bir gönüle, âhının siyah dumanına benzetmiştir. Beyitte “Gün göstermedin” ifadesi irsal-i mesel yoluyla kullanılarak âşığın aşk acısıyla mutlu bir gün yaşamadığı vurgulanmıştır.

Emrî, aşağıdaki beyitinde etrafın kendi âhından karardığını söylemiştir:

Âhum karañu itmese yanmaz idi her şeb

Kandîl-i kamer kubbe-i gerdûn üzerinde (Emrî s. 256 g. 484/2)

“Âhımın karanlığı olmasa her gece ay kandili gökyüzünün üzerinde yanmazdı.”

Âşık beyitte gece ortalığın kararmasını hüsn-i talil yoluyla kendi âhına bağlar. Gecenin karanlığında ay gökyüzünü aydınlatır. Ancak âşık bu karanlığı kendi âhının karanlığı olduğunu söylemiş, geceler boyu âh eden âşık, âhından etrafın gece gibi olduğunu dile getirmiştir.

Fuzûlî ise beyitinde âhının etrafı aydınlatan şimşekler gibi ona yolunu gösterdiğini dile getirmiştir:

Ser-i kûyunda gönlüm berk-i âhın sanma bî-hûde

Karangu gece azm-i kûyun etsem reh-nümûnumdur (Fuzûlî s. 173 g. 87/5)

“Senin mahallende âhımın şimşeklerini boşuna sanma. Karanlık gecede mahallende o bana yolunu gösterendir.”

Âşığın âhı karanlık geceyi bile aydınlatır. Bu durum mübalâğalı bir şekilde anlatılmıştır. Âşığın âhı gece sevgilinin mahallesinin yolunu göstermesi bakımından bir rehber teşbih edilmiştir.

Divan şiirinde sevgilinin; zalimlik, ıstırap verici olması, nazlanmak gibi sıfatları vardır. Âşığı sürekli ihmal eder. Bu nedenle âşık âh vâh ederek gece sürekli ağlar. Bu durumdan sevgili habersizdir:

Giceler subha degin eyledüğüm feryâda

Âh kim olmaduñ âgâh benüm sultânım (Süheylî s. 280 g. 228/4)

“Ah benim sultanım, geceleri sabaha kadar feryat ettiğimden haberin olmadı.”

Âşık geceler boyu feryâd eder ancak sevgilinin bu durumdan haberi olmaz. Olsa bile bu durumu umursamaz. Gece sabaha kadar ifadesi âşığın üzüntülü halinin sürekliliğini ifade etmiştir.

Necâtî, gece gökyüzünde parlayanların aslında yıldız olmadığını söyler:

Yıldız değıldir atılan illâ ki asumân

Her gece odlu odlu eder bî-şumâr âh (Necâtî s. 126 Mersiye-i Şeh-Zâde Sultan Mahmud 3/6)

“Semâdan atılan illâ ki yıldız değildir. Gökyüzü, her gece ateşli ateşli sayısız âh eder.”

Necâtî'nin şehzâde Mahmud için yazdığı mersiyeden alınan beyitte gökte görünenlerin yıldız olmadığı, gökyüzünün üzüntüden ateşli âhlar ettiği hüsn-i talil yoluyla dile getirilmiştir.

Necâtî başka bir beyitinde âhının dumanının göklere direk olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

Dün garibindir Necâtî ki kayırmaz âhımın

Göklere direk olsun duhânı her gece (Necâtî s. 357 g. 466/7)

“Necâtî, gece garibindir; âhımın dumanı her gece âhımın göklere direk olsun.”

Gece, garip içindir. Bu sebeple Necâtî'yi ayrı tutmaz. Garipler gece boyu âh edip ağlar. Garip Necâtî'de gece boyu âh eder. Bu âhının dumanı ta göklere kadar yükselir. Sanki onun âhi gökleri ayakta tutan bir direktir. Âşığın âhi direğe teşbih edilerek, bu âhın dumanının göklere kadar yükselmesi mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca beyitte yer alan “gece garibindir” ifadesi gece ile âşık arasındaki ilgiyi açıkça göstermesi bakımından dikkate değerdir. Divan şiirinde yalnızlığı ve kimsesizliği nedeniyle garip olarak nitelendirilen âşığın tek sığınağı gecedir.

Hayalî, aşk derdiyle yaralı olduğunu aşığıdaki beyitine şöyle yansıtmıştır:

Penbesine dâğımın her gece reşk eyler kamer

Şu'lesine âhımın mehtâb benzer benzemez (Hayalî s. 164 g. 217/2)

“ Mehtap, âhımın kıvılcımına benzer benzemez, ay her gece yaramın kırmızısını kıskanır.”

Âşığın âhının alevi ayın rengine benzer benzemez ay kıskanır. Ayın kıskanması ifadesiyle kişileştirmeye yer verilmiştir. Âşığın açık yarasının kırmızıya çalan rengi, ayın rengine teşbih edilmiştir.

Yine ol mâh benim aldı karârım bu gece

Çıhacakdur feleğe nâle vü zârım bu gece (Fuzûlî s. 250 g. 245/1)

“O ay yüzlü yine benim aklımı başımdan aldı. Bu gece ağlamam ve inleyişlerim gökyüzüne kadar çıkacaktır.”

Fuzulî, redif olarak *gece* kelimesini kullanarak seslerin ortaya koyduğu aliterasyonlarla şiirde güçlü bir ses uyumu yakalamıştır.

Muhibbî, âhları karşısında yine de sevgiliden karşılık alamayışına anlam veremez:

Her gece göğe çıkar şu'le-i âhum sanemâ

Bilmedün niçün irişmez sana vâhum sânemâ (Muhibbî s. 49 g. 23/1)

“Ey güzel yüzlü sevgili her gece âhımın kıvılcımını göğe çıkar. Sana vâhlarım niçin erişmez, bilemedim.”

Âşığın âhı öyle içten ve yakıcıdır ki kıvılcımlar hâlinde göğe yükselip etrafı aydınlatır; fakat yine de sevgiliye bu âh ve vâhlar ulaşmaz. Göklere ulaşan âhın sevgiliye ulaşmadığı söylenerek sevgilinin umursamazlığı vurgulanmıştır.

Çarhun sıfatın gömgök idüp şu'le-i âhum

Her gece yüzün kara kılır dūd-ı siyâhum (Mesihî s. 216 g. 159/1)

“Âhımın alevi feleğin sıfatını masmavi edip her gece yüzünü siyah dumanım kara kılar.”

Gündüz mavi olan gökyüzü güneşin kaybolmasıyla kararır. Âşığın feryâdı gece daha da artar. Âşık gökyüzünün kararmasını kendi âhının siyah dumanı olduğunu dile getirir. Bu bakımdan beyitte hüsn-i talil sanatına yer verilmiştir.

Mesihî, başka bir beyitinde yine gökyüzünün karanlığa bürünmesini şu şekilde dile getirir:

Âhum ile yüz yüze oldukça çarhun her gece

Yüzünü kara kılan dūd-ı siyâhumdur benim (Mesihî s. 217 g. 160/2)

“Her gece felek âhım ile yüz yüze oldukça yüzünü kara kılan benim âhımdır.”

Gecenin başlamasıyla gökyüzünün rengi kararır. Âşık bu duruma kendi âhının sebep olduğunu ifade ederek hüsn-i talil yapar.

Her şeb Ahmed revzeninden tâ seher

Görünür âhım çerağından şu'â (Ahmet Paşa s. 185 g. 138/8)

“Ahmet her gece pencereden ta sabaha âhımın çirasının ışığı görünür.”

Âşık her gece sabaha dek aşk acısından âh eder. Âşığın âhı geceyi aydınlatan bir ışık gibidir. Beyitte gece ve sabah kelimeleriyle tezata yer verilmiştir.

3.4.2.2. Dua

Dua, Allah'a yalvarma, ondan dilekte bulunmadır. İbadet biçimlerinden biridir. Divan şiirinde âşık gece boyu dua halindedir:

Geceler arz edip dilden niyâzı

Seher kûyunda kıldardım namâzı (Usûlî s. 46 Şehr-engîz-i Yenice/42)

“Geceler gönülden dua edip sabah mahallende namazı kıldardım.”

Âşık için gece bir dua vaktidir. Sevgiliye kavuşmak için geceleri dua eder. Sabah ise kendini onu mahallesinde namaz kılarken bulur. Gece ve seher kelimeleri tezat olarak kullanılmıştır.

Muhibbî, aşağıdaki beyitinde duasını şöyle dile getirir:

Yaş dök Muhibbî şâm ü seher âh ü nâle kıl

Afv eyleye günâhunı tâ gafir'üz-zunûb (Muhibbî s. 54 g. 32/5)

“Ağla Muhibbî, sabah akşam âh ile inle. Günahları affeden günahını affetsin.”

Âşık günahlarının affedilmesi için Allah'a yalvarmaktadır. Gece gündüz ağlayıp inleyerek bağışlanma diler. Sabah akşam kelimeleriyle süreklilik ilgisi kurulmuştur. Ayrıca âşığın sabah akşam ağlayıp inlemesi mübalağalı olarak dile getirilmiştir.

Âşığın derdi sevgilidir. Onun yüzünden gece uyuyamaz, onu düşünmekten hasta olmuştur. Böyle bir derdin kimsenin başına gelmesini, geceleri böyle bir dert yüzünden uykusuz kalmasını istemez:

Kenâr-ı bahr-ı eşkimde and eder her gece âhım

Esir olup belâlarda giriftâr olmasın kimse (Necâtî s. 390 g. 538/3)

“Her gece âhım gözyaşımın denizinin kenarında and içer ki kimse belâlarda esir olup tutulmasın.”

Âşığın âhi kişileştirilerek gece sürekli ağlaması, gözyaşlarının denize dönüşmesi mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır. Âşık kendinin içinde bulunduğu bu duruma kimsenin düşmesini istemez.

Necâtî, sevgilinin iyi olması için de geceleri dua eder. Ancak sevgiliden aynı şekilde karşılık bulamaz. Bu durumu şu beyitiyle ifade etmiştir:

Her subh u şâm eşiğine benden du`a varır

Andan bana melâmet ü zecr ü anâ gelir (Necâtî s. 342 g. 203/2)

“Her sabah ve akşam kapına benden dua varır. Ondan bana kınama, engel olma ve güçlük gelir.”

Âşığın duasının sürekliliği sabah akşam ifadesiyle dile getirilmiştir. Âşığın duasına karşılık sevgili ona yüz vermez, ona engel olur.

Kadre irdüm diyü işigünde

Her gice dil visâl-i yâri diler (Behiştî s. 287 g. 172/2)

“Kapında kadre erdim diye her gece gönül sevgiliyle kavuşmayı diler.”

Sevgiliden ayrı olan aşğın tek duası ona kavuşmaktır. Bu sebeple geceleri ona kavuşmak için dua eder.

3.4.2.3. Beddua

Beddua kötü şeyler dilemektir. Divan şiirinde âşğın içinde bulunduğu durum bazen beddua etmesine sebep olur.

Ol gözü mestâneye uydun Necâtî yürü var

Gece tâ subha dek olsun harâm uyhu sana (Necâtî s. 155 g. 10/5)

“Necâtî o gözü kendinden geçmişe uydun yürü git. Gece ta sabaha kadar uyku sana haram olsun.”

Âşık sevgiliyi düşünmekten, gece boyu onu hayal etmekten gözüne uyku girmez. Âşık sevgiliye kendini kaptırdığı için kızgındır. Artık ona uyku haram olmuştur.

3.4.2.4. Yalnızlık

Âşık hep yalnızdır, akşamın olmasıyla bu yalnızlık onu daha da perişan eder. Necatî, aşağıdaki beyitte yalnızlık duygusunu dile getirmiştir:

Gönül kâküllerden oldı gam-gîn

Gârip âdem gibi ahşama karşı (Necatî s. 346 g. 438/3)

“Gönül saçlarından kimsesiz bir insan gibi akşama karşı kederli oldu.”

Âşık için sevgilinin olmadığı her yer yalnızlık ve kederdir. Âşğın bu kederli hali gece daha da artar. Beyitte sevgilinin kaküllerinin karalığı ile gece arasında renk bakımından bir ilgi kurulmuştur.

Necatî başka bir beyitinde ise yalnızlığını şu şekilde anlatır:

Ey güneş yüzlü sanem âh yalnızlıktan

Ki belâ geceleri saye de gelmez yanıma (Necatî s. 399 g. 557/3)

“Ey güneş yüzlü güzel, âh yalnızlıktan ki belâ geceleri gölge de yanıma gelmez.”

Şair kendini öyle yalnız hisseder ki gölgesi bile onu terk etmiştir, yanına gelmez. Gölge zaten geceleri olmaz. Şair beyitte bu durumu hüsn-i talil yoluyla yalnızlığına bağlamıştır. Gölge olması için aydınlık gereklidir. Sevgilisini güneşe benzeten şair, onun aydınlığı olmadığında gölgenin dahi kendisini terk ettiğini söyler.

Ahmet Paşa, yalnızlığında dert ve kederin kendine misafir olduğunu anlatır:

Her gece eksik değil dilde belâ vü derd ü gam

Sanma kim bu hâne-i derviş mihmânsız geçer (Ahmet Paşa s. 144 g. 53/3)

“Her gece gönülde belâ, dert ve keder eksik değil. Sanma ki bu dervişin hânesi misafirsiz değil.”

Gece insanların birbirine misafir olduğu, sohbet ettiği bir zaman dilimidir. Âşık geceleri zâhiren yalnız olsa da aslında onun misafiri gönül derdidir.

Ahmet Paşa, başka bir beyitinde de yalnızlığını şu şekilde dile getirmiştir:

Eşkimden özge kimse şeb-i gamda gelmedi

Bir kâse âb ile dil-i bîmârım üstüne (Ahmet Paşa s. 60 Der-Medh-i Şah Bâyezîd 17/7).

“Gam gecesinde bir kâse su ile hasta gönlümün üstüne kendi gözyaşımından başka kimse gelmedi.”

Âşık gam gecesinde kendi derdiyle baş başadır. Gece boyu ağlar. Ancak kimse gelip ona halini sormaz.

Olmadı ol mâha rûşen yandığım hicrân günü

Yandüğün şeb tâ seher şem’ün ne bilsin âf-tâb (Fuzûlî s. 144 g. 28/5)

“Ayrılık günü yandığımdan o ay gibi güzel haberdâr olmadı. Mumun gece sabaha kadar yandığını güneş ne bilsin.”

Mum yanan âşığa, güneş de sevgiliye benzetilerek âşığın geceler boyu acı çektiğinden sevgilinin haberinin olmaması dile getirilmiştir. Mum, ay, güneş kelimeleri arasında tenasüp ilgisi kurularak, mumun gece sabaha kadar yanmasının gündüz çıkan güneşin haberi olmaması, hakikî sevgili doğunca âşığın da madde âleminde yok olduğu ifade edilmiştir.

Âşık, gece yalnızlığıyla baş başadır:

Garîb gönlümü zülfünde hâlini bana sor

Ki her gice ne çeker ol garîbi ben bilürem (Cem Sultan s. 200 g. 225/2)

“Kimsesiz gönlümün saçında halini bana sor. Ki her gece ne çeker o kimsesiz ben bilirim.”

Âşığın hali sevgilinin saçını düşünmekten perişandır. Ancak bu durumdan kimsenin haberi yoktur. “Her gece” ifadesiyle bu yalnızlığın ve perişanlılığın sürekliliği vurgulanmış; aynı zamanda sevgilinin saçıyla renk bakımından ilgi kurulmuştur.

Gece bu halkdan uzlet kıldım

Hemân öz kendi derdimle kalırdım (Usûlî s. 47 Şehr-engîz-i Yenice /50)

“Gece bu halktan kaçarak tek başıma kalırdım. Hemen kendi derdimle kendim kalırdım.”

Âşık derdini kimseyle paylaşamaz. Bu yüzden de hep yalnızdır.

Zülfünü şâm-ı gâriban gördü Şeyhî dolaşıp

Kaldı yıllar demedi bir gün ki kimsin yâ garip (Şeyhî s. 101 g. 5/7)

“Şeyhî, dolaşıp saçını gariplerin şehri olarak gördü. [Orada] Yıllarca kaldı da [sevgili] bir gün ‘Ey garip, sen kimsin’ demedi.”

Şam “akşam” dışında “şehir” anlamına da gelmektedir. Şair beyitte gönlünün sevgilinin kara saçlarında yıllarca kaldığını; fakat sevgilinin bir kere bile kim olduğunu sormadığını dile getirerek “garip” nitelemesiyle yalnızlığını ve kimsesizliğini vurgulamaktadır.

3.4.2.5. İnleme

Sevgilinin âşığı ihmal etmesi, onu görmezden gelmesi, rakiblerle gezmesi âşığın ağlamasının sebebidir. Gece bu inleyiş ve ağlamalar daha da artar. Âşığın inleyişi taranan divanlarda genellikle âh u figân, âh u efgânım, zâr eyledün gibi ifadelerle yer almıştır.

Yatacak yer komadan sen sana dîvane gönül

K’uyumaz halk-ı cihân geceler efgânımdan (Necâtî s. 339 g. 424/8)

“Divane gönül sen sana yatacak yer bırakmadın ki figânımdan geceleri dünya halkı uyumaz.”

Sevgiliye deli divâne olan âşık artık onun yüzünden geceleri feryâd eder. Onun bu feryâdı halkı uyutmaz. Gece âşığın feryâdının artması ve insanları uyutmayacak kadar şiddetli olması mübalağalı bir şekilde dile getirilmiştir.

Usûlî, inleyişinin kendine arkadaş olduğunu söyler:

Bu deli gönlümü rüsvâ-yı cihân ettim yine

Gece gündüz hemdemim âh u figân etdim yine (Usûlî s. 78 musammat 5/2)

“Bu deli gönlümü yine dünyaya rezil ettim. Gece gündüz âh ve figânı yine kendime arkadaş ettim.”

Âşığın yanında sevgili yoksa âşık sürekli âh ederek inler. Gece ve gündüz bu inleyişlerini herkes duyar. Gece ve gündüz ifadesi âşığın inlemesinin sürekliliğini ifade eder.

Ahmet Paşa ise aşağıdaki beyitinde kimse rüyasında sevgiliyi görmesin diye her gece figân ettiğini söyleyerek inleyişlerine farklı bir sebep gösterir:

Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyü

Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece (Ahmet Paşa s. 243 g. 257/4)

“Sevgiliyi kimse düşünde görüp âşık olmasın diye her gece benim ettiğim inleyiş halkı uyutmaz”

Âşık sevgiliyi herkesten sakınır. Kimse uyumasın uyursa gece rüyasında sevgiliyi görüp âşık olur diye gece boyu onları uyutmamak için inler.

Usûlî; sevgilinin, inleyişinden habersiz olduğundan şikâyetçidir:

Gece tâ subha degin derd ile feryâd etdim

Âh u efgânım erişmedi nidem âh sana (Usûlî s. 100 g. 4/5)

“Gece tâ sabaha kadar dert ile inledim. Âh ve inlemem sana ulaşmadı ne yapayım.”

Gece boyu aşk derdiyle inleyen âşık; yine de âhını, inleyişini sevgiliye duyuramaz.

Muhibbî, sevgiliyi başkalarıyla gördüğünden gece boyu ağladığını söyler:

Güller ile gülşen içre hârı kıldun hem-nişîn

Giceler tâ subha dek bülbülleri zâr eyledün (Muhibbî s. 38 G. 3/6)

“Güller ile gül bahçesinde dikenini arkadaş kıldın. Geceler tâ sabaha kadar bülbülleri ağlattın.”

Beyitte âşık; sevgiliyi güle, rakibi dikene, kendini de bülbüle benzetmiştir. Gül, gül bahçesi, diken, bülbül kelimeleriyle tenâsüp sanatı yapılmıştır.

Mesîhî, her yerde sevgiliyi bulabilmek için nasıl aradığına aşağıdaki beyitinde şöyle yer verir:

Ey Mesîhî o güneş yüzlü nigârı her şeb

Eşk ü âh aşğa yukarı arar irteye dek (Mesîhî s. 202 g. 138/5)

“Ey Mesîhî o güneş yüzlü güzeli her gece gözyaşı ve âh aşağı yukarı ertesi güne kadar bir aşağı bir yukarı arar.”

Âşığın âhı yukarı doğru çıkarken, gözyaşları ise aşağı doğru süzülür. Şair, “aşağı yukarı” ifadesiyle kinaye yoluyla âhının ve gözyaşlarının her yerde sevgiliyi aradığını dile getirir.

Olmışum hâyran zülf ü rûyuna

İnler isem tan midur ben rûz u şeb (Muhibbî s. 52 g. 28/2)

“Saçına ve yüzüne hayran olmuşum. Ben gece gündüz inlersem bu şaşılacak şey mi?”

Âşık sevgiliye hayrandır. Ancak ona kavuşamaz. Bu yüzden gece gündüz ağlar, inler. Gece gündüz kelimeleriyle âşığın inleyişinin sürekliliği vurgulanmıştır. Aynı

zamanda beyitte sevgilinin saçı ile gece, yüzü ile gündüz arasında renk bakımından ilgi kurulmuştur.

Mesîhî, inleyişinin rakibler tarafından duyulmasını istemez:

Nâlemi işitmesün diyü mahallüñde rakîb

Kûs-ı şâhî ile bu gice bile itdüm figân (Mesîhî s. 55 k. 14/17)

“Mahallendeki rakib inlememi işitmesin diye bu gece padişâhın davuluyla inledim.”

Geceler boyu inleyip ağlayan âşık bu durumun rakibler tarafından bilinmesini istemez. Bu yüzden de davul seslerinden sesinin duyulmayacağını düşünür. Davul çalarken o da inler, ağlar.

Emrî, kendi inleyişini neyin çıkardığı sese benzetir:

Hevâsı olmag-imiş nây-ı nâleme dem-sâz

Bu gice bezmde söyletdi nây-zen neyi (Emrî s. 274 g. 529/5)

“Ney gibi olan inleyişime arkadaş olmak istemiş. Bu gece neyzen neyi mecliste söyledi.”

Ney vatanından ayrı kaldığı için içli içli ses çıkarır, âşık da sevgiliden ayrı düştüğü için gece boyunca inler durur. Ney, âşığın inlemesine arkadaş olmak istemiş; bu sebeple çıkardığı ses âşığın inlemesine benzetilmiştir. Beyitte neyin hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

Ahmet Paşa, aşağıdaki beyitinde gece boyu inleyişini abartarak dile getirmiştir:

Hayâl-i yâr ile kıldım bu gece sohbet-i hâs

Semâ-i nâlem ediptir gözüm yaşın rakkâs (Ahmet Paşa s. 183 g. 134/1)

“Sevgilinin hayaliyle bu gece hâs sohbeti yaptım. İnlemem semâyâ yükseldi, gözyaşım raks etti.”

Beyitte, gece sevgiliyi düşünen âşığın inleyişi anlatılmıştır. Ağlamaktan gözyaşının dans etmesi ise hüsn-i talil sanatı yapılarak dile getirilmiştir.

Zülfüne uyalı çeşmim görmemiştir kılca hâb

Geceler tâ subh olunca şöyle bîdar inlerim (Ahmet Paşa s. 221 g. 213/2)

“Saçına uyalı gözüm kıl kadar uyku görmemiştir. Geceler ta sabah oluncaya kadar öyle uykusuz inlerim.”

Gece uyuma vakti iken âşık sevgilinin saçına tutulduğundan beri geceleri uyuyamaz. Gece boyu inler. Şair uykusunun yokluğunu “kıl kadar” ifadesiyle dile getirerek sevgilinin saçıyla da ilgi kurar.

3.4.2.6. Uykusuzluk

Sevgiliden yüz bulamayan âşık gece boyu onu düşünür, onun hayaliyle sabahlar. Sevgilinin hayaliyle gece sürekli ağlayıp inleyen âşığın gözüne uyku girmez. Her gece sevgilinin mahallesinde sabahı eder.

Olalı dil iy perî mâyl-i gîsû

Görmez uzun giceler gözlerüm uyhu (Süheylî s. 300 g. 284/1)

“Ey sevgili, gönül uzun saçına meyl olalı, uzun geceler gözlerim uyku görmez.”

Sevgilinin uzun saçını düşündükçe âşık için gece daha da uzar ve uyuyamaz. Sevgilinin uzun saç ile uzun geceler arasında bir benzerlik kurulmuştur. Bu uzun, düşünceli gecelerde âşık hep uykusuzdur:

Geceler encüm sayarım subha dek

Ey şeb-i hecrin mana rûz-ı hisâb (Fuzûlî s. 143 g. 26/5)

“Geceleri sabaha kadar yıldız sayıyorum. Ey sevgili senin ayrılık gecen, benim hesap günümdür.”

“Şeb” gece ve “rûz” gündüz kelimeleriyle tezat yapılmış. Aşğın her gece uykusuz olması abartılı bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca hesap günü ifadesiyle kıyamet çağrıştırılarak âşık için asıl kıyametin sevgilinin ayrılık gecesi olduğuna işaret edilmiştir.

Sevgiliden ayrı olan âşığın gözüne uyku girmez. Gece onun için ıstırap vaktidir:

Bister-i gamda gözüm giceler uyhu görmez

İderin subha degin nâleleri döne döne (Bâkî s. 387 g. 464/3)

“Gam yatağında gözüm geceler boyu uyku görmez. Sabaha kadar döne döne inlerim, ağlarım.”

Âşğın sevgiliden ayrı olması gam yatağında yatmasıdır. Âşık bu ayrılık sebebiyle hastadır, dertlidir. Bu yüzden de geceler boyu uyuyamaz, sürekli inler, ağlar. Beyitte gece, yatak, uyku kelimeleriyle tenasüp sanatına yer verilmiştir.

Bâkî, başka bir beyitinde de uykusuzluğu şu şekilde dile getirmiştir:

Başuma ayn-i belâdur şeb-i hecründe gözüm

Ne görür rûz-ı visâlûn ne bilür h’ab nedür (Bâkî s. 208 g. 172/2)

“Ayrılık gecesi gözüme aynı bela görünür. Ne kavuşma gününü görür. Ne de uyku nedir bilir.”

Ayrılık gecesi âşığın başına hep bela gelir. O bu ayrılıktan uyuyamaz. Sevgiliyle de kavuşamaz. Ayrılık gecesi ve kavuşma günü tamlamalarıyla tezatlık ilgisi kurulmuştur.

Ahmet Paşa'nın uykusuzluğunun sebebi sevgiliden ayrı oluşudur:

Geceler uyku girmede gözüme

Beni andan ayıralı eyyâm (Ahmed Paşa s. 217 g. 203/5)

“Geceleri gözüme uyku girmede. Günler beni ondan ayıralı.”

Ayrıldığı gündün beri geceleri gözüne uyku girmeyen âşığın halini dile getiren Ahmet Paşa, gece ve gündüz kelimeleri arasında tezat ilgisi kurmuştur

Gece uyku vakti olmasına rağmen âşık için ağlama ve inleme vaktidir. Bu sebepten âşık geceler boyu uykusuz kalır:

Seher gel ahşamın gel dünle gel ey sâyil-i eşküm

Seni men' itmez açukdur kapısı çeşm-i bîdâruñ (Emrî s. 151 g. 275/4)

“Ey gözyaşım sabah gel, akşamla gel, geceyle gel. Uykusuz gözümün kapısı açıktır, Seni geri çevirmez.”

“Sabah, akşam, gece” kelimeleriyle tenâsüp, “gel” kelimesiyle tekrîr sanatına başvuran şair, hiç uyumadığını ve her zaman gözyaşı döktüğünü ifade etmiştir.

Emrî, başka bir beyitinde uykusuzluğunu şu şekilde dile getirir:

Uyumasun didi fûrkat gicesi

Gözümü igneledi müjgânun (Emrî s. 180 g. 333/2)

“Ayrılık gecesi uyumasın dedi kirpiğim gözümü igneledi.”

Âşık ayrılık gecesi dertten uyuyamaz. Kirpik kişileştirilerek ayrılık gecesi âşığın uyumamasına neden olmuştur.

Bu gece ey dil görülmezse saña ol mâh-rû

Bağlaya subhun yolını âh-ı şebgirün senün (Mesihî s. 198 g. 131/6)

“Ey gönül bu gece sana o ay yüzlü görünmezse gece uyumayanın âhı sabah senin yolunu bağlasın.”

Âşık gece boyu sevgiliyi görmek için uğraşır. Onu göremeyince de ağlar, âh eder. Bu ağlayış ve âh etmeyle uyuyamaz. Sevgilinin yüzü aya teşbih edilerek, âşığın gece boyu uykusuzluğu mübalâğalı bir şekilde dile getirilmiştir.

Bir gece görmez uykuyu kirpikli gözlerim

Nâgeh düşünde görüne diye sana nâzir (Necâtî s. 213 g. 140/6)

“Bir gece kirpikli gözlerim uyku görmez. Ansızın rüyâsında sana benzer görünür diye.”

Âşık sevgiliyi düşünmekten gözleri uyku görmez. Ona benzer birini rüyâsında görmekten çekinir. Beyitte gece, düş, uyku kelimeleri arasında tenasüp ilgisi kurulmuştur.

3.4.2.7. Divânelik

Sevgiliye kavuşamayan âşık onun hasretinden hasta olur. Kendini bilmez bir şekilde dolaşır. Gecesi gündüzü belli değildir. Gündüzler bile ona karanlıktır. Geceleri uyumaz. Sürekli mutsuzdur, perişandır:

Akl u sabrı terk idüp dîvâne olsam tañ mıdur

Leylî-i zülfine anuñcün giriftâr olmışam (Emrî s. 187 g. 347/6)

“Akıl ve sabrı terk edip dîvâne olsam ayıp mıdır, gece renkli saçına onun için tutulmuşum.”

Âşık sevgilinin geceye benzeyen saçlarına tutulmuştur. Bu yüzden aklını yitirip divâne olmuştur. Bu bakımdan “Leyla ile Mecnûn” hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

Bâkî’ye ait aşağıdaki beyitte de durum farklı değildir:

Dil-i divane senün görmeyelü zülf ü ruhun

Sanma cânâ giceden gündüzi idrâk eyler (Bâkî s. 216 g. 188/4)

“Divane gönül senin saçını ve yanağını görmeyeli, ey sevgili sanma geceyle gündüzü ayırt eder.”

Sevgilinin saçını, yüzünü sürekli düşünen, hayal eden âşığın gecesi gündüzüne karışmış, zaman kavramını yitirmiştir.

Şeb-i hecr âfetüm oldı ne hâb u ne seher peydâ

Ne gam-hânemde şem‘-i şâdmânîden eser peydâ (Behiştî s. 206 g. 29/1)

“Ne uyku ne seher belli, ayrılık gecesi afetim oldu. Ne de gam evimde sevincin mumundan eser kaldı.”

Âşığın ayrılık gecesinin hayatını mahvettiği bu beyitte uyku ve uyanıklık vaktinin birbirine karıştığı, üzüntülü haliyle bir başına kaldığı ifade edilmiştir.

3.5. Gecenin Dinle İlgisi

Gece, Hakk âşıkları için hakikat kapılarının aralandığı vakittir. Gece gönülden edilen duaların kabul olunacağı düşünülür. Divan şiirinde de âşık sevgiliye kavuşmak için her gece dua eder. Bazen de sevgilinin hasretinin, derdinin çok ağır olduğunu ifade ederek böyle bir derdi kimse yaşamamasın diye niyâzda bulunur.

Müslümanlar için bazı önemli geceler vardır. Kandil gecelerinden olan bu gecelerin ayrı bir ehemmiyeti söz konusudur. Taranan beyitlerde de sık sık yer verilen bu mübârek geceler bir müjdecî, bir sevinç gecesi olarak dile getirilir.

3.5.1. Berât Gecesi

Hz. Muhammed'e peygamberlik vasfının bildirildiği Şaban ayının 15. gecesi olarak bilinir. Berât gecesi, Müslümanlar için af ve bağışlanma gecesidir.

Her günlerüñi îd ede Hak her gicen berât

Kapunda dâyim eyleye dîvân saltanat (Mihrî s. 196 k. 7/20)

“Allah her gününü bayram, her geceni Berât gecesi etsin. Her zaman kapında saltanatı divan etsin.”

Berât gecesi Müslümanlar için kurtuluşa erme gecesidir. Şair Sultan Ahmet'e övgüde bulunarak onun gecesinin Berât gecesi gibi kutsal, gününün ise bayram günü gibi olmasını temenni etmiştir. Hamdullah Hamdi ise aşağıdaki beyitinde sevgilinin saçı ile Berat gecesi; yanağı ile bayram günü arasında benzerlik ilgisi kurmuştur:

Zülf ü ruhun hayâli anun kim dilindedür

‘Îd u berât olursa ana tan mı rûz u şeb (Hamdullah Hamdi s. 9 k. 9/12)

“Saçının ve yanağının hayali onun gönlündedir ki gece ve gündüz ona bayram ve berat olsa şaşılır mı?”

3.5.2. Kadir Gecesi

Kadir gecesinin tam olarak hangi gece olduğu belirtilmemiştir. Ancak Ramazan ayının 27. gecesi olduğuna dair bazı âlimler hüküm vermiştir. Bu gecede yüce kitap Kur'an-ı Kerim indirilmeye başlanmıştır. Kur'anda bu gecenin adıyla bilinen bir sûre yer almaktadır. “Şüphesiz biz onu (Kur'an-ı Kerim) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesi nedir, bilir misin? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Onda melekler ve rûh, Rablerinin izni ile her türlü iş için inerler. O gece tan yeri ağarınca kadar selâmet vardır.” meâliyle ifade edilir (Pala, 2015, s. 247). Avnî aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı ile kadir gecesi arasında renk bakımından bir ilgi kurar:

Îde yüzüñ Kadre saçun olalı teşbîh

Kadr ile baña ‘îd hemîn subh u mesâdur (Avnî s.9 Divan-ı Sultan Muhammed 18/4)

“Yüzün bayram saçın Kadire benzer olalı, bana Kadir ile bayram hemen sabah ve akşamdır.”

Müslümanlar için kutsal sayılan Kadir gecesi ramazan ayının 27. gecesidir. Kadir gecesi bayramın müjdecisi gibidir. Yüzünü görmek şaire göre bayram gibidir.

Kadir gecesi, Ramazan ayının sonlarına doğrudur ve bayramın habercisidir. Bayram mutluluk, sevinç günüdür:

Her kimüñ fikri saçuñla ruh-ı gül-fâm oldı

Gicesi Kadr anuñ gündüzi bayram oldı (Emrî s. 297 g. 568/1)

“Her kimin düşüncesi saçın ve gül kokulu yanağı olduysa onun gecesi kadir, gündüzü bayram oldu.”

Kimin aklına sevgilinin saçı ve gül kokulu yanağı geldiyse kadir gecesi gibi ve bayram günü gibi mutlu olmuştur.

Gündüzü ıyd ü gecesi kadr ola dem-be-dem

Bâri katında her dileği ola müstecâb (Necâtî s. 55 k. 3/50)

“Her zaman gündüzü bayram, gecesi kadir olsun. Allah katında her dileği kabul edilsin.”

Necâtî’ye ait bu beyitte de Kadir gecesi edilen duların makbûl olunduğu gibi memduhun her duasının kabul olması yönüyle dua edilmiştir.

Sevgili her ne kadar âşığa zulmetse, ıstırap verse de âşık her daim sevgilinin iyi olmasını diler ve ona dua eder:

Vuslatuñ ‘îdin dilerdüm Hak Te‘âlâdan hemân

Şöyle kim bir şeb nasîb olup ireydüm kadre ben (Behiştî s. 419 g. 404/2)

“Hak Te‘âlâdan kavuşmanın bayramını hemen dilerdim. Öyle bir gece nâsîp olup ben kadir gecesine ereydim.”

Kadir gecesi ellerin boş çevrilmediği, duaların kabul olduğu kutsal gecedir. Âşık için sevgiliye kavuştuğu gece kadir gecesidir.

Her günün nevrûz u ıyd olsun gecen kadr-i berât

Devlet ile behcet ü şâdîde ol leyl ü nehâr (Usûlî s. 69 k. 3/48)

“Her günün yeni gün ve bayram, gecen kadir ve berât gecesi olsun. Gece gündüz saadet ile sevinçli ve mutlu ol.”

Âşık memduhuna ettiği duada, onun gününün bayram gibi mutlu ve sevinçli gecesinin de bu bayrama yaklaştığını haber veren kadir gecesi gibi olmasını ister.

Ne’ide benzedûr rûz-ı visâlün dil nev-rûze

Şeb-i Kadr irişenler irer ol rûz-ı firûze (Bâkî s. 357 g. 417/1)

“Ne yapsın gönül kavuşma gününü yeni güne benzetir. Kadir gecesine erişenler o kıymetli güne ulaşır.”

Kavuşma günü öyle yüce bir gündür ki âşık bu güne ulaşanların gününün Kadir gecesi gibi olduğunu söyler. Çünkü Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Bu gecede mağfiret kapıları açılır. Âşık kavuşma gününün önemini dile getirmek için onu Kadir gecesine teşbih etmiştir. Beyitte gün ve gece kelimeleriyle tezat sanatına yer verilmiştir.

3.5.3. Mi'râç Gecesi

Kutsal gecelerin inanan insanlar için ayrı bir yeri vardır. Divan şiirinde de yer verilen bu özel geceler, gerçekleştiği mucizeler bakımından önemli bir telmih unsuru olmuştur. Mi'râç gecesi Hz. Peygamberin göğe yükseldiği gecedir.

Erdi çün canlara Mi'râc-ı Muhammed'den dem

Ne gerek Şeyhî'ye ihyâ-yı Mesîhâ bu gece (Şeyhî s. 244 g. 148/6)

“Bu gece Muhammed'in Miraç'ı canlara nefes verdiği için Şeyhî'ye İsâ'nın ihyası gerekmez.”

İsâ peygamberin ölülere diriltmesiyle bilinmesi bu beyitte telmih unsuru olmuştur. Ancak Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi bu mucizeyi geride bırakmıştır. Hz. Muhammed Miraç'ta Allah ile konuşmuş ve buradan pek çok hediye ile dönmüştür. İnsanoğlu “ol” emriyle dünyaya gönderilmiştir. Hz. Muhammed'e verilen Miraç Allah âşıklarına ruh vermiştir.

Yine ola diye bir gece mi'râç

Açar encüm gözün kuhl-i şeb-i dâc (Necâtî s. 33 mesnevi 1/1)

“Yine her gece mirâç olsun diye yıldız gözünün sürmesini çağırarak açar.”

3.5.4. Ramazan Geceleri

Ramazan ayı bolluk, bereket, yardımlaşma ayıdır. Ramazan ayı ve gecelerinden de divan şiirinde sıkça bahsedilir. “Şeb-i rûz” ifadesiyle ramazan ayı ve geceleri kastedilir. Şeytanın bu ayda eli kolu bağlıdır, faaliyet yapamaz. Bu ay hilalin görünmesiyle başlar ikinci kez görünmesiyle ise son bulur. Her türlü nimete, özellikle de içkiye olan istek bu ayda son bulur. Ramazan akşamlarında sofralarda nimet bol olur (Tolasa, 2001, s. 62). Ahmet Paşa, bu duruma aşağıdaki beyitinde şöyle yer verir:

Dedim artırdı gamın hânını hecrin gecesi

Dedi ni'met çok olur çünkü şeb-i rûz gele (Ahmet Paşa s. 258 g. 288/6)

“Ayrılığın gecesi gam sofrasını artırdı, dedim. Çünkü Ramazan ayı geliyor, nimet çok olur, dedi.”

Âşık kendi kederini Ramazan gecelerine benzetmiş. Ayrılık gecesi gamın artmasını Ramazan gecelerinde nimetin artmasına teşbihte bulunulmuş.

3.5.5. Gece İbadeti

Gece, sakinlik ve hûşu bakımından önemli bir vakittir. Gündüz başka işlerle uğraşanlar, gece yaratıcıya yönelip onunla hasbihal ederler. Geceyi namaz ve dua ile geçirenler, Allah’tan mâğfiret dilerler. Mesihî aşağıdaki beyitinde bu durumu şöyle anlatır:

İşüm her gice oldu zikri yâ Râb

Saňa te’sir eyler mi ki yâ Râb (Mesihî s. 119 g. 16/1)

“Ey Râb her gece işim zikir oldu ki Ey Râb sana etki eder mi?”

Âşık geceleri sürekli sevgiliyi zikreder. Tasavvufta da Allah’a ulaşmanın, ona yakın olmanın bir yolu da gecelerce onun adını anmakla olur. Onun kendini duyması için gece boyunca dua eder.

Halkı medhûş eylemiş hâb-i şeb-i tûl-i emel

Subh tahkiki âlâmâtına bir bîdâr yoh (Fuzûlî s. 160 g. 61/5)

“Bitip tükenmeyen arzu gecesinin uykusu insanları kendinden geçirmiş. Sabahın alâmetlerini görüp anlayacak bir uyanık insan yok.”

Bu beyitte gecenin karanlığının uzun emeller içinde insanları kendinden geçirdiğine değinilmiştir. İnsanların sabahın alâmetlerinden bile haberi olmadığından bahsedilmiştir.

Gece yapılan ibadetlerin insanlar için önemi büyüktür. En saf ve gönülden yapılan dualar belki de geceleri yapılan dualardır. Allah’ın varlığından ve birliğinden bahsetmek şirki ortadan kaldırır. Şeyhî’ye ait aşağıdaki beyitte bu durum ifade edilmiştir:

Şâm-ı şirk ü zalam-ı küfrü sürer

Seher-i lâ ilâhe illallâh (Şeyhî s. 27 k. 1/10)

“Lâ ilâhe illallâh aydınlığı küfrün karanlığını ve şirkin gecesini ortadan kaldırır.”

Karanlık her şeyi kapatır. Yapılan kötülükler, günahlar gece gibidir. Kalbi kararır. İnsanı küfre götürebilir. Günahlar geceye benzetilerek teşbih yapılmıştır. Bu karanlığın ancak tevhidle ortadan kalkabileceği dile getirilmiştir.

Duâ kulu Allah'a yaklaştıran çok önemli bir unsurdur. Gece huşû içinde yapılan duâların kabul olunacağına inanılır. Âşık her zaman Allah'tan sevgilinin iyi olmasını ve ondan uzak olmamayı diler:

El açup cân ü dilden rûz ü şeb dâ'im du'âmuz bu

Bize eksiklüğüñ göstermesün Hakk iy Hilâl-ebriû (Süheylî s. 299 g. 281/1)

“El açıp içten, gönülden gece ve gündüz sürekli duamız bu; Ey hilâl kaşlı Allah bize eksikliğini göstermesin.”

Âşığın gece gündüz duâsı sevgiliden ayrı kalmamaktır. Gece gündüz ifadesi duânın sürekliliğine işaret eder.

Usulî, aşağıdaki beyitinde Miraç olayını anlatır:

Geldi bir şeb dedi cibrîl-i emîn

Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemin (Usulî s. 33 mi'râciye/72)

“Bir gece Cebrail geldi ve Rabbin seni davet ediyor, dedi.”

Beyitte Cebrail'in Hz. Muhammed'i Allah'ın huzuruna çıkarmasına yer verilmiştir.

3.5.6. Akşam Namazı

İslam dininde imanın şartlarından biri de namazdır. Namaz beş vakit olarak belirlenmiştir. Bunlardan bir tanesi de akşam namazıdır.

Haylî dem oldı sâ'im-i hicrân-ı mahsıbu

Gitti zamân-ı rûze iriştî namâz-ı şâm (Nev'î s. 43 k. 33/12)

“Haylî zaman oldu ayrılık hesabının geçirilmiş orucu gündüz zamanı gitti. Akşam namazı geldi.”

Günün bitmesiyle akşam namazı vakti girer. Akşam namazı zamanı aynı zamanda orucun da sona erdiği vakittir.

3.5.7. Cennet

Cennette gece vakti olmaz. Divan şiirinde sevgiliyle buluşan âşık artık gece olmayacağını dile getirir. Gece, âşık için dert ve sıkıntı vaktidir. Bu sıkıntının sebebi sevgiliden ayrı olmasıdır. Sevgiliye kavuştuktan sonra sıkıntılar, kederler sona erer. Yani artık âşık için gece de yoktur.

Cennet mertebeye göre katlara ayrılmıştır. Firdevs cenneti ise bu katların en üstündedir:

Zülf siyah olmasa yüzünde aceb olmaz

K'ol cennet-i Firdevs durur anda şeb olmaz (Ahmet Paşa s. 174 g. 115/1)

“Yüzünde siyah saçın olmasa buna şaşılmaz ki o Firdevs cennetidir, orada gece olmaz.”

Sevgilinin gece gibi olan siyah saçlarının yüzünü örtmesine gerek olmadığını söyleyen âşık, buna delil olarak cennette gece olmamasını gösterir. Böylece sevgilinin yüzü ile cennet, saçları ile gece arasında gayrı mürettep leff ü neşr yoluyla ilgi kurar.

Cennette gece olmadığımı istimâ edip

Kasd etti kim uzun geceyi mahv ede bahâr (Necâtî s. 64 k. 8/9)

“Cennette gece olmadığımı işitti ki bahar kasıtlı olarak uzun geceyi mahvetti.

Baharda geceler kısaltmaya başlar. Bu durumu cennette gece olmadığı hükmüne dayandıran şair, hüsn-i talil sanatına yer vermiştir.

Dedim cennette olmaz şeb nedir zülf ü ruhun ya Rab

Dedi miskin cinân bâğında ömr-i câvidandır bu (Necâtî s. 346 g. 439/5)

“Ya Rab! Cennette gece olmaz, saçı ve yanağı nedir dedim. Miskin bu cennet bağında sonsuz ömürdür, dedi.”

Âşık sevgilinin siyah saçlarını renginden dolayı geceye, yanağını ise parlaklığından aya benzetir. Sevgili ise cennettir. Sevgilinin saçlarını gören âşık şaşırır. Çünkü cennette gece yoktur. Beyitin ikinci mısrasında sevgilinin saçı, uzunluğu nedeniyle sonsuz bir ömre teşbih edilmiştir.

3.5.8. Cehennem

Cehennem, Allah'ın celal sıfatının bir yansıması olarak düşünülür. Ateş olması ve yakması bakımından da ele alınmaktadır (Tolasa, 2001, s. 51). Taranan beyitlerde genellikle âşığın sevgiliden ayrı kalması, yanıp yakılması durumlarına örnek gösterilir:

Hicrân gecesin görgeç dûzah elemin bildim

Kim rûz-i kıyâmettir yârin şeb-i hicrânı (Fuzûlî s. 260 g. 265/7)

“Ayrılık gecesi cehennem azabını görünce bildim ki sevgilinin ayrılık gecesi kıyâmet günüdür.”

Cehennem azabı kıyamet koştuktan sonra olur. Sevgiliden ayrılan âşık kıyameti yaşamıştır. Ayrılık gecesi cehennem azabına teşbih edilmiştir.

3.6. Geceyle İlgili Meslek ve Tipler

3.6.1. Gece Bekçisi

Ases, Osmanlı döneminde gece devriye gezen bekçi olarak adlandırılır. Geceleri devriye gezip asayiş sağlamaları onların görevidir. Divan şiirinde ise genellikle sevgilinin gece renkli olan saçları ve bu saça gönlünü kaptıran âşığın bundan dolayı suçlu olması ile ases kelimesi birlikte kullanılır. Sevgilinin güzelliğinden büyülenmiş âşık, geceleri deli divane sokağa çıkar. Sevgilinin mahallesinde dolaşır. Asesler onu yakalayıp suçlu bularak cezalandırır (Pala, 2015, s. 34). Ahmet Paşa, bu duruma aşağıdaki beyitinde şöyle yer verir:

Asesi hüsn ilinin gönlümü zülfünde bulup

Gece gezdin diye asmağa yarakladı resen (Ahmet Paşa s. 233 g. 237/4)

“Gece bekçisi, gönlümü güzelliğinin ilinin saçında bulup, gece gezdin diyerek sorgusuz asmaya götürdü.”

Âşığın gönlü sevgilinin saçında asılı kalmıştır. Sevgiliyi görebilmek için gece onun mahallesinde dolaşır durur. Ancak gece bekçileri âşığın gönlüne bir şey sormadan onu alıp cezalandırmışlardır. Âşık gece dolaşan suçlulara teşbih edilmiştir. Âşığın gönlünün sevgilinin saçında asılı olması hüsn-i talil yoluyla gece bekçilerinin cezasına bağlanmıştır.

Gönlüme gözü şahnesi der ki ko zülfü bana bak

Neyleye kara günlü çün gecede seyr eder ases (Şeyhî s. 180 g. 84/3)

“Gönlüme gözünün muhafızı der ki koy saçını bana bak. Ne yapsın kara günlü çünkü gece bekçisi gecede seyredir.”

Sevgiliye tutkun olan âşık gece onu görebilmek için elinden geleni yapar. Ama o kadar talihsizdir ki gece bekçisi gece vakti etrafta dolaşır. Ortalığı kollar.

Gece bekçisi anlamına gelen bir başka kelime de “pâs-bân”dır. Necâtî’nin aşağıdaki beyitinde âşığın âhının gece bekçilerini harekete geçirdiği söylenmektedir:

Aşk gafletten beni bir veche bîdâr etti kim

Hale vü âhım uyarır pâs-bânı her gece (Necâtî s. 357 g. 466/2)

“Aşk, gafletten beni öyle uykusuz bıraktı ki âhımın hâlesi her gece bekçiyi uyarır.”

Âşığın âhı kişileştirilerek bekçiyi dahi karanlık gecede uyarması mübalâğalı bir şekilde dile getirilmiştir.

‘Asâ-yı âh ile kûyında her şeb pâs-bânam ben

Felek fânûsum Emrî mâh içinde şem‘-i sûzânı (Emrî s.278 g. 528/5)

“Âhın asası ile ben her gece mahallende gece bekçisiyim. Emrî, gökyüzü fanusum; ay onun içinde yanan mumdur.”

Âşık her gece sevgilinin mahallesinde âhını asa ederek dolaşır. Âşık bu durumu etrafta dolaşan gece bekçisine benzetir.

“Derbân” da kapıcı anlamına gelen bir kelimedir. Mesihî, aşağıdaki beyitinde gece boyunca sevgilinin kapısını beklediğini söyler:

Gündüzün kûyunda şeb irince ser-gerdânunam

Giceler tâ subh olunca kapuda derbânunam (Mesihî s 216 g. 158/1)

“Gündüzleri mahallende gece olunca sersemim. Geceler ta sabah oluncaya kadar kapıda kapıcınım.”

Âşık, gece sevgilinin mahallesinde sabah olana dek onun kapısını bekleyen bir bekçiye teşbih edilmiştir. Gece gündüz kelimeleriyle zıtlık ilgisi kurulmuştur.

3.6.2. Sâkî

Sâkî, içki sunan demektir (Pala, 2015, s. 387). Divan şiirinde eğlence ve içki meclisinin en önemli kişilerindendir.

Su istedim gece sâkî elime sundu mey-i nâb

Hezâr öZR ile dedim bu meydir âb değildir(Ahmet Paşa s. 301 kıt’a 20/1)

“Gece su istedim sâkî elime saf şarap sundu. Pek çok özür ile dedim bu şaraptır, su değildir.”

Âşık yeterince sarhoştur. Sevgilinin aşkı onu sarhoş etmiştir. İçkiye gerek yoktur. Sâkî, gece içki meclisinde şarap dağıtır. Âşık su istemesine karşın ona da şarap vermiştir. Beyitte mey, sâkî, âb kelimeleriyle tanâsüp sanatı yapılmıştır.

Surâhî dèdiler kanlar kusarmış gece meclisde

Var-ısa dürd-i mey sâkî anuñ gönlin bulandurmış (Vusûlî s. 115 g. 85/4)

“Su kabı gece mecliste kanlar kusarmış. Sâkî, içkinin tortusu varsa onun gönlünü bulandırmış.”

Gece bezm meclisinde sürahideki şarap rengi dolayısıyla kana benzetilmiş ve hüsn-i talil yoluyla sürahiden dökülen şarap, kan kusmasına bağlanmıştır.

Sâkî, meclisin başkişisidir. O olmadan meclis olmaz. İçkiyi o sunar:

Fursat durur bu gece gelin içelim meyi

Şem ile mutrib ü ben (ü) sâki-i müşg-nâb (Fuzûlî s. 142 g. 25/2)

“Gelin bu gece mum ile çalgıcı, ben ve misk kokulu sâkî varken bu fırsatı kaçırmayalım. Şarap içelim.”

Beyitte şarap, sâkî, gece, mum, çalgıcı kelimeleriyle tenasüp ilgisi kurulmuştur. Gece eğlence vaktidir. Her şey uygunken bu vakit kaçırılmamalıdır.

Meclisi cennete döndürdü cemâl-i sâki

Bir nefesde sanemâ bin yaşar âdem bu gece (Necâtî s. 388 g. 534/4)

“Sâkinin yüzü meclisi cennete döndürdü. Ey sevgili, bu gece insan bir nefeste bin [yıl] yaşar.”

Sâki, meclise gelenlere içki verir, onların neşesini artırır. Beyitte sâki, meclis, gece kelimeleriyle tenasüp ilgisi kurulmuştur.

Sâkî şu denlü turdu gice hidmetünde kim

İndi sürâhinün kara sular ayağına (Mesihî s. 254 g. 220/3)

“Sâkî, gece öyle bir durdu ki hizmetindeki sürâhinin ayağına kara sular indi.”

Sâkî, gece boyunca elindeki sürâhi ile meclise gelenlere içki dağıtır. Sürâhinin içindeki içkinin rengi koyu renklidir bu sürâhinin ayaklarına kara sular inmesi olarak dile getirilmiş ve kişileştirme yapılmıştır. Beyitte gece, sâkî, sürâhi kelimeleriyle tenasüp sanatına yer verilmiştir.

3.6.3. Sarhoş

Sarhoşlar, gece ile ilişkilendirilen tiplerdendir. Sabaha kadar içip mecliste eğlenirler:

Sabâhı şâm edip elden kadeh düşürmeyeler

Geceyi subha çıkarıp ale'd-devâm içeler (Şeyhî s. 157 g. 61/2)

“Sabahı akşam edip elinden kadeh düşürmeyenler geceyi sabaha çıkarıp sürekli içerler.”

Gece sürekli içenler sabahı eder ancak sabah olması bir şeyi değiştirmez içmeye devam ederler. Sabah akşam kelimeleriyle zamanda süreklilik ilgisi vurgulanmıştır.

3.6.4. Şahne (Muhâfız)

Şehir içinde asayişin sağlanmasından sorumlu kişilerdir. Devriye gezerek meyhaneleri dolaşıp sarhoşları, suçluları yakalarlar. Klasik Türk şiirinde genellikle içki yasağıyla anılırlar (Pala, 2015, s. 418; Kurnaz, 2009, s. 428).

Bâkî, gece güneşin ortadan kayboluş sebebinin muhâfızlar olduğunu anlatmıştır:

Germ olup kûyuñda kılıç çekdügiyçün âfitâb

Şahne-i devrân anı her gice eyler habs-i çâh (Bâkî s. 229 g. 430/4)

“Güneş sarhoş olup mahallende kılıç çektiği için dünyanın muhâfızı her gece karanlık kuyusunda onu hapseder.”

Güneş, sarhoş olup sevgilinin mahallesinde kavga çıkarmış; muhâfızların da onu karanlık bir kuyuya attığı ifade edilmiş. Bu yüzden de gece ortalıkta görünmez. Güneşin gece doğmaması hüsn-i talil sanatıyla dile getirilmiş. Gece muhâfızlarının onu sarhoş olduğu için hapsettiği kişileştirilerek anlatılmış.

Çeksin nihân surâhiyi sôfi-i savma’a

Nola geceyle şahne işidir ases gelir (Şeyhî s. 171 g. 75/5)

“Tekkedeki sufî, sūrahiyi gizli çeksin. Gece vakti muhafız işidir. Bekçi gelir.”

Savma’a; ibadethane, hristiyan mabetleri ya da manastırlarına verilen addır (Pala, 2015, s. 392). İçkinin yasak olduğu dönemlerde gizli bir şekilde içilirmiş. Ancak bu durum gece muhafızlar tarafından fark edilirse gece bekçileri tarafından içki içenler yakalanıp cezalandırılmış.

3.6.5. Ecel Cellâdı/Ecel

Âşık keder gecesinde o kadar dertlidir ki artık ölüm cellâdının gelip kendini bulmasını ister:

Şeb-i gamda beni bulsun diyü cellâd-ı ecel

Şem-i tûgun yolunu gösterüp irşâd itdi (Mesîhî s. 273 g. 248/8)

“Gam gecesinde ecel cellâdı beni bulsun diye kılıcın mumu yolunu gösterip hazır oldu.”

Âşık gam gecesinde perişandır. Ölümü beklemektedir. Ölüm cellâdının gelip artık bu duruma son vermesini ister.

Firâk-ı yâr var iken yine geldün diyü sen de

Gice peyk-i ecele cân çekişüp hayli ceng itdi (Mesîhî s. 308 kıt’a 16/2)

“Sevgilinin ayrılığı varken sen de geldin diye gece ecel habercisiyle can çekişip hayli savaş etti.”

Sevgiliden ayrı olmak âşık için ölümdür. Gece ise âşık bu dertten gerçekten de ölecek gibi olur.

İşim var ey ecel senin ile yanıma gel

Gitme bu gece âh-ı seher-gâh aşkına (Necâtî s. 377 g. 509/3)

“Ey ecel seninle işim var. Yanıma gel. Gitme bu gece seher vakti âhı aşkına.”

Gece âşık için öyle acı ve kederle dolu bir vakittir ki âşık bu acıya dayanamayacak hale gelir. Artık ölmek ister. Gece ecelinin gelmesini ister. “Ey ecel” ifadesiyle eceli kişileştiren şair, seher ve gece kelimeleriyle tezatlığa yer vermiştir.

Rûz-i vasl ey gün çekip bir tığ minnet koy bana

Yoksa minnetsiz helâk eyler şeb-i hicrân beni (Fuzulî s. 275 g. 293//4)

“Ey güneş, kavuşma günü bir kılıç çekip beni öldür. Sana minnettar olurum. Bunu yapmazsan ayrılık gecesi beni kendisine minnettar etmeden helâk eder.”

Sevgili ile karşılaştığı gün, güneşin kılıca benzeyen ışığı ile ölmek istiyor. Çünkü kavuşma günü âşık canlı olamaz. Canlılık ile kavuşma bir araya gelmez. Onun için güneş ışığının kendisini öldürmesini istiyor. Ayrılık gecesi, onu kavuşmaya ermeden öldürmesinden korkuyor (Tarlan, 2007, s. 672).

Beyitte kavuşma günü ve ayrılık gecesi arasında tezata yer verilmiştir. Güneş ışıkları kılıca teşbih edilmiştir.

3.6.6. Mecnûn

Mecnûn, Leylâ ile Mecnûn adlı aşk hikâyesinin erkek kahramanıdır. Gerçek adı Kays olarak rivâyet edilir. Mecnûn deli demektir. Leylâ’ya olan aşkından aklını yitirdiği için ona Mecnûn lakabı verilmiştir (Pala, 2015, s. 300). Beyitlerde bu anlamından dolayı tevriyeli olarak kullanılır. Divan şiirinde gece anlamına da gelen Leylâ ile birlikte anılır.

Leyli-i zülf-i nigâr için olalda haste

Beni kim görmege geldi ise Mecnûn oldu (Mesihî s. 277 g. 255/2)

“Gece gibi siyah olan güzel saçın için hasta olalı beni görmeye kim geldiyse Mecnûn oldu.”

Saç siyah renginden dolayı geceye teşbih edilerek Leylâ ile Mecnûn adlı aşk hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Mecnûn kelimesi beyitte tevriyeli kullanılmıştır.

Kimse ayb eylesün leyl-i zülfünde Cem’e

Çün cihân dahı bilür kıssa-i mecnûnluğımı (Cem Sultan s. 264 g. 341/5)

“Cem’i saçının gecesinde kimse ayıplamasın. Çünkü dünya bile Mecnûnluğunun hikâyesini bilir.”

Âşığın aklı sürekli sevgilinin siyah saçını düşünmektedir. Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmihte bulunan Cem Sultan, kendi Mecnûnluğundan herkesin haberi olduğu için halk tarafından ayıplanmak istemez.

Cihânda kadre irişmek degül mi Mecnûn'a

Yanında bir şeb añılmak mehâsin-i Leylâ (Behiştî s. 208 g. 32/3)

“Mecnûn’un dünyada istediği Leylâ’nın güzelliğinin yanında bir gece anılmak değil mi?”

Mecnûn, Leylâ’dan ayrı düşünce mecnûn olmuştur. Onun tek istediği bir gece bile olsa Leylâ’sını görmektir. Behiştî, bu beyitiyle sevgiliden ayrı düşen halini ortaya koyarak meşhur aşk hikâyesine telmihte bulunmuştur.

N'ola saklarsam o saçı leyî ‘ışkın cânda ben

Hây mecnûn ‘ışk-ı yârı bulmadum yabanda ben (Emrî s. 201 g. 375/1)

“Ben canda o saçı gece olanın aşkını saklarsam ne olur. Hey Mecnûn ben ıssız yerde sevgilinin aşkını bulmadım.”

Mecnûn’un aşkının derdinden ıssız yerlerde dolaşmasına telmih edilerek, âşık sevgiliyi yaban ellerde bulamadığını o saçı gece renginde olan yârin kendi canında olduğunu dile getirmiştir. Böylece aşk konusunda Mecnûn’dan üstün olduğunu vurgulamıştır.

3.6.7. Leylâ

Leylâ, Leylâ ile Mecnûn adlı aşk hikâyesinde kadın kahramandır. Mecnûn ona deli divâne âşıktır. Aşk derdinden çöllere düşmüştür. Leylâ’nın saçları gece gibi siyahtır ve uzundur (Pala, 2015, s. 288). Taranan şiirinde genellikle gecenin karanlığı ve uzunluğu Leylâ’nın saçlarının siyahlığına teşbih edilir. Aynı zamanda âşığın sevgiliye kavuşamaması dile getirildiğinde bu aşk hikâyesine sıkça telmihte bulunulur:

Şöyle mecnûnam SÜHEYLÎ ol saçı leylâya kim

Çeşmüme dünyâ görünmez kanda kaldı bâg u râg (Süheylî s. 254 g. 155/5)

“Süheylî, o saçı gece renginde olana öyle mecnunum ki nerede bağ ve çimenlik gözüme dünya görünmez.”

Süheylî, sevgilinin gece gibi siyah saçının delisi olmuştur. Ona kavuşamamak âşığı perişan bırakmıştır. Âşık bu halini Mecnûn’a benzetir. Mecnûn’da Leylâ’nın siyah saçları yüzünden kendinden geçmiştir. Beyitte bu aşk hikâyesine telmihte bulunularak

âşığın sevgilinin gece gibi siyah saçı yüzünden düştüğü durum gözler önüne serilmiştir. Artık âşığın gözünde ne bağ ne bostanı dünya bile yoktur.

Leylî-i zülfünü ger Cem boynına takmazsan âh

Derd-i ışkunla şehâ Mecnûn'dan mecnûn olur (Cem Sultan s. 111 g. 77/5)

“Cem eğer gece renkli saçını boynuna takmazsan âh, ey şah aşkının derdiyle Mecnûn'dan mecnûn olursun.”

Eğer sevgilinin gece gibi siyah saçına kavuşamazsan Mecnûn'dan daha mecnûn olursun diyerek Leylâ ile Mecnûn adlı aşk hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Beyitte Mecnûn kelimesi tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Ey saçı Leylâm elin çeksün ya zabt it şâneñi

Yâ hemân Mecnûn ile sahrâda bil dîvâneñi (Behiştî s. 500 g. 547/1)

“Ey saçı Leylâm (saçı gece renginde olan sevgilim) elin çeksün ya sen tut tarağı ya hemen Mecnûn ile çölde bil divâneni.”

Âşık sevgilinin saçını taraktan dahi kıskanmaktadır. Elinin tarağı tutmasını ister. Tarağın saçta dolaşması bile onu Mecnûn etmeye yeter. Leylâ ile Mecnûn adlı aşk hikâyesinde Mecnûn'un çöllere düşmesi hatıra getirilmiştir. Leylâ'nın da saçları gece gibi siyahtır. Leylâ kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Gam beyâbânında şeydâ idüp ey Leylî-hırâm

Akl ü hûşumdan ayırduñ beni mecnûn eyledüñ (Avnî s. 17 Divan-ı Sultan Muhammed 38/2)

“Ey Leyla gibi nazlı sevgili keder çölünde çılgın edip aklımı ve fikrimi ayırdın beni deli ettin.”

Leylî ve Mecnûn kelimelerini tevriyeli olarak kullanan şair, meşhur aşk hikâyesine de telmihte bulunmuştur. Leylâ'nın saçları gece gibi siyah olduğu için geceye mensup anlamına gelen leylî kelimesi de kullanılır. Kays, Leylâ'nın gece renkli siyah saçlarından ayrı düşünce kendini çöllere vurmuştur. Âşık da sevgilinin Leylâ gibi siyah saçlarından ayrı kalınca aklını yitirmiş, deliye dönmüştür.

3.6.8. İsâ

Hız. İsâ'nın hastalara dokunduğunda onlara şifâ, ölümlere dokunduğunda ise onlara can verdiğine inanılır. Divan şiirinde beyitlere, sevgiliden ayrı kalan âşığın aşk derdinden hasta olduğu, hatta yaşayan bir ölü timsâli etrafta dolaştığı konu olmuştur

(Pala, 2015, s. 235). Sevgili meclise geldiğinde âşığa da can gelir. Şiirlerde bu durum İsa peygamberin ölülere diriltmesine telmihte bulunularak yer alır:

Bu karanu gece bu sohbet-i cân bahş nedir

Yere mi indi aceb İsi-i Meryem bu gece (Necâtî s. 388 g. 534/5)

“Bu karanlık gecede bu can sohbeti cömertliği nedir? Acaba bu gece Meryem’in İsa’sı yere mi indi?”

Sevgili âşığa pek yanaşmaz, onunla konuşmaz. Bu durum âşığı çok üzer. Sanki ölü gibidir. Hiçbir şeyden zevk almaz. Ancak ne zaman sevgili onunla konuşur o zaman âşığa can gelir. Beyitte Mesih’in ölülere nefesiyle diriltmesine telmihte bulunularak âşığın sevgiliyle muhabbet etmesinin onun canına can kattığı ifade edilir.

3.6.9. Yusûf

Hz.Yusûf, divân şiirinde adı en çok geçen peygamberdir. Kardeşleri tarafından kiskanılıp kuyuya atılan Hz.Yusûf’un babası Hz. Yâkup’un onun acısıyla ağlamaktan gözlerine perde inmiştir. Ancak kuyudan çıkarılan Hz.Yusûf Mısır’a padişah olur. Babasına ölmediğini kanıtlamak için ona gömleğini gönderir. Babası Hz. Yâkup, onun gömleğini gözlerine sürmesiyle gözleri açılır (Tolasa, 2001, s. 41; Pala, 2015, s. 384).

Sulasam nola gül-âb ile gözüm hocrelerin

Ki gelir Yûsuf-ı şeh bu kula mihmân bu gece (Ahmet Paşa s. 244 g. 260/2)

“Gül suyuyla gözümün hücrelerini sulasam ne olur ki Yusûf bu kula bu gece misafir gelir.”

Âşık geceler boyu sevgilinin hasretinden ağlar. Gözlerine perde inen âşık, gözlerine gül suyu sürer. Bu gece onun evinin misafiri Yusûf’tur. Âşığın durumu telmih yapılarak ifade edilmiştir.

Dün gece düşümde gördüm ağlar idim derd ile

Yusuf-ı Mısır-ı melâhat anı tâbir eylesin (Necâtî s. 340 g. 425/4)

“Dün gece rüyâmda gördüm dert ile ağlardım. Mısır’ın güzel yüzlü Yusuf’u onu tabir eylesin.”

Hz. Yusuf’un Mısır’da zindana düşmesi ve orada rüyâ yorumlama ilmini öğrenmesine telmihte bulunarak, âşığın gece rüyâsında ağladığını görmesinin ne anlama geldiğini bilmek istemesinden bahsedilmiştir. Beyitte Mısır, Yusuf, rüyâ kelimeleri arasında tenasüp ilgisi kurulmuştur.

3.6.10. Züleyhâ

Yusuf peygambere âşık bir kadın olmakla birlikte aşk karşısında bazı ahlakî değerleri hiçe sayan bir âşığın temsili olarak ifade edilir (Tolasa, 2001, s. 88).

Zülf-i Züleyhâ-yı şeb agarup oldı sefid

Dîde-i Ya'kûbveş hasret ile giryeden(Süheylî s. 58 k. 5/10)

“Züleyhâ'nın gece gibi siyah saçı ağarıp beyaz oldu. Gözleri hasret ile ağlamaktan Yakup gibi.”

Züleyhâ'nın siyah saçları rengi dolayısıyla geceye benzetilmiş. Gece ve beyaz kelimeleri arasında zıtlık ilgisi kurularak, Yusuf ile Züleyhâ hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Ayrıca Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakup'un onun hasretinden ağlayarak gözlerinin kör olması gibi Züleyhâ'nın da durumu Hz. Yakup'a benzetilmiştir.

Yûsuf-ı hürşîdden ayrılmağın Ya'kûb-ı çarh

Her gice çeşm-i Züleyhâ gibi olur jâle-bâr (Mesihî s. 161 g. 73/7)

“Âlemin Yakub'u güneş Yusuf'undan ayrılınca her gece Züleyha'nın gözü çiğ tanesi saçar.”

Yusuf ile Züleyhâ hikâyesi telmih edilerek Züleyhâ'nın her gece ağlaması dile getirilmiştir.

3.6.11. Hırsızlar

Gece karanlıktan ve kimsenin ortalıkta olmamasından faydalanan hırsızlar ortaya çıkar.

Vakt olur 'izzete erbâb-ı sekâmet irişür

Zulmet-i şebde murâdına irer gâh lüsûs (Süheylî s. 250 g. 145/3)

“Vakit olur büyüklük sahipleri sessizliğe erişir. Gah gecenin karanlığında hırsızlar muradına erişir.”

Gece sessizlik vaktidir. Bazen de bu sessizlik ve karanlık hırsızların hırsızlık yapmak için vakit kolladığı bir zamandır.

3.6.12. Rakîb

Divan şiirinde âşık ve sevgiliden sonra üçüncü önemli kişi olarak karşımıza çıkar. Rakîb, sevgili ile âşık arasındaki kıskançlık duygusunun eseridir. Müstakil bir kişi olarak işlenmez. Sadece âşık rakîbi kendi açısından görür. Onunla ilgili ne anlatılıyorsa âşığa göre anlatılmış olur. Rakîb, sevilmeyen, beğenilmeyen, fitneci, kötü, çirkin, zararlı

bir kişi olarak değerlendirilir. Bütün olumsuz huylar onda bir araya gelmiştir. Âşık bütün bunlardan dolayı sevgiliyi sık sık uyarır. Bütün bunlara rağmen sevgili âşığı bir kenara iter. Rakı̄b sürekli sevgilinin yanındadır. Âşığı üzen de budur. Sevgiliyi görmek istemesine karşın arada hep rakib vadır. Sevgili ile âşık arasında sürekli engeldir. Gece âşık sevgilinin mahallesine geldiğinde rakı̄b hep oradadır. Âşığın gece boyu ağlayışı, fiğân koparışı bu sebeptedir (Sefercioğlu, 2001, s. 340; Tolasa, 2001, s. 393).

Âşık sevgiliden haber alabilmek için elinden geleni yapar. Öyle zaman olur ki gece sevgilinin ne yaptığını öğrenebilmek için rakı̄ble bile yakınlık kurar:

Gice agyâr ile konuřduguñ iy mihr-i ‘âlem-tâb

Rakı̄b-i zâg geldi çın seher bir bir haber virdi (Süheylî s. 321 g. 341/2)

“Ey âlemi parlaktan güneş, gece yabancılarla konuştuğunu fitneci rakı̄b geldi gerçek olanı bir bir haber verdi.”

Beyitte, sevgili güneşe benzetilerek onun gece başkalarıyla olmasını, konuşmasını rakib; âşığı kıskandırmak için ona iletir. Rakı̄b, her zaman sevgili ile âşık arasındadır. Gece ve sabah kelimeleriyle zıtlık ilgisi kurulmuştur.

Gösterdi beni dün gice bir iki rakı̄be

Ol âhuya n’itdüm ki beni itlere virdi (Mesihî s. 282 g. 263/2)

“Beni dün gece bir iki rakı̄be gösterdi. O güzele ben ne yaptım ki beni itlere verdi.”

İt kelimesiyle rakı̄b teşbih edilmiştir. Rakı̄b âşığın sevgiliyi görmesine engeldir.

Necâtî, sevgiliyi gölgesinden bile kıskanır:

Sâyem rakı̄b ola deyünben gece varırım

Gün yüzlümün benim gibi bin mübtelâsı var (Necâtî s. 209 g. 131/4)

“Gölgem rakı̄b olur diye gece varırım. Gün yüzlümüm benim gibi çok tutkunu var.”

Âşık kendi gölgesini bile kendine rakı̄b olarak görür. Bu sebeple sevgilinin bulunduğu yere gece gider.

Tutar imiş göricek beni rakı̄bini sudâ’

Bu gece itlerine yine veririm tasdî’ (Şeyhî s. 185 g. 89/4)

“Beni görünce rakı̄bi rahatsız olurmuş. Bu gece itlerine yine rahatsızlık veririm.”

Âşık gece sevgiliyi görebilmek için onun bulunduğu yerlerde gezer. Ancak bu durum rakı̄bleri rahatsız eder.

Ol şem’-i cem’ geceler ağlatmağa beni

Meclislere râkib ile handân olup gider (Ahmet Paşa s. 157 g. 80/5)

“O topluluğun mumu, meclislere rakip ile gülerek gidip geceler boyu beni ağlatmasa!”

Beyitte sevgili açık istiare yoluyla meclisi aydınlatan mum olarak nitelendirilmiştir. Gece meclise rakib ile gülerek giden sevgiliyi gören âşık üzüntüden geceler boyu ağlar. Beyitte gülmek ve ağlamak kelimeleriyle tezata yer verilmiştir.

3.7. Geceyle İlgili Diğer Unsurlar

3.7.1. Kandil/Mum

Mum, geceyi aydınlatan ışıktır. Güneş kaybolup hava kararınca mumlar yakılır. Divan şiirinde mum geceyi aydınlatması dışında sevgiliye teşbih edilerek kullanılmıştır. Taranan şiirlerde kandil, çerâğ, mum, micmer kelimeleri yer alır.

Zülfün hayâli cânımı yaksa aceb değil

Âdet durur ki şem’ yakarlar çü şâm ola (Ahmet Paşa s. 121 g. 5/6)

“Saçının hayali canımı yaksa buna şaşılmaz çünkü akşam olunca âdettendir mum yakılır.”

Beyitte şair, sevgilinin siyah saçlarının hayaliyle yanışını, akşam olunca mum yakılması âdetiyle ilişkilendirmektedir.

Divan şiirinde genellikle sevgilinin yüzü muma benzetilir:

Subhu şâm ü şâmı subh olmuş benim âlemde kim

Şâm şem’-i bezm olup ayrıldı benden yâr subh (Fuzûlî s. 157 g. 54/4)

“Âlemde sabahı akşam, akşamı sabah olan benim. Sevgili akşam meclisin mumu olup sabah olunca benden ayrıldı.”

Âşığın durumunu anlatan bu beyitte zaman kavramı zıtlık ilgisiyle verilmiş, sevgili geceyi aydınlatan muma teşbih edilmiştir.

Dil yahar dağ gözün fikri ile hecr günü

Bu çerâğ ile mi saklar gece ol bimârı (Fuzûlî s. 262 g. 269/4)

“Gönül ayrılık günü gözünü düşünerek dağ yakar. Gece o hastayı bu kandille mi saklar.”

Ayrılık günü âşık sevgilinin gözünü düşünerek kendini dağlar. Bu dağlanma kandile teşbih edilir.

Her gece tâ subha dek ruşen çerâğında şehâ

Âşık-ı dil-hastenin yanan yüreği yağıdır (Necâtî s. 196 g. 103/3)

“Ey şah, her gece sabaha kadar kandilde yanan/parlayan, gönlü hasta âşığın yanan yüreğinin yağıdır.”

Âşık öyle hastadır ki gece boyu yüreği aşktan yanar. Âşığın yanan yüreğinin yağı gece yanan kândilin ışığıdır. Beyitte bu durum mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır.

Necâtî başka bir beyitte de kandilin içinde yanan alevin sebebini zindanda olmasına bağlamıştır:

Zindân içinde çün gece gündüz yanar çerâğ

Dünyâda ben de âteş-i hicrâna yanayın (Necâtî s. 319 g. 380/4)

“Kandil gece zindan içinde olduğu için ben de dünyada ayrılık ateşiyle yanarım.”

Kandilin gece yanmasını zindan içinde olmasına bağlayarak hüsn-i talil yapılmıştır. Âşık kendini de kandile benzeterek ayrılıktan yandığını ifade eder.

Hicrûn şebini vasl-ıla çün rûşen eylemez

Yanmak arada şem’-i mahabbet ne fâ’ide (Cem Sultan s. 229 g. 276/4)

“Ayrılık gecesini kavuşma ile aydınlatmaz. Aşk mumu arada yansa ne fayda!”

Beyitte şair, içinde yanan aşk mumunu kendini sevgiliye kavuşturmadığı için faydasız görür. Usûlî’nin aşağıdaki beyitinde ise âşık ile mum arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur:

Bezm-i gamda ağlayıp yaşlar dökerdim dün gece

Şem’ gibi sen güler oynar sanmışsın beni (Usûlî s. 228 g. 132/3)

“Dün gece gam meclisinde ağlayıp yaşlar dökerdim. Sen beni mum gibi güler oynar sanmışsın.”

Gece, sevgiliden ayrı olan âşık için ağlama vaktidir ancak sevgilinin âşığın bu durumundan haberi yoktur. Âşığın eğlendiğini düşünür. Sevgili âşığı muma, onun gece yanan ışığının da titremesini oyuna benzetmiştir.

Mum, Muhibbî’nin yanında yoldaştır.

Başı ucuna gelürin hastenün her gice şem’

Fevt ola diyü götürür parmağın telkîn ider (Muhibbî s. 99 g. 122/4)

“Her gece mum hastanın başucuna gelir. Ölüm olursa diye götürür parmağını telkîn eder.”

Hasta âşığın kendisidir. Âşk yüzünden hasta olan âşık, bu dertten ölebilir. Mum gecesini aydınlatır. Şair beyitte gece yanan mumu kişileştirmiştir.

Gamından şem’ tek yandım sabâdan sorma ahvâlim

Bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor (Fuzûlî s. 171 g. 84/5)

“Kederinden mum gibi yandım. Hâlimi sabah rüzgârından sorma. Bu hali ayrılık gecesi benimle yâr olandan sor.”

Âşık ayrılık gecesi kederinden ne hâle geldiğini gece yanan muma benzetir. Bütün gece onunla yanan mum kişileştirilerek ifade edilmiştir. Saba, sabahları hafif ve tatlı esen rüzgârdır. Bu nedenle âşığın gamlı gecesinde neler çektiğini bilmez.

Ahmet Paşa, aşağıdaki beyitinde âhının bir çıra gibi etrafı aydınlattığını söyler:

Fürüğ-i suhanden ferâğ eyledim

Şeb -i gamda âhım çerâğ eyledim (Ahmet Paşa s. 26 Der-Dibâce Mîguyed 2/51)

“Sözün ışığından vazgeçtim. Gam gecesinde âhımı çerâğ eyledim.”

Âşığın kederli gecesinde âhı, inleyişi öyle kuvvetlidir ki kıvılcımlar saçarak çıkar ve karanlık gecede çıra gibi yanar, etrafı aydınlatır. Âşığın âhının geceyi aydınlatması mübalağalı bir şekilde dile getirilmiştir.

Gece yanıp yakıldığı görücek şem meclisde

Dedi bencileyin miskîn başında od yanar ancak (Hayalî s. 173 g. 245/3)

“Mum mecliste gece yanıp yakıldığını görünce, miskinim benim gibi başında ancak ateş yanar dedi.”

Gece sevdası artan âşık yanıp yakılır. Âşığın bu hâlini gören meclisteki mum onu kendine benzetir.

Rûşen eylerken cemâlün her gice cân bezmini

Sohbeti bozduñ bizi şem‘-i şebistânsuz koduñ (Emrî s. 161 g. 296/2)

“Yüzün her gece can meclisini aydınlık ederken sohbeti bozdun bizi yatak odasında mumsuz bıraktın.”

Gece odayı aydınlatan mumdur. Sevgili muma teşbih edilmiştir. Onun gece gelmemesi âşığın odasını karanlığa çevirmiştir.

Yandı yakıldı baña külbemde gice hâlin

Odlar yanar başında varmış belâsı şem‘üñ (Emrî s. 154 g. 281/2)

“Mum, gece hâlini kulübemde yanıp yakılarak [anlattı.] Başında ateşler yanar, belâsı varmış.”

Mum kişileştirilerek, başında yanan ateş hüsn-i ta‘lil yoluyla belâsı olduğuna bağlanmıştır.

Gece sevgilinin gelmesiyle etraf aydınlanır yanan muma ihtiyaç kalmaz. Bu durumu Fuzûlî aşağıdaki beyitinde şöyle ifade etmiştir:

Aradan ey şem‘ çık bir gûşe tut kim bu gece

Bezm bir hur-şîd-tal’attan münevverdir bana (Fuzûlî s. 138 g. 15/4)

“Ey mum aradan çık, bir köşeye çekil ki bu gece meclisimi güneş gibi doğan güzel aydınlatıyor.”

Sevgili meclisi aydınlatması bakımından muma benzetilmiştir. Mum ışığı karanlık geceyi aydınlatır. Ancak sevgilinin gelmesiyle muma gerek yoktur. Onun ışığı her yeri aydınlatır.

Ben ol şâham ki mihr-i ‘ârız-ı dilber gibi sâkî

Yanar bezmümde her şeb şem‘-veş bir şeb-çerâgum var (Emrî s. 111 g. 197/3)

“Sâki ben o şahım ki sevgiliden gelen güneş gibi meclisimde her gece mum gibi yanan bir gece çırağım var.”

Âşığın gece dertleştiği sâkîdir. Ona mumun sevgilinin güneşinden gelen bir ışık olduğunu söyler. Sevgili güneşe, mum da sevgiliden gelen geceyi aydınlatan güneş parçasına benzetilmiştir.

3.7.2. Pervâne

Pervâne küçük kanatları olan, gece kelebeği olarak da adlandırılan ve bütün gece mumun etrafında kendini yakıncaya kadar dolaşan bir böcektir. Gözleri oldukça küçük olan bu böcek gündüz vakitlerinde karanlık yerlerde bulunur. Gece olup hava kararınca da ışığa doğru yol alır. Işıktan gözleri kamaşan pervâne muma, ampule, gaz lambasına çarpar durur. En sonunda kanatları ve vücudu yanar. Divân şiirinde âşık kendini pervâneye, sevgilisini de muma benzetir. Çünkü âşık, sevgilinin yolunda ölmeye hazırdır (Kurnaz, 2009, s. 375; Pala, 2015, s. 370).

Ruhlarına sümbülünden meyl eder bu murg-ı dil

Görse şem‘i geceler pervâneler pervâz eder (Ahmet Paşa s. 167 g. 98/4)

“Bu gönül kuşu yanaklarına sümbülünden meyl eder. Geceler mumu gören pervâneler uçar.”

Beyitte âşığın gönlü bir kuşa teşbih edilerek sevgilinin sümbül kokulu yanağına meylettği söylenmektedir. Gece mumun ışığını görüp onun etrafında uçmaya başlayan pervâneler gibi âşık da sevgilinin peşinde döner. Âşığın sevgilinin peşinde dolaşması, pervânenin mumun etrafında gece boyu dönüp durmasına teşbih edilmiştir.

Meclis-i hüsnüñ çerâğı ‘ârız-ı cânânedür

Mâh-ı şeb-ârâ aña bağı yanuk pervânedür (Emrî s. 319 mukataat 81/1)

“Güzellik meclisinin mumu sevgilinin yanağıdır. Geceyi süsleyen ay ona bağı yanık pervânedir.”

Sevgilinin yanağı geceyi aydınlatan çıraya, ay da onun etrafında dolaşan bir pervâneye teşbih edilmiştir. Böylelikle beyitte sevgilinin yanağı parlaklığı açısından aydan üstün tutulmuştur.

Şem-i ruhuna tâ giceler subha dek ey dost

Per yakmada pervâneye yoldaşlaruz biz (Mihrî s. 244 g. 56/3)

“Ey dost yanağının mumuna tâ geceden sabaha kadar kanat yakmada biz pervâneye yoldaşlarız.”

Beyitte Şem ü Pervâne hikâyesine telmihte bulunularak âşğın sevgilinin yanağında bütün gece kanat çırpıp pervâne gibi yanmaya hazır olduğu dile getirilmiştir. Mum sevgiliye, pervâne de âşığa teşbih edilmiştir.

Pervâne ile âteş-i gamda tutuşurdum

Ëy şem‘-i şeb-ârâ elüme girse yakası (Vusûlî s. 185 g. 177/3)

“Ey geceyi süsleyen mum, eğer pervanenin yakası elime geçse onunla gam ateşinde tutuşurdum.”

Âşık, mum gibi olan sevgilinin gamının ateşiyle yanar. Bu yolda pervâne bile kendisine erişemez. Beyitte “tutuşmak” kelimesi hem pervane ile yanmak hem de kavgaya girişmek anlamıyla kinayeli kullanılmıştır.

Cem olur her gice encüm mâh-ı tâbân üstüne

San üşer pervâneler şem-i şebistân üstüne (Mesihî s. 257 g. 226/1)

“Her gece yıldızlar parlak ayın üstüne toplanır. Sanki yatak odasının mumunun üstüne pervâneler üşüşür.”

Gökyüzünde gece ayın etrafında beliren yıldızlar, gece odadaki mumun üstüne üşüşen pervânelere benzetilmiştir.

Nice kim bu nücum-ı çarh üşüp pervaneler gibi

Alalar ortaya her şeb çerâğ-ı mâh-ı tabanı (Hayalî s. 49 k. 14/35)

“Nasıl ki bu feleğin yıldızları pervâneler gibi üşüşüp her gece parlak ayın kandilini ortaya alırlar.”

Beyitte yıldızlar pervâneye ay ise kandile teşbih edilmiştir.

Muhibbî, pervanelerin hâlini savaşa benzetir:

Dün gice tâ subh olunca nice bin pervânenün

Bâl ü perlerin perdede âlem dolu gavgayı gör (Muhibbî s. 82 g. 89/2)

“Dün gece ta sabah olunca nice bin pervânenin kol ve kanatları perdede dünya dolu kavgayı gör.”

Pervânelerin gece boyunca kanat çırpıp oraya buraya çarpmaları savaşa benzetilmiştir.

Dikdigüm şem‘i söyündürmege kasd itdi hemân

Göricek mâhumı meclisde gice pervâne (Behiştî s. 458 g. 474/4)

“Gece mecliste pervâne, ay gibi güzel sevgilimi görünce, hemen diktiğim mumu söndürmeye kastetti.”

Gece, mum, ay kelimeleriyle tenasüp sanatına yer veren şair, Şem ü Pervâne hikâyesine telmihte bulunmuştur.

Uyku pervâsını ko bir nefes ey şem’-i safâ

Yakalım yüzüne pervâne bigi per bu gece (Şeyhî s. 245 g. 149/5)

“Ey sefâ mumu bir nefes uyku korkusunu koy. Bu gece yüzüne pervâne gibi kanat yakalım.”

Gece uyuma korkusunu bir kenara koy diye muma seslenen şair kişileştirme yapmıştır. Âşık da geceleri pervânenin mum etrafında dönüp kanat yakması gibi yanar. Âşığın bu durumu pervâneye teşbih edilir. Bu bakımdan Şem ü Pervâne hikâyesine telmih yapılmıştır.

3.7.3. Âb-ı Hayat (Çeşme-i Hayvân, Âb-ı Hayvân)

İçenleri ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan, hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su olarak bilinir. Efsaneye göre İskender ordusuyla birlikte bir yerde dinlenmek için konaklamış. Kendisine uzakta bir deniz olduğu, denizin ilerisinde karanlıklar ülkesinin bulunduğu ve burada âb-ı hayatın yer aldığı anlatılmış. İskender vezirleri olan Hızır ve İlyas peygamberi de yanına alarak denizi geçmiş. Sonunda karanlıklar ülkesine varmış. İskender’in elinde iki bayrak varmış. Birini Hızır ve İlyas’a vermiş. Kim bu suyu bulursa diğerine haber verecekmiş. Hızır ve İlyas yorulunca bir su kenarına oturup karınlarını doyurmak istemişler. Bu arada Hızır yanlarında yemek için getirdikleri balıkları çıkarmış. Sudan bir damla pişmiş balığa damlamış. Balık birden canlanıp suya atlamış. Bu arada anlamışlar ki bu su âb-ı hayattır. Ancak orada onlara bunu İskender’e söylememeleri için bir emir gelmiş. Divan şiirinde hayat bağışlama özelliğiyle sevgilinin dudağı için benzetme olarak kullanılır. İlâhî aşk anlamında tasavvufî bir simge olarak kullanılan âb-ı hayat, gayb ve mâğfiret ilmine kinâyeli olarak kullanılır (Sefercioğlu, 2001, s. 70; Pala, 2015, s. 3).

Cem Sultan, sevgilinin dudağının âşığa can verdiğini söyler:

Buluban dil şeb-i hicrinde la'lin

Sanasın Çeşme-i Hayvân'a irdi (Cem Sultan s. 268 g. 348/2)

“Gönül ayrılığının gecesinde dudağını bulunca sanırsın ölümsüzlük çeşmesine ermiş.”

Sevgilinin dudağı âşık için ulaşılmaz bir yerdir. Onun dudağı hayat çeşmesidir. Buraya erişmek hayat bulmak demektir. Beyitte ayrılık gecesinde erişilen sevgilinin dudağı, karanlıklar ülkesinde bulunan ölümsüzlük suyuna teşbih edilmiştir.

İrdi çün âb-ı hayâta Mihrî ölmez haşre dek

Gördi çün zulmet şebinde ol ‘ayân İskender’i (Mihrî s.311 g. 189/5)

“Mihrî ölümsüzlük suyuna ulaştı. Kıyâmete kadar ölmez. Çünkü karanlık gecede İskender’i açıkça gördü.”

Mihrî, bu beyitte ölümsüzlük suyunu içtiğini dile getirerek âb-ı hayât, İskender, karanlık gece kelimeleriyle telmih yapmıştır.

Her şeb lebûñ gönülden çıkmaz didüm didi yâr

Zulmetde Hızır'a Âb-ı Hayvân mübârek olsun (Behiştî s. 413 g. 393/3)

“Her gece dudağın gönülden çıkmaz dedim. Sevgili dedi, karanlıkta Hızır'a Âb-ı Hayvân mübârek olsun.”

Sevgilinin dudağı âşığın gönlünden ve aklından hiç çıkmaz. Onun dudağı âşık için Âb-ı Hayvân'dır. Beyitte Hızır peygamberin karanlıklar ülkesinde ölümsüzlük suyunu bulması telmih edilmiştir.

3.7.4. Köpek

Karanlık gecelerde sokaklarda köpek sesleri duyulur. Divân şiirinde gece köpeklerin havlayarak gürültü çıkarması genellikle âşığın sevgilinin mahallesine gelmesindedir. Âşığın gece inleyişiyle köpeklerin havlaması arasında bir anlam vardır.

Bazen köpek, sevgilinin mahallesine yaklaştırmadığı için sevgiliyle arasına giren rakibe de teşbih edilir:

İzzet-i dünyâ ve ukbâdan geçeydim görsedim

İtlerinle her gece kûyunda mihmân olduğum (Ahmet Paşa s. 221 g. 212/3)

“İtlerinle her gece mahallende misafir olduğumu dünya izzetinden ve ahiretten geçseydim, görseydim.”

Âşık her gece sevgilinin mahallesinde onu görebilmek için dolaşır. Gece onunla birlikte sokaklarda bir de köpekler vardır. Divân şiirinde köpek bazen âşığın rakîbleri için de kullanılan bir tâbirdir.

Ahmet Paşa, köpeklerin çıkardığı gürültülerin âşığın, sevgilinin mahallesinde dolaştığının habercisi olarak nitelendirir:

Vardığımı bildirir her şeb seg-i kûyun sana

Şükr ona kim dünyede bir mihr-bânım var imiş (Ahmet Paşa s. 181 g. 129/5)

“Her gece mahallenin köpeği sana vardığımı haber eder. Şükür ona ki dünyada bir merhamet sahibim varmış.”

Her gece sevgilinin mahallesinde dolaşan âşıktan sevgilinin haberi olmaz. Âşık onu görmek ümidiyle gece boyu onun bulunduğu yerlerde bekler. Ona âşığın geldiğini mahalledeki köpekler bildirir. Âşık için onun rakibleri de köpektir.

3.7.5. Bülbül

Divan şiirinde bülbül, sevgilinin güzelliklerini anlatan, ona aşk sözleri söyleyen bir âşığa benzetilir. O ağlayışıyla, çılgınca feryâd edişiyle beyitlerde sıkça yer alır. Bülbül güle âşıktır. Nasıl ki bülbül gül olmadan olmazsa âşık da sevgili olmadan bir değer ifade etmez. Bülbülün bütün neşesi gülle birlikte olduğundadır. Gülü gördüğü vakit kendinden geçer. Gülden ayrı olduğu zamanlar sürekli ağlayıp inler. Gülün dikenleri bülbülü nasıl acıtır, yaralarsa sevgilinin cefası da âşığı yaralar. Bülbül için gül, yaprakları yeni açılmış bir kitap gibidir. Bülbül o kitabı okuyandır (Pala, 2015, s. 77).

Gice gice ne mekâtib yazarsa bülbüller

Gülüñ sahifelerinden yine siler jâle (Mesihî s. 30 k. 6/4)

“Gece gece bülbüller ne mektuplar yazarsa çiy yine gülün sayfalarından siler.”

Gül bülbül hikâyesine telmihte bulunularak gece bülbülün gülün yapraklarına aşkını bir kitap gibi yazması ancak çiyin de yapraklar üzerinde bu yazıları silmesi anlatılmıştır. Bülbül ve gül kelimeleri arasında tenâsüp ilgisi kurularak bülbül kişileştirilmiştir.

Necâtî, aşağıdaki beyitinde kendini bülbülün güle olan aşkıdan inleyişi gibi perişan olduğunu söylemiştir:

Ol güle şeydâlanırsın ey gönül bülbül gibi

Gece gündüz âh ü efgân eylemezsen işte ben (Necâtî s. 332 g. 408/4)

“Ey gönül o güle bülbül gibi çıldırırın. İşte ben de gece gündüz âh ile inlerim.”

Şair, gül bülbül hikâyesine telmihte bulunarak âşığın da sevgiyle olan aşkı yüzünden gece gündüz ağlayıp inleyişini dile getirmiştir.

Hasretinden her gece kan oldu bağı goncanın

Gül diken yastandı bülbül âh ü feryâd eyledi (Necâtî s. 408 g. 578/2)

“Hasretinden her gece goncanın bağı kan oldu. Gül dikene yaslandı. Bülbül âh ve figân eyledi.”

Gül, bülbül, gonca, diken kelimeleriyle tenasüp sanatına yer veren şair, gül/bülbül hikâyesine telmihte bulunmuştur. Ayrıca goncanın renginin kırmızı olması hasretinden diyerek hüsn-i talil sanatına yer verilmiştir.

3.7.6. Meclis

Zaman dilimi olarak bir günün içerisinde gecenin ayrı bir yeri vardır. Meclisler genellikle geceleri düzenlenir. Akşam havanın kararmasıyla başlar gece boyunca devam eder. Sevgili genellikle meclisi aydınlatan muma teşbih edilir (Bahadır, 2013, s. 181).

Felektir öyle mahkûmunun ki hur-şîdi kılar hâzır

Eger yarı gece bezminde lâzım olsa ihzârı (Fuzûlî s. 75 k. 18/27)

“Felek öyle bir mahkûmundur ki eğer senin gece yarısı yaptığın mecliste güneş gerekli olursa güneşi oraya getirir.”

Meclisler gece kurulur. Meclisin aydınlatılması için ışığa ihtiyaç vardır. Memduh gece güneşi istese felek onun bu isteğini gerçekleştirir.

Geceyi gündüze katıp safâ vü zevk kılmağa

O bezmin yaktılar her gûşesinde şem’i tâbânı (Hayâlî s. 47 k. 14/12)

“Geceyi gündüze katıp zevk ve sefâ yapmak için o meclisin her köşesinde parlayan mumu yaktılar.”

Zevk ve sefâ geceleri mecliste yapılır. Ancak gece karanlık olduğundan meclisi mumun ışığı aydınlatır. Her yerde mum yakılır. Gece, gündüz gibi aydınlık olur. Beyitte gece gündüz kelimeleriyle tezat sanatına yer verilmiştir.

Nağme-i ûd demi meclisi pür-anber eder

Nefesinden nola ger ney dökse şekker bu gece (Şeyhî s. 245 g. 149/6)

“Udun nağme zamanı meclisi güzel koku kaplar. Nefesinden ne olur eğer bu gece ney şeker dökse.”

Gece mecliste eğlence zamanıdır. Ud çalınıp ney üflendiği vakit etrafı güzel koku kaplar. Ney, ud, nağme, nefes kelimeleriyle tenasüp sanatına yer verilmiştir.

3.7.7. Jâle

Jâle, havada buğu durumundayken akşamın ve gecenin serinliğiyle yerde veya bitkilerde toplanan küçük su damlaları, şebnem anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2009, s. 804).

Bahâr menziline çünkü irdi niceye dek

Bu resme gice konar gündüzün göçer jâle (Mesihî s. 31 k. 6/14)

“Bahar menziline erdiği için jâle bu resme gece konar gündüz göçer.”

Gece ve gündüz kelimeleriyle tezat ilgisi kurularak, gece düşen çiy tanesi kişileştirilerek ifade edilmiştir.

3.7.8. Düş/ Rüyâ

Geceleri aşk derdinden pek uyuyamayan âşık, uyuduğu vakitte sevgiliyi rüyâsında görür:

Bu gice tâli ‘ümde sen mâhı

Düşde gördüm didüm didi hayr (Behiştî s. 276 g.1 54/3)

“Dün gece kısmetimde sen ay gibi sevgiliyi rüyâmda gördüm dedim. Hayırlı dedi.”

Âşık gece rüyâsında ay gibi sevgiliyi görmüştür. Onu görmesi hayra alâmettir.

Necâtî, rüyâsının gerçekte imkansızlığını dillendirir:

Dün gece takmış idin zülfünü boynuma dedim

Dedi düşündür ola umma karasın göresin (Necâtî s. 328 g. 400/2)

“Dün gece takmıştın saçını boynuma dedim. Dedi o rüyâdır. Bekleme karasını görmeyi.”

Âşığın aklı sevgilinin siyah saçında takılıp kalmıştır. Âşık rüyâsında bile onun saçının kendi boynunda asılı kaldığını görür. Ancak bu imkânsızdır. Sevgiliye göre âşık rüyâsında bile o saçın siyahlığını dahi göremez.

Sevgili, Ahmet Paşa'nın rüyâsında gökyüzü unsurlarıyla şekillenir:

Bir gece düşümde sen mâhı der-âgûş eyledim

Gördüm oldum nûrdan bâlîn kamer bister güneş (Ahmet Paşa s. 67 k. 19/52)

“Bir gece düşümde ay gibi sevgiliyi kucakladım. Nûrdan ayı yastık, güneşi yatak olarak gördüm.”

Ay ve güneş kelimeleriyle tezatlık; yatak, yastık, gece, düş kelimeleriyle tenasüp ilgisi kurulmuştur.

3.7.9. Nûr

İlâhî ışık olarak bilinen nûr, divan şiirinde genellikle sevgiliye teşbih edilir. Necâtî'ye göre gece sevgilinin bulunduğu ortam nûr ile dolar:

Bizi müşerref eyledi cânân geçen gece

Nûr ile doldu külbe-i geçen gece (Necâtî s. 355 g. 460/1)

“Geçen gece sevgili bizi onurlandırdı. Geçen gece külbe nûr ile doldu.”

Sevgili gece inen nûra teşbih edilerek onun ışığıyla âşığın evi aydınlanmıştır.

Ahmet Paşa, sevgilinin yüzünün parlaklığını nûr olarak nitelendirir:

Zülf-i siyehinden görünür tâb-ı cemâlin

San leyle-i kadr içre kılar nûr tecellâ (Ahmet Paşa s. 46 k. 11/81)

“Siyah saçından yüzünün parlaklığı görünür. Sanki kadir gecesinin içinde nûr görünür.”

Sevgilinin siyah saçları arasından görünen yüzü, öyle parlaktır ki kadir gecesini inen nûra teşbih edilir. Siyah saç ve yüzün nûr gibi parlak oluşu arasında tezatlık ilgisi kurulmuştur.

3.7.10. Misafir

Gece âşığın tek yoldaşı, arkadaşı kendi derdidir. Âşık sevgiliyi kendine misafir etmek ister. Ama çabaları nihâyetsiz kalır. Necâtî, dertli geçen günlerin son bulup sevgilinin misafir olmasını ister:

Hey sefâsız güzel efgân ile geçti günümüz

Bir gece külbe-i ahzânımıza mihman ol (Necâtî s. 301 g. 336/4)

“Hey sefâsı olmayan güzel günümüz figân etmekle geçti. Bir gece hüznün kulübemize misafir ol.”

Sevgiliden ayrı geçen her gün âşık için keder ve üzüntü doludur. Her gece sevgiliyi düşünüp ağlar. Bir gece olsun sevgilinin yanına gelmesini ne kadar hüznü olduğu bilmesini ister. Beyitte gün ve gece kelimeleriyle tezata yer verilmiştir.

Ahmet Paşa, her gece sevgilinin kendisinin yanında olamayacağını doğal olduğunu söyler:

Tan değildir sohbeta gelmezse cânân her gece

Kimsenin mihmânı olmaz mâh-ı tâbân her gece (Ahmet Paşa s. 257 g. 287/1)

“Her gece sevgilinin sohbeta gelmezse bu ayıp değildir. Her gece parlak ay kimsenin misafiri olmaz.”

Beyitte parlak aya benzetilen sevgilinin sohbete gelmemesi hüsn-i talil yoluyla her gece dolunay olmamasına bağlanmıştır.

Rûz-1 hecrinde beni tenhâ görelden dostum

Müstedâm olsun gamın her gece mihmândır bana (Hayâlî s. 90 g. 4/3)

“Gamın ayrılık gecesinde beni yalnız gördüğünden beri her gece bana misafirdir, daim olsun.”

Ayrılık günü üzüntüyle karşılaşan âşığın geceleri tek ve sürekli misafiri kederidir. Yalnız olan âşık artık her gece gamı misafir eder. Beyitte âşığın gamı kişileştirilmiştir.

3.7.11. Karga

Karga, renginden dolayı divan şiirinde geceye benzetilir. Hayâlî'nin aşağıdaki beyitinde bu duruma şöyle yer verilmiştir:

Zâg-1 şeb meh beyzâsın zîr-i bâline

Doğdı andan çîn seher tâvus-ı zerrîn-per güneş (Hayâlî s. 15 k. 5/12)

“Gece kargası ay yumurtasını kanatlarının altına alınca seher vakti ondan altın kanatlı güneş tavusu doğdu.”

Beyitte geceyi rengi dolayısıyla kargaya benzeten şair, ayı da renk ve şekil bakımından yumurtaya, güneşi ise bu yumurtadan çıkan altın kanatlı tavusa teşbih etmiştir.

3.8. Geceyle İlgili Âdet ve İnanışlar

3.8.1. Gece Sokağa Çıkma

Osmanlı toplumunda Ramazan ayları haricinde herhangi mazeret olmaksızın sokağa çıkmak yasaktı. Böyle bir durumda gece sokağa çıkıp yasağa uymayanlar gece bekçileri tarafından yakalanıp cezalandırılırdı (Özkan, 2007, s. 381).

Savm-1 hecründe kosun gönlümü zülfünde gözün

Şeb-reve dahî idemez çün ramazan içre ases (Mesihî s. 178 g. 103/4)

“Ayrılığının orucunda gözün, gönlümü saçında bıraksın. Ramazan ayında gece bekçisi bile gece yolcusuna bir şey yapamaz.”

3.8.2. Akşama Karşı Uyumak

Güneşin batmaya yakın olduğu vakit kerahat zamanı olarak bilindiğinden bu vakit namaz kılmak mekrûh kabul edilir. Akşama doğru olan bu vakitte uyumak da pek uygun karşılanmayan bir davranıştır.

Ey saçı bimâr yanın beklemeden dil-şikest

Ey gözü akşama karşı uyumaktan nâ-tüvân (Necâtî s. 331 g. 407/2)

“Ey saçı hasta yanında beklemekten gönül kırık. Ey gözü akşama karşı uyumaktan güçsüz.”

Necâtî, sevgilinin saçına hasta, gönlünün de bu yüzden kırık olduğunu söylemiş. Akşama karşı uyuduğundan bedeninin güçsüz olduğunu dili getirmiştir.

3.8.3. Mehtapta Gül Yaprağı Kurutmak

Bazı inanışlara göre mehtabın bazı bitkiler üzerinde olumlu etkileri olduğu ifade edilir. Ay ışığında bırakılan taze gül yapraklarının çabuk kuruduğu bu inanışlar arasındadır (Özkan, 2007, s. 421).

Gör ne devlet buldu hâlin sâye-i zülfünde kim

Aya karşı döşenir gül-berg-i handân her gece (Ahmet Paşa s. 257 g. 287/3)

“ Saçının gölgesinde benim nasıl talih buldu gör ki her gece gül yaprağı aya karşı döşenir.”

Gül yaprağını kurutmak için her gece mehtapta bırakıldığı ifade edilmiştir.

3.8.4. Geceleri Hastalık Artar

“Gece olduğu vakit tüm hastalıklar daha da artar”. Halk arasında böyle bir inanış vardır. Divan şairleri de bu inanışları şiirlerinde farklı şekillerde işlemişlerdir (Özkan, 2007, s. 435).

Geceyle beraber dertlerin, sıkıntıların daha da ağırlaştığı ifade edilir. Divan şiirinde gece yalnız kalan âşık da sabaha kadar inler, aşk derdi daha da ağırlaşır.

Zülf-i dırâz derdini benden sor ey tabib

Uzun gece belâsını bimâr yeğ bilir (Necâtî s. 242 g. 204/2)

“Ey tabib uzun saçın derdini benden sor. Uzun geceler belâsını hasta iyi bilir.”

Âşık, uzun gecelerin derdini hasta nasıl bilirse uzun saçından çektiğim derdi de bir ben bilirim, diyor. Saç uzunluğu itibariyle uzun geceye teşbih edilmiştir.

SÜHEYLÎ dil virelden zülfüne gâyet zebûn oldı

Şeb-i deycûr irişse hasteye renc ü ‘anâ artar (Süheylî s. 219 g. 59/5)

“Süheylî saçına gönül verdiğiinden gayet güçsüz oldu. Hastaya karanlık gece erişse eziyet ve zahmeti artar.”

Âşık sevgilinin saçını düşünmekten güçsüz düşer, hasta olur. Gece bu hastalık durumu daha da artar ve âşığın durumu daha da kötüleşir.

3.8.5. Karanlık Gecede Şeytanın Ateşle Oynaması

Divan şiirinde, karanlık gecede şeytanın ateşle oynadığı inancına da yer verilmiştir (Özkan, 2007, s. 429). Necâtî, aşağıdaki beyitinde bu inancı şöyle anlatır:

Gamunla âhımı görüp rakip raks eyler

Karanu gecede şeytân sihâb ile oynar (Necâtî s. 224 g. 163/6)

“Senin kederinle âh ettiğimi görüp rakîp dans eder. Karanlık gecede şeytan ateşle oynar.”

Âşık, âhını görüp oynayan rakîbi şeytana teşbih ederek onun karanlık gecede ateşle oynadığına işaret etmiştir.

3.8.6. Gece Yola Çıkmak

Gece yola çıkmak pek uygun görülmez. Çünkü gece hırsızlar, sarhoşlar sokaktadır. Onların gece sokakta olanlara zarar vereceği düşünülür.

Dil diler zülfün tarîkından gamın fikri ile refik

Gecede korkulu yol yolcuya yoldaş andırır (Ahmet Paşa s. 158 g. 82/5)

“Saçının yolunda kederin düşüncesiyle gönül dost diler. Gecede korkulu yol yolcuya yoldaş andırır.”

Gece yalnız yola çıkmak iyi sayılmaz. Âşık da sevgilinin saçını düşünmekten divâne olur. Yollara düşer. Gece karanlıkta cisimler tam olarak seçilmez. Asıl görüntülerinden farklı algılanır; ayrıca hırsızlar, köpekler karanlık geceye daha da korku verir. Âşık da bu karanlık gecede yalnız yola çıkmak istemez. Kendine yoldaş arar.

3.8.7. Rüyâ Yorumlamak

Rüyâlar, insanlar arasında bir şeylerin habercisi olarak düşünülür. Rüyâyı iyiye yorumlamak önemlidir.

Gece zülfün görüben düşde perişân oldum

Dostlar hayr ola din bize bu rü'ya neyiki (Ahmet Paşa s. 267 g. 309/4)

“Gece saçını düşümde görünce perişân oldum. Dostlar hayır ola diyin, bize bu rüyâ nedir?”

Gece kötü rüyâ gören kişi bunu etrafındaki insanlara anlatırken hayır olsun demesini ister. Bu şekilde söylendiğinde rüyânın olumsuz sonuçlanmayacağını düşünür.

Nice düş gördiler idi gicesi âyâ kim

İrdi bu kara haber sem‘lerine seherî (Süheyli s. 196 Terci-i bend 5/5)

“Acaba gece nasıl rüya gördüler ki sabahla bu kara haberi işittiler.”

Gece görülen kötü rüyâların kötü bir haberci olduğuna inanılır. Beyitte şair, gece ve sabah kelimeleri arasında tezata başvurmuş ve istifham sanatından yararlanmışır. Ayrıca kara haberin sebebinin gece görülen rüya olduğu dile getirilerek hüsn-i talil sanatına yer vermiştir.

3.8.8. Yıldızın Düşük Olması

Bazı inançlara göre bir insanın yıldızı düşükse isteklerine ulaşması da zorlaşır.

Subha dek akladuk bu şeb toğmadı mâh-pâremüz

Yılduzumuz düşük imiş işlemedi sitâremüz (Emrî s. 123 g. 221/1)

“Bu gece ay parçası gibi olan sevgili gelmedi, sabaha dek ağladık. Yıldızımız düşükmüş, tesir etmedi.”

Şair bu beyitte sabaha kadar ağlamasına karşın ayın doğmamasını(sevgilinin gelmemesini) yıldızının düşük olması inancına bağlayarak ifade etmiştir.

3.8.9. Her İnsanın Gökyüzünde Yıldızının Olması

Nev’î, aşağıdaki beyitinde halk arasında her insanın bir yıldızının olması ve düşen her yıldızın kişinin ölümüne işaret etmesi inancına değinmiştir:

Mümkinâtun dâne-i ömrin öğüdür subh u şâm

Âsiyâb-ı çarh encüm erzenin ölçer döker (Nev’î s. 72 k. 12/45)

Ömrün tohumunu sabah akşam öğütmesi mümkündür. Felek değirmeni yıldızları darı [gibi] ölçüp döker.

Şair, bu beyitinde aynı zamanda feleği bir değirmene, öğüttüğü taneleri de yıldızlara teşbih etmiştir.

Taranan divanlarda bazı âdet ve geleneklerin de şiire yansıdığı görülmektedir. Zamanın edebiyata etkisi kaçınılmaz bir gerçektir. Bu bakımdan kültürü ve eski dönemlerin hayat sahnelerini öğrenmek mümkündür. Bunlardan bazıları gece sokağa

çıkma, mehtapta gül yaprağı kurutma, akşama karşı uyuma, gece hastalıkların artması gibi âdetlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ

Gece, Divan şiirinde sıklıkla kullanılan bir zaman dilimi olarak yer almıştır. Tezde gecenin Türk mitolojisinde, Türk kültüründe, İslamiyet’te ve tasavvuftaki önemi incelenerek, gecenin XV. ve XVI. yüzyıllarda Divan şiirinde yer alan özellikleriyle ilgili hangi benzetmelere yer verildiğine dair bazı tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerden yola çıkarak gecenin bir zaman dilimi olmasının dışında âşığın sevgiliden ayrı düştüğü anlar olarak da yer alması dikkati çeker.

İnsanlığın geçmişten günümüze kadar geçirdiği birçok evrede önemli bir zaman dilimi olan “gece”, mitolojide geniş yer tutar. Gece, birçok insanı farklı şekillerde etkileyerek değişik inanışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu inanışlara göre kötü varlıkların gece ortaya çıktığı ve insanlara zarar verdiği düşüncesiyle gece vakti birçok şeyin yapılması sakıncalı bulunmuştur.

Toplumları birbirinden ayıran unsurlardan biri de kültürleridir. Bir zaman dilimi olan gece, Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Geçmişten günümüze kadar yapılan eğlenceler, kutlamalar, bayramlar, ibadetler geceyle birlikte ayrı anlamlar kazanmaktadır ve bu zaman diliminin nasıl değerlendirildiği konusunda fikir vermektedir. Bu bağlamda gecenin insanları bir araya toplaması bakımından Türk kültürü üzerindeki etkisinden söz edilebilir.

Gecenin İslamiyet ile ilgisi incelendiğinde Kur’an-ı Kerim’de 114 kez “gece” ve gecenin eş anlamlı kelimelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu ayetlerde; yeryüzünün yaratılışı, Hz. Peygamberin dünyaya gelişi, bazı kavimlerin sapkınlıkları sebebiyle helak oluşu, kulun Allah ile en yakın olduğu zaman dilimi, Kur’an-ı Kerim’in gece indirilmesi gibi birçok durumdan bahsedilir. Ayrıca Müslümanlar için kutsal sayılan Kadir, Berat, Mi’raç ve Regaip gibi bazı geceler de vardır. Ramazan ayında yer alan bütün geceler ile haftanın cuma ve pazartesi geceleri de mübarek sayılmıştır. İslam dininin geceyi değerlendirme biçimi din ve tasavvuf edebiyatı ürünlerine de yansımış, mutasavvıflar insanları gece ibadetlerine ve tefekküre yönlendirmeye gayret etmişlerdir.

Kâinat, sevgi üzerine yaratılmıştır. Bu sevgilerden en önemlisi de Allah ve kul arasında olanıdır. Gece ibadeti, Allah sevgisini kazandıran ibadetler arasındadır. Bu bakımdan tasavvuf ehli Allah sevgisini kazanma düşüncesiyle gece ibadetlerine oldukça önem vermiştir. Geceyi az uyumak, sıkça Allah’ı zikretmek, Kur’an okumak, dua

etmek, namaz kılmak gibi ibadetlerle değerlendirmek önemlidir. Gece, Allah'tan günahların bağışlanması için yalvarma zamanı olarak da ifade edilir.

Gece, insanlar için farklı anlamlar taşır. Ay ve yıldızların ortaya çıkıp güneşin kaybolmasıyla eğlence meclislerinin kurulması, sohbetlerin ve misafirlüğün yapılması, oruçlunun iftarı beklemesi, cennette gece olmaması, rüyâların gece görülmesi, hırsızların ortaya çıkması, sokağa çıkmanın tehlikeli oluşu gibi pek çok unsurdan bahsedilebilir.

Tezde, Divan şiirinde gece ve geceyle eş anlamlı olan kelimelerin genellikle zamana süreklilik anlamı katması amacıyla çok sık gündüz kelimesiyle birlikte kullanıldığı saptanmıştır. Taranan divanlarda bununla ilgili en çok karşılaşılan tamlamalar “Şeb ü rûz, leyl ü nehâr, şâm u seher” olarak yer alır. İncelenen beyitlerde gecenin eş anlamlıları dikkate alındığında “leyl” kelimesi genellikle gece ile saç arasında uzunluk ve renk bakımından bir ilgi kurularak ifade edilmiştir. Bu bakımdan beyitlerde özellikle Leylâ ile Mecnûn hikâyesine de göndermeler yapılmıştır. “Şeb” kelimesi farklı terkiplerle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında günün iki parçası olan gece ve gündüzü ifade etmek için “şeb ü rûz”, sevgilinin saçının uzunluğunu ya da gecenin uzun olmasını anlatmak için “şeb-i yeldâ”, ayrılık gecesi için ise “şeb-i hicr” terkiplerinin sıkça kullanıldığı görülmüştür. Akşam kelimesinin Farsçadaki karşılığı “şâm”dır. Kaynaklarda akşam yemeği vakti olarak da yer alır. Mesâ, kelimesi divan şiirinde genel olarak akşam, akşam vakti olarak ifade edilmiştir. Divan şiirinde gece kavramını karşılayacak birçok kelime kullanılmıştır. Bunlardan birisi de “dün/tün” kelimesidir. Akşam, gündüzün son bulduğu ve gecenin başladığı ilk saatler olarak belirtilir. Taranan şiirlerde XV. yüzyılda gece 480, şeb 180, şâm 65, leyl 64, akşam 7, mesâ 6; XVI. yüzyılda gece 415, şeb 342, şâm 155, leyl 103, akşam 20, dün/tün 40, mesâ 12 yerde kullanılmıştır. Her iki yüzyılda da en çok “gece” , en az ise “mesâ” kelimesinin yer aldığı saptanmıştır. Gece redifli gazellere ise 15. yüzyılda sıkça yer verilirken 16. yüzyılda Fuzûlî'nin bir gazelinde rastlanmıştır. “Gece” kelimesinin redif olarak XV. yüzyılda daha çok kullanılması, o yüzyıl şairlerinin etrafında gördüklerini şiirine aktarmasıyla açıklanabilir. XVI. yüzyıldan itibaren klasikleşen ve usta şairlerini yetiştiren Divan şiirinde soyut kavramların ön plana çıkmasıyla redif seçiminin değişmeye başladığı söylenebilir.

Taranan divanlarda geceyle ilgisi olan bir başka konu ise kozmik unsurlardır. Feleğin şekli, dönüşü, yüksekliği taranan beyitlerde farklı hayal unsuru olarak dile getirilmiştir. Kadere karşı çıkamayan şairler, meydana gelen bazı durumları feleğe

yüklemişlerdir. Feleğin hareketliliği sebebiyle gece ve gündüzün meydana gelişi, çeşitli olaylara bağlanarak hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır. Âşığın âhının, feryâdının göklere kadar ulaştığı ve karanlık geceyi aydınlattığı mübalağalı bir şekilde ifade edilmiştir. Gecenin başlamasıyla gökyüzünde beliren ay ve yıldızlar âşığın farklı bir hayal dünyasına kapılarını açmasına sebep olmuştur. Ayın güneşten aldığı ışıkla karanlığı aydınlığa çevirmesi çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Sevgilinin aya teşbih edilmesi en dikkate değer olanıdır. Divan şiirinde kevkeb, necûm, ahter, sitâre, Ülker, Pervîn, Süreyyâ gibi adlarla yer alan yıldızlar; gece gökyüzünü aydınlatmaları, çoklukları, gökyüzünde kaymaları, âşığa yoldaş olmaları gibi özellikleriyle pek çok hayal unsuruna konu olmuşlardır. Beyitlerde yıldızların gece gökyüzünü kaplamaları, ayın etrafını kuşatmış gibi görünmeleri ve gecenin son bulup güneşin ortaya çıkmasıyla kaybolmaları çoğu kez dile getirilmiştir. Ayrıca gece parlayan yıldızların insanlara yol gösterici olarak nitelendirildiği saptanmıştır.

Divan şiirinin en önemli konularından biri de aşktır. Âşık için sevgili her zaman en üstün vasıflara sahiptir. Sevgilinin yüzü âşık tarafından gece çıkan aya teşbih edilir. Saçları renginin siyah olması sebebiyle geceyle ilişkilendirilir. Geceler âşığın aşk derdinden ağlayıp inlediği, yalnızlığı en uç noktaya kadar yaşadığı bir zaman dilimidir. Sevgiliden hep ayrıdır. Onu görmek için fırsat kollar. Sevgili âşığa hep eziyet eder, ona yüz vermez. Âşığın gıdası kederdir. Sevgilinin onda açtığı yaralar hiç kapanmaz. Bu durum âşığın ona olan sevgisini ve ilgisini arttırır. Divan şiirinde âşığın sürekli sevgiliye yalvaran bir durumu söz konusudur. Âşık ne kadar ağlar ve inlerse o kadar makbuldür. Taranan divanlarda âşığın âhı, gece gökyüzüne yükselen siyah dumana benzetilir. Bazen de sevgilinin mahallesinin yolunu aydınlatan bir ışık olarak şiirlerde ifade edilir. Klasik Türk şiirinde şair her zaman âşıktır. Bu sebeple her şey aşk ile ilgi görür. Divan şiirinde yalnızlığı ve kimsesizliği nedeniyle garip olarak nitelendirilen âşığın tek sığınağı gecedir.

Taranan divanlarda geceyle ilgisi olan meslek ve tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminde geceleri önemli bir görevi olan gece bekçileri, muhafızlar; eğlence meclislerinin önemli kişilerinden sâkî ve sarhoşlar; havanın kararmasıyla ortaya çıkan hırsızlar; aşk acısı çeken, âşık deyince akla gelen Mecnûn ve onunla birlikte anılan, saçlarının rengi ve uzunluğu geceyi anımsatan Leylâ; sevgiliyi âşıktan uzaklaştırmak için çaba gösteren rakîb; âşığın keder gecesinde kendini bulmasını dilediği ecel cellâdı; ölülere dokunduğunda onları diriltten Mesîh; kardeşleri tarafından kıskanılıp kuyulara atılan Yusûf'tan ve ona âşık bir kadın olan Züleyha'dan bahsedebiliriz. Bunun dışında

geceyi aydınlatan mum; onun etrafında gece boyunca dolaşan pervâne; sevgilinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri söyleyen bir âşığa benzetilen bülbül; geceleri düzenlenen meclisler; gecenin serinliğinde bitkiler üzerinde toplanan jâleler; gece görülen rüyalar; ilâhî bir ışık olarak bilinen nûr gibi pek çok unsurun geceyle ilgisi tespit edilmiştir.

Taranan divanlarda bazı âdet ve geleneklerin de şiire yansıdığı görülmektedir. Zamanın edebiyata etkisi kaçınılmaz bir gerçektir. Bu bakımdan kültürü ve eski dönemlerin hayat tecrübelerini öğrenmek mümkündür. Bunlardan bazıları gece sokağa çıkma, mehtapta gül yaprağı kurutma, akşama karşı uyuma, gece hastalıkların artması gibi âdetlerdir.

Divan şiirindeki motif çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlayan bu tezde, bir zaman dilimi olan gecenin, XV. yüzyıl ve XVI. yüzyıl şairleri tarafından nasıl kullanıldığına dair kapsamlı bir araştırma yapılarak elde edilen bulgulardan hareketle şiirlerde gecenin en fazla teşbih edilen motiflerden biri olduğu saptanmıştır. Bunun dışında beyitlerde yüz ve saç söz konusu olduğunda gece ve gündüz tezatıyla; sevgilinin saçı gece, yanağı ise gündüzle ilişkilendirilerek leff ü neşr sanatına; âşığın âhı ile mübalağaya; leyl kelimesiyle Leylâ ile Mecnûn adlı aşk hikâyesine telmihte bulunduğu görülmüştür.

5. KAYNAKÇA

- Ahmet Paşa Divanı, (1992) ,(hzl), A. N. Tarlan, Ankara: Akçağ yay.
- Akalın, Ş. H (hzl.), *Türkçe Sözlük*, (2009), 10. Baskıdan Tıpkı Basım, Ankara: TDK Yayını.
- Aksoy, Ö. A. , Dilçin, D. (2009), *Tarama Sözlüğü*, C. III, Ankara: TDK Yayını.
- Aksoy, Ö. A. ,(1991), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Araz, R. (1995), Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Artun, E. , (1990), *Tekirdağ Hıdırellez Geleneği Türk Halk Kültüründen Derlemeler* (Hıdırellez Özel Sayısı), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Âşık Çelebi Divanı [Elektronikversiyon].(hzl.) F. Kılıç, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> Erişim tarihi: 27.02.2017.
- Avnî Divanı [Elektronik versiyon]. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. Erişim tarihi: 19.04.2017
- Bahadır, S. C., (2013), Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bahaettin, M., (2004), *Yeni Türkçe Lügat*, Ankara: TDK Yayını.
- Bâkî Divanı, (2011), (hzl.) S. Küçük, Ankara: TDK Yayını.
- Batıslam, H. D. (2016), Mihrî Hatun Divanı'nda Gece, *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 331- 348.
- Bayat, F. , (2007), Türk Mitolojik Sistemi 2, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayazitova, F. , (2002), Urta Ural Tatarları, Kazan: Filkér.
- Bayram, Y. , (2007), Klasik Türk Şiirinde Duyduların Dili: Çiçekler, turkoloji.cu.edu.tr. Erişim tarihi: 05.08.2017
- Behiştî Divanı, (2000), (hzl.) Y. Aydemir, Ankara: MEB Basımevi.
- Beydilli, C. , (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. E. Ercan, Ankara: Yurt Kitap.
- Bozkurt, N. , (2001), “Berat Gecesi” mad. DİA, C.24, İstanbul: TDV Yayını.
- Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, (1981), (hzl.) H. Ersoy, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Derdiyok, İ. Ç. (2008), “Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Gece”, *Yakın Doğu Üniversitesi, I. Uluslararası Türk Dünyası Şair ve Yazarları Sempozyumu, Fuzûlî'nin Türk Kültür ve Sanat Dünyasındaki Yeri, Bildiriler Kitabı*, (28-31 Mayıs 2008 Lefkoşa), Lefkoşa KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi.

- Devellioğlu, F. , (1986), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 7. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. , (2013), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Edip Ahmed bin Yükneki, (2006), *Atabetü'l Hakâyık*, çev. R. R. Arat, İstanbul: Ateş Basımevi.
- Emrî Divanı, (2002), (haz.) M. A. Y. Saraç, İstanbul: Eren Yayını.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, (2012), *Marifetname*, İstanbul: Öz Ensar Yayınları.
- Esin, E. , (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Fuzûlî Divanı (2000). (hzl.) K. Akyüz- S. Beken- S. Yüksel- M. Cunbur, Ankara: Akçağ Yay.
- Gıylmanov, G. , (1999), *Tatar Mifları II*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Hamdullah Hamdi Divanı, (1999), (hzl.) A. E. Özyıldırım, Ankara: KB Yayını.
- Hayalî Divanı, (1992), (hzl.) A. N. Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalafat, Y. , (1995), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kara, E. T. , (2006), *Tarihte Ramazan*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Karakurt, D. , (2011), *Türk Söylence Sözlüğü, e-kitap*. Erişim tarihi: 07.01.2017
- Kaşgarlı Mahmud, (2007), *Divan-ı Lugati't Türk Tercümesi*, C. III, çev. B. Atalay, Ankara: TDK Yayını.
- Kızıl, H. , (2013), “*Mitra'dan 'Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni*”, EKEV Akedemi Dergisi, Yıl 17, S. 55, (Bahar 2013).
- Kızılırmak, A. , (1969), *Gökbilim Terimler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kutlu, M. , (1979), “*Gece*” mad. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, (2016), (hzl.) E. H. Yazır, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Kurnaz, C. , (2009), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: H yayınları.
- Kurnaz, C. , (2012), *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Mesîhî Dîvanı, (2014), (hzl.)M. Mengi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Mevlana Celaleddin-i Rumî, (2007), *Rubaîler I*, (çev.) H. A. Yücel, İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları.
- Mevlana Celaleddin-i Rumî, (2008), *Divan-ı Kebir I*, (çev.) H. A. Yücel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Meydan Larousse*, (1992), (C. 7, s. 438). İstanbul: Sabah Gazetesi Yayını.

- Mîhrî Hatun Divanı, (2007), (hzl.) M. Arslan, Ankara: T.C. Amasya Valiliği Yayını.
- Muallim Nâcî, (2009), *Lügat-i Nâcî*, (hzl.) A. Kartal, Ankara: TDK Yayınları.
- Muhibbi Divanı, (1980), (hzl.) V. Çabuk, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Mütercim Âsım Efendi, (2009), *Burhân-ı Katı*, hzl. Mürsel Öztürk- Derya Örs, Ankara: TDK Yayınları.
- Necâtî Divanı, (1992), (hzl.)A. N. Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nev'î Divanı, (1977), (hzl.) M. Tulum-M. A. Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Redhouse, J. W. (2016), *Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, (hzl.) R. Toparlı-B. E. Yılmaz-Y. Yılmaz, Ankara: TDK Yayınları.
- Pala, İ. , (2015), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarı, E. , (2016), *Türk Mitolojisi*, Antalya: Nokta e-kitap.
- Sefercioğlu, M. N. , (2001), *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Süheylî Divanı, [Elektronik versiyon] <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. Erişim tarihi: 15.05.2017
- Şeyhî Divanı, (1990), (hzl.) A. N. Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N., (2007), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Temel Bitannica*, (2003), C. 4, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Tuğlacı, P. , (1972), *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C. II, İstanbul: Pars Yayınları.
- Türk, H. , (2002), “*Divriği’de Koyunun Yüzü Geleneği*”, Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Tolasa, H. , (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Toparlı, R. , Aksu, B. , Konoğlu, C. S., Türkmen, S.,(2011), *Resimli Türkçe Kamus*, Ankara: TDK Yayını.
- Ögel, B. , (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, Ö. , (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Usulî Divanı, (1990), (hzl.) M. İsen, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uzun, M. , (2001), “*Kadir Gecesi*” *mad. DİA*, C. 24, İstanbul: TDV Yayını.
- Uzun, Ş. , (2015), *Klasik Türk Şiirinde Şeb-i Yeldâ*, Selçuk Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 34, s. 353-370.
- Ünal, H. , (1992), “*Berat Gecesi*” *mad. DİA*, C. 5, İstanbul: TDV Yayını.
- Vusulî Divanı, (2010), [Elektronik versiyon] (haz.) H. Taş,

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.Erişim tarihi: 17.03.2017

Yaşaroğlu, M. K. , (2003), “*leyl*” *mad.* DİA, C. 27, İstanbul: TDV Yayını.

Yeni Hayat Ansiklopedisi, (1983), C. 3, İstanbul: Doğan Kardeşler Yayıncılık.

Yüce, A. , (2007), *Gece İbadeti*, İstanbul: Işık Yayınları.

Zâtî Divanı, (1967), (hızl.) A. N. Tarlan, C. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Zâtî Divanı, (1970), (hızl.) A. N. Tarlan, C. II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Zâtî Divanı, (1987), (hızl.) A. N. Tarlan, C.III, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

6. EKLER

6.1. EK 1. Gece Redifli Gazeller

GAZEL I

Şöyle âlem-tâb olur ruhsâr-ı cânân her gece
Kim hayâdan gizlenir hûrşîd-i rahşân her gece

Eşiğin bir âsumândır kim anı zeyn etmeğe
Hûşe-i Pervin asar bu eşk-i galtân her gece

Bir yüzü gül saçı sünbül dil-sitân sevdim k'ider
Câme-hâbın subha dek tâze gülistân her gece

Yârı kimse düşde görüp âşık olmasın deyü
Halkı uyutmaz benim ettiğim efgân her gece

Ah kim yüz derd ile öldürdü bu sevdâ beni
Kim yatur koynunda zülf-i anber-efşân her gece

Ahmed'in küynüklerin söyler zebân-ı hâl ile
Bir ayağ üzre durup şem-i şebistân her gece (Ahmet Paşa s.243 g.257)

GAZEL II

Yine yan şem' gibi Subha de ey cân bu gece
Ki dola şekin ile sohbet -i cânân bu gece

Sulasam nola gül-âb ile gözüm höcrelerin
Ki gelir Yûsuf-ı şeh bu kula mihmân bu gece

Germ olup şevkin ile yanmağa pervâne gibi
Tan mı dinlemez ise şem'-i şebistân bu gece

Sa'dı tâli'le sitârem ne şeref buldu bu gün
Ki tulû etti yine ol meh-i tâbân bu gece

Ahmed'â sana Kemâl oldu atâ-yi ezeli
Ki nedim oldu senin bezmine Hassına bu gece (Ahmet Paşa s.244 g.260)

GAZEL III

Tan değildir sohbet gelmezse cânân her gece
Kimsenin mihmânı olmaz mâh-ı tâbân her gece

Ay yüzünsüz aydın olmaz hâni kâhı çeşmimin
Gerçi âhımla yanar şem-i şebistân her gece

Gör ne devlet buldu hâlin sâye-i zülfünde kim
Aya karşı döşenir gül-berg-i handân her gece

Bir yüzü gül saçı Sünbül dil-sitân sevdim k'eder
Câme-hâbın subha dek tâze gülistân her gece

Aferin ol bezme kim anı mu'attar kılmağa
Cân buhûr eder hayâl-i zülf-i cânân her gece

Eşiğin bir âsumândır kim anı zeyn etmege
Hûşe-i pervîn asar bu eşk-i galtân her gece

Çeşm-i Ahmed hâbda cennet görürse tan değil
Âlem-i hüsnün misâlin seyr eder cân her gece (Ahmet Paşa s. 257 g. 287)

GAZEL IV

Tañ midur itse gönül nâle vü efgân bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettân bu gice

Tâ seher kalsa gönül zulmet içinde ne aceb
Yanmadı karşıma ol şeb-i şeb-istân bu gice

Ne 'aceb ağlar ise bülbül-i cân çünkü gelüp
Gülüp eglenmedi ol yüzi gülistân bu gice

Sâkîyâ def'-i melâl itmege peymâne getir
Çün sıdı dilberümüz 'ahd ile peymân bu gice

Gelüp ol serv-i revân olmadı yanumca revân
Gözlerüm itdi revân yaşlar ile kan bu gice

Vuslatı şem'ini çün yakmadı ol yâr gelüp
Fürkati nârına 'Avnî yüri señ yan bu gice

Bu kelâm ile Nizâmî işidürse sözüñi
İlteler saña hased Sa'di vü Selmân bu gice (Avnî s.30 Divan-ı Sultan Muhammed 68)

GAZEL V

İtdi bir mihr-i cihân-tâb tecellâ bu gice
Kim kamer nurı ana olmadı hem-tâ bu gice

Görelî gün yüzini leşker-i ışkına hemân
Eyledüm cân ü gönül mülkini yağma bu gice

Çünkü sen hûr-ı cinân bizüm ile ayş kılur
Oldı bu meclisümüz cennet-i Me'vâ bu gice

Mey-i la'lünle demidür virevüz câna safâ
Çünkü esbâb-ı tarab oldı müheyyâ bu gice

Şeb-i hicrâna nihâyet bulınur çünki yine
İtdi hurşîd-i cihân-tâb tecellâ bu gice

Cem'e yüz tutdu yine burc-ı sa'adet güneşi
Ki güneş gibi göründi ol ruh-ı zîbâ bu gice

Bûy-ı zülfünle yalunuz sanemâbağ değül
Müşg-bû oldı kamu dâmen-i sahrâ bu gice (Cem Sultan s. 226 g. 272)

GAZEL VI

Çün tulû' eyledi ol mihr-i münevver bu gice
Yaraşur âlem ola gün gibi Enver bu gice

Mey-i la'l-ile müdâm eyleyelüm ayş u safâ
Kim gönül istediği oldu müyesser bu gice

Şeb-i mi'râc mıdur bu acebâ yoksa bize
Leyletü'l-Kadr mıdur k'oldı mukadder bu gice

Dil-berün zülfine mi uğradun iy bâd bu dem
Ki nesîmün dağıdur her yana anber bu gice

Demidür kim yine hoş diye sürâhî kulkul
Vaktidür kim tolana arada sâgar bu gice

Çün yüzün şem'i safâdur bize iy nûr-ı Hudâ
Dil yakar üstüne pervâne bigi per bu gice

Diline almaya Cem bir dahı tekrâr şeker
Çün lebün sundu ana kand-i mükerrer bu gice (Cem Sultan s. 227 g. 273)

GAZEL VII

Yine ol mâh benim aldı karârım bu gece
Çıkacaktır feleğe nâle vü zârım bu gece

Şem' veş mahrem-i bezm eyledi ol mâh beni
Yanacaktır yine hecr oduna varım bu gece

Hem visâli urar od cânıma hem hicrânı
Bir aceb şem' ile düştü ser ü kârım bu gece

Ne tütündür ki çıkar çerhe dil-i zâre meger
Hecr dağını urar lâle-'izârım bu gece

Subha saldı bu gece şem kimi katlimi hecr
Ola kim subh gelince gele yârim bu gece

Pâre pâre ciğirim itlerine nezr olsun
Ol ser-i kûya eger düşse güzârım bu gece

Var idi subh visâline Fuzûlî ümmîd
Çıkmasa hasret ile cân-i figârım bu gece (Fuzulî s. 250 g. 245)

GAZEL VIII

El virmiş idi hoş bize devrân geçen gice
Hem-sohbet idi dilber ü cânân geçen gice

Zulmet şebinde kalmış idüm hayli derd ile
Girdi elüme bir meh-i tâban geçen gice

Bir dil ru-bâ vü hüsn ilinün şâhı lutf idüp
Olmışdı ben gedâsına mihmân geçen gice

Dilber hayâlî şevki ile yandı subha dek
Bir ayağ üzre şem-i şebistân geçen gice

Zeyn itmiş idi meclisi hüsn-i letâfeti
Ol hatt u hâl ü zülf-i perîşân geçen gice

Bir gonca-lâ'l şevkine mestâne germ olup
Çâk itmiş idi Mihrî girîbân geçen gice (Mihrî s. 288 g. 142)

GAZEL IX

Eyledük yâr ile sahrâları seyrân bu gice
Vâcib oldur bana şükrâne virem cân bu gice

Devlet atına süvâr olmuş idük bir nice yâr
Bizüm olmuş idi başdan başa meydân bu gice

Tîg-ı kahr ile rakîbüñ iki çalduκ başun
Elümüzdeydi beli top ile çevgân bu gice

Zâhir itdi ruhunu zülfi sehâbın götürüp
Yârlık itdü bizimle meh-i tâbân bu gice

Mest idüm aşkı meyinden dahi bir bâde sunup
Cur'a-i la'li beni eyledi hâyân bu gice

Müdde'i yârümi men itmege cehd itdi velî
Azdurımadı ne dirsın anı şeytân bu gice

Aramızdan şükür Allah'a ki eksilmedi râkîb
Hele ser vaktümüze irmedi hicrân bu gice

Ka'be-ihüsniñi çüñkim bize itdürdi tavâf
Eyledüm bin dil ile cânımı kurbân bu gice

Mah-ı zi'l hiccenüñ on beş gicesi hoş şeb idi
K'eyledi yâr ile Mîhrî bile seyrân bu gice (Mîhrî s. 289 g. 143)

GAZEL X

Bir tabîb oldı bizümle yine hem-dem bu gice
Dil-i bîmârumuza eyledi emsem bu gice

Yârelenmişdi ciger gamzesi peykânlarla
La'li urdı yine ol yâreye merhem bu gice

Rûzgârın elemin çekmiş idük hayli zamân
Hamdü-lillah bizi yâr eyledi bî-gam bu gice

Meclisinde sanemüñ rahat olup subha degin
Biñ safâ ile geçildi hele bir dem bu gice

Fursat el virmiş iken bûse-kinâr it yâri
Da'imâ girmez Mihrî bu dem bu gice (Mihrî s. 289 g. 144)

GAZEL XI

Ben umardum gele bir zülf-i perîşân bu gice
Şem'-i ruhsârına pervâne kılam cân bu gice

Nâ-gehân gird içeri bir nice bed-rûy didüm
Bunda mı saldı Süleymân dîvi yek-sân bu gice

Bir bölük asmalıdur geldi bir araya bu dem
Kanda bulına 'aceb bunlara urgan bu gice

Kimi keldür kimi kördür kimi sâkıt bularun
Kimlere kıldı musâhib bizi devrân bu gice

Şeb-i yeldâ gicesi Mihrî'ye gör nitdi felek
Görmez idi getürüp eyledi mihmân bu gice (Mihrî s. 290 g. 146)

GAZEL XII

Bizi müşerref eyledi cânân geçen gece
Nür ile doldu külbe-i geçen gece

Zulmet gece karanlığı sâki-i bezm hızr
Câm-ı meyidi Çeşme-i Hayuân geçen gece

Ben bi-dıl ü garip ile akşamlamağ için
Bedr olmuş idi ol meh-i tâbân geçen gece

Çağ ağlasan aceb mi ki gözümdedir dahi
Şol mey ki sundu sâki-i devrân geçen gece

Kanı dehân-ı dost yüzük gizledikleri
Avcumda idi mühr-i Süleymân geçen gece

Mihr-i sipihre kellesi kızdıkça germ olup
Dil uzatırdı Şem-i şebistan geçen gece

Ben şol Necati'yim ki kelâmım leta'ifi
Sen padişâhı eyledi üryân geçen gece (Necâtî s. 355 g. 460)

GAZEL XIII

Bir elif çek sineme ey yâr-ı câni her gece
Tâ ki serv-i kaddin anıp kocam anı her gece

Aşk gafletten beni bir veche bîdâr etti kim
Hale vü âhım uyarır pâs-bânı her gece

Görünenden reng-i gülde hüsn-i dil-berden eser
Bülbül âvâzı uyutmaz bâğ-bânı her gece

Şöyle âteş-bâz-ı aşk oldum ki âhımdan benim
Atılır gökler yüzüne âsumani her gece

Zülfüne bakan sanır kim doğdu mahribden güneş
Gösterirse fitne-i âhir zamânı her gece

Kulların gibi dolanır eşiğin mihr ile mâh
Beklemek adet durur şâh-ı cihânı her gece

Dün garibindir Necati ko kayırmaz âhımın
Göklere direk direk olsun duhânı her gece (Necâtî s. 357 g. 466)

GAZEL XIV

Gözün aç etti, Hudâ dil-beri hem-dem bu gece
Baht uyandı uyudu fitne-i âlem bu gece

Şem-i hürşid-i cihân-tâb biraz dirlensin
Sen de ey bâd-ı sabâ eyleme ses sem bu gece

Aşıkın yeli yeğindir şükür ol Allâha kim
Eğdi sen gül budağın âh-ı dem-â-dem bu gece

Meclisi cennete döndürdü cemâl-i sâki
Bir nefesde sanemâ bin yaşar âdem bu gece

Bu karanu gece bu sohbet-i cân bahş nedir
Yere mi indi aceb îsi-i Meryem bu gece

Ne revâdır bu iki yıllarla cefâdan sonra
Hem geçen gece vefâ etmeyesin hem bu gece

Mest olup yâr ayağın kodum başımı çün
Şeref-i meclis-i Cem oldu müsellemler bu gece

Dem bu demdir dediğin demlere erdin şükr et
Eline girdi Necâtî senin ol dem bu gece (Necâtî s. 388 g. 534)

GAZEL XV

Oldu sa'd ıldızının gurre-i garrâ bu gece
K'itdi mâh ile kırân zühre-i zehrâ bu gece

Saçı çîn açtı mı ya nâfe-i âhû-yı Hıtâ
K'oldu pür-müşk-i Hoten dâmen-i sahrâ bu gece

Erse Hızr etmez idi bu düne seyr-i zulamât
K'âb-ı hayvân akıdır gülşen-i hadrâ bu gece

Benem ol katre ki sahrâlara salmışdı sehâb
Erdi gün pertevi cezb eyledi deryâ bu gece

Subh-ı sohbet şeb-i vuslat hakı olsun bu dünün
Sâ'ati yıl demi ay lahzası yeldâ bu gece

Erdi ğün canlara Mi'râc-ı Muhammd'den dem
Ne gerek Şeyhî'ye ihyâ-yı Mesîhâ bu gece (Şeyhî s. 244 g. 148)

GAZEL XVI

Kevkeb-i devlet ü baht oldu münevver bu gece
Ki sa'âdet günüdür bize mushhar bu gece

Halka halka yüzünü devr eder ervâh u melek
Ehl-i kuds oldu meğer zülfüne hem-ser bu gece

Bu gece kadri bin aydan yeğ ise tan mı Hak
Kudret ile şeb-i kadr etti mukadder bu gece

Va'de-i cennet ise yarın u birgün sôfî
Bize dîdâr durur nakd-i musavver bu gece

Uyku pervâsını ko bir nefes ey şem'-i safâ
Yakalım yüzüne pervâne bigi per bu gece

Nağme-i ûd demi meclisi pür-anber eder
Nefesinden nola ger ney döke şekker bu gece

Seher-i mahşere dek gün bigi bî-dâr olalım
K'oldu âlemdeki maksûd müyesser bu gece (Şeyhî s. 245 g. 149)

7. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: G. Funda BOZTOPRAKLI

Doğum Tarihi/Yeri: 10. 01. 1981/ OSMANİYE

e-posta: fundaboz80@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2015-2017 Yüksek Lisans Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

2013-2014 Pedagojik Formasyon, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi

2001-2005 Lisans, Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÇALIŞMA DURUMU

Özel dersanelerde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Olarak Çalışmakta